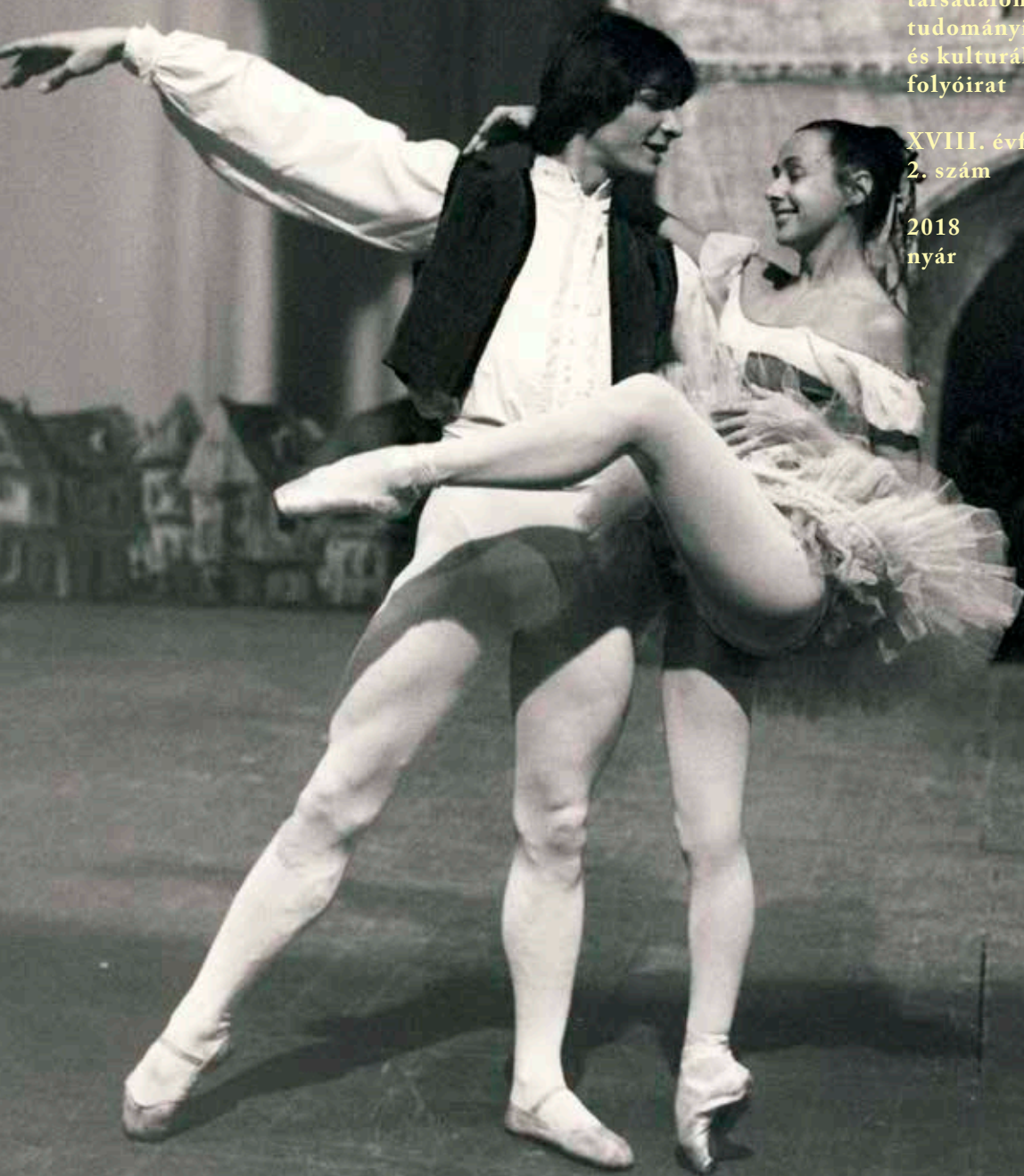

Zempléni Múzsá

társadalom-
tudományi
és kulturális
folyóirat

XVIII. évfolyam
2. szám

2018
nyár

UGRAI János

Hetvenedik szám

Alig hihető, hogy könnyebb feladatok várnak ránk, mint amelyeken már túlestünk, netán amiket már megoldottunk. Hallatlan kihívások sora tornyosul előttünk globális és nemzeti szintéren egyaránt. Recept pedig nincs. Marad hát az útkeresés.

Utakat keresünk folyton. Értékek és érdekek mentén – s bizony sokszor tűnik úgy, hogy e két kategória sorrendje felcserélődik, az érdekek végzetesen felülírják az értékeket. Ilyenkor elkerülhetetlen a zsákutca fordulás vagy a kétségbeejtő tévelygés. És mivel az élet megy tovább, a zsákutca végéhez érve, esetleg a falnak csapódva, netán a bolyongás szövevényes labirintusából kimenekítve erőt veszünk magunkon, és folytatódik az útkeresés. Hisz nem tehetünk mást. Ez az élet, az értelmes(nek szánt) élet törvénye.

Ha az útkeresésben magunk maradunk, elvesztünk. Kellenek a társak a magánéletben, kellenek a szerteágazó szociális kapcsolatok. Szükség van közösségre, közösségekre, s az általuk biztosított tükörrre, viszonyítási pontra, legitimációs bázisra. Szükségünk van közösségi értékekre, amelyek éppúgy változnak, megújulnak, korcsosulnak, amiként az érdekek sem állandóak.

A közösségnek sokféle szintje, megvalósulási formája lehet. Az is az egyik, amit a Zempléni Múzsza képvisel. S talán a legnemesebbek közül való, hisz amit megvalósít, az klasszikus értékorientált műfaj. Belegondolni is nehéz, hányféle remény és félelem, nekibuzdulás és kétségbeesés füzérével írható le csupán hetven lapszámnyi idő története is. A Múzsza küldetése számomra az, hogy a következő hetven negyedév során is értékek mentén mutasson utat az olvasóközösségnek azért, hogy minél kevesebb szer, minél rövidebb ideig bolyongjunk reményvesztetten.

UGRAI János:
Hetvenedik szám

2

LÁTÓTÉR

ÁRVA László:
Globalizáció: kezdet,
szakaszai és vége...?

5

EGEY Emese:
Finnország és Észtország
függetlenségének
centenáriumán

14

VITÉZ Ferenc:
Madarász Viktor
festőművész emlékezete

18

FERENCSEK Marcell:
Tanórán beszélni:
tanulás vagy rosszalkodás?

23

TAKÁCS Béla:
A sárospataki malomkő-
gyártás

30

BOGA Bálint:
A huszonegyedik lakhe-
lyemre költözés előtt...

34

LÁTÓMEZŐ

A Mandarintól Mercutióig.
Beszélgetés Szakály György
balettművésszel *(készítette:
Bólya Anna Mária és
Kovács Zsuzsa)*

40

LAPIS József:
Üzenet. Haza

59

SZENDRŐI Csaba
versei

61

GAJDOS Ágoston
versei

64

BAKONYI Péter
versei

66

CZIRJÁK
Mihály Gergő:
Szerelemkorzó

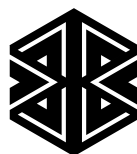
70

FÁBIÁN Tibor:
Csak te sietsz

72

VIGH Levente:
Áthaladni képzelte városra

74

LÁTÓSZÖG

A.GERGELY András:
A civil hatalom kételyei

78

JÓSVAINÉ
DANKÓ Katalin:
Balassa Iván írásai
tájokról, eszközökről,
hagyományokról

81

ORTUTAY Mária:
Családi reformáció –
az erkölcs aranyfedezete

83

MÁRIÁS József:
Személyes és nemzedéki
krónika 1987-ről

85

FITTLER Katalin:
A Zeneakadémia
könyvtárának százharminc
éve dokumentumokban

89

Polcra való
(könyvajánló)

91

Zempléni Múza

t á r s a d a l o m t u d o m á n y i é s k u l t u r á l i s f o l y ó i r a t

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor alapító főszerkesztő (btg@zemplenimuzsa.hu)

Bordás István lapigazgató (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Barna Péter irodalmi szerkesztő (barnapeter@zemplenimuzsa.hu)

Haffner Anikó olvasószerkesztő

Baráth Béla Levente, Egey Emese,

Takács Ádám, Ugrai János szerkesztőségi tagok

Tanácsadó Testület

Balázsi Károly, Dobrik István, Fehér József, Földy-Molnár Lilla,

Hoppál Mihály, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor (elnök),

Lapis József, Marczi Mariann, Nyiri Péter, Orosz István,

Pocsainé Eperjesi Eszter, Stumpf István, Tamás Edit

Logó: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szakmai partner:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága

Állandó támogatók:

Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk, a szerkesztőség tagjainak fenti e-mail címein, illetve a szerkesztőség címén: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: www.zemplenimuzsa.hu; www.facebook.com/zemplenimuzsa

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Lapunk a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható az *Inmedio* és

Relay hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen. Felelős vezető: Kapusi József

Lapszámunkat Szakály György balettművész alakításairól készült fotókkal illusztráltuk. A fényképek forrása a PIM Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Táncarchívuma (köszönjük Halász Tamás gyűjteményvezető segítségét), valamint Szakály György magángyűjteménye. A címlapon:...

ÁRVA László

Globalizáció: kezdet, szakaszai és vége...?

Bár a globalizációról (kezdetben különböző címek alatt) már a hatvanas évektől jelentek meg írások, igazán csak a hetvenes évek vége óta adnak ki nagyobb számban könyveket és tanulmányokat, s azóta az ilyen jellegű munkák száma exponenciálisan növekszik. Ma az átlagos könyvesboltban is több méter polcot foglalnak el a témakört tárgyaló munkák.

A globalizációról szóló tanulmányok rendre vizsgálják a jelenség gazdasági, társadalmi, politikai, művészeti és környezeti hatásait, a fogyasztás és az értékrendszerek egységesedését, a gazdag és szegény országok kapcsolatait a globalizált világban és így tovább. Ma már nincs a társadalomnak olyan szegmense, amelyről ne mutatták volna ki, hogy a globalizáció jelentős változásokat indított el benne. Bár a globalizáció fogalma a 20. század második felének terméke, ma már világos, hogy nem csak egyetlen globalizációról beszélhetünk, amely napjainkban zajlik, hanem volt egy hullám a 19. században és még korábban, a 15–17. században, a nagy felfedezések idején is. Az első két globalizáció – ha nem is állt le teljesen – idővel megtorpant a háborúk és a meghatározó európai országok bezárkózása miatt. Napjaink globalizációja mindeddig ellenállás nélkül haladt előre, de sokan vélik úgy, hogy a fejlődés fenntarthatósága miatt vissza kellene fogni az ütemét, sőt egyes jelek szerint a technológiai fejlődés olyan irányokat vesz éppen napjainkban, amelyek a globalizációs folyamat lelassításához vagy akár teljes lefékezéséhez vezethetnek.

A globalizáció története és szakaszai

Globalizáció az a folyamat, amelynek során egységes világgazdasági rendszer alakul ki a Földön, és amelynek következtében egységesedik a fogyasztás szerkezete, valamint a kultúra és az értékrendszer. A gazdaságtörténeteszek rendszerint három hullámát különböztethetik meg, bár a köznyelv általában csak napjaink folyamatait nevezi globalizációnak. Az első hullámra a nagy felfedezések és az első gyarmati világbirodalmak kialakulása idején került sor a 15–17. században, a következő a napóleoni háborúk után, a 19. század második és harmadik harmadában bontakozott ki – bár az amerikai Suzanne Berger ezt nevezi első globalizációnak –, a harmadik globalizációra pedig a huszadik század utolsó évtizedeiben került sor és még ma is tart. A folyamatot úgy kell elképzelni, hogy a globalizációs dagályokat apályok követik. A dagályok hosszabb nemzetközi békeidőszakokra jellemzőek, az apályokat pedig rendszerint háborús korszakok váltják ki.

Az első globalizációs dagály idején, a nagy földrajzi felfedezések nyomán a 16. században rohamos fejlődésnek indult a világkereskedelem. Megjelentek az első jelentősebb beruházások, elsősorban az újonnan felfedezett amerikai, ázsiai és afrikai területeken.

Elsősorban ültetvényeket hoztak létre, kereskedelemi állomásokat létesítettek, kikötőket építettek. Az első globalizációs hullámot a nagy európai háborúk fékeztek le, és ha teljesen nem is fordították vissza, a jelenség jelentősen veszített lendületéből a 18. század végére. A dinasztikus háborúk, valamint a század végi francia forradalom, majd a századfordulón Napóleon háborúi szinte teljesen leállították a globalizáció gépezetét. Napóleon bukása után hosszú, csak kisebb forradalmaktól és háborúktól megzavart békeidőszak köszöntött Európára és a világra, és ekkor a folyamat újabb lendületet kapott. Ahogy Suzanne Berger azt érzékletesen és alaposan elemezte, a 19. század második felére már a világ legtávolabbi pontjai is kezdtek bekapcsolódni a világkereskedelembé és a jelentős – főként Európából a gyarmatokra irányuló – migrációs hullám mellett a külföldi beruházások is gyors ütemben növekedtek, már nem csak a gyarmatok felé, hanem Európán belül (Spanyolországban, Németországban, az Osztrák-Magyar Monarchiában, sőt Oroszországban) is.

A második globalizációt az első világháború, az azt követő válság és a második világháború, majd az elzárkózó, saját úton haladó szocialista országok kiválása ismét több tucat évre megtörte. Érdekes, hogy a 20. század első éveiben olyan optimista hangulat uralkodott Európában, hogy Norman Angell angol közgazdász, a *The Economist* című hetilap rovatvezetője, a *Nagy illúzió* című könyvében 1910-ben azt írta, hogy Európában a gazdaságok összefonódásai miatt nem lehetséges háború, mert a németek nem fogják Franciaországban a saját tulajdonaikat lebombázni, és ugyanez igaz fordítva is. Az első világháború azonban látványosan keresztülhúzta ezt az érvelést, sőt az azt követő válságok sorozata, illetve a második világháború igen hosszú globalizáció apályt eredményezett, amikor nemcsak a külföldi tőkeberuházások üteme, de a külkereskedelem is erősen visszaesett.

Érdekes módon a második világháború csatazajának elültével a globalizációs dagály nem indult el automatikusan, bár a legfejlettebb országok Európában és Észak-Amerikában erősen törekedtek erre. Ekkor teremttették meg a későbbi globalizációs dagályok intézményi feltételeit. Ez idő tájt nemcsak az ENSZ és szakosított szervezetei jöttek létre, hanem a nemzetközi kereskedelemhez elengedhetetlen pénzügyi stabilitást biztosítani kívánó Nemzetközi Valuta Alap (IMF) és az elmaradott országok számára fejlesztési forrásokat biztosító Világbank (IBRD) is. Ugyanakkor a nemzetközi kereskedelem fejlesztését a vámtarifák csökkentése révén megvalósítani kívánó Kereskedelmi Világszervezet (WTO) ekkor még nem jött létre, annak megalapítására 1995-ig várni kellett. A közbeeső idők során az 1947-ben megkötött Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) egymást követő fordulói látták el ezt a szerepet. A globalizáció újabb dagályára mégis a hetvenes évekig kellett várni, ugyanis a világ jelentős részét az önellátásra törekvő, a globalizáció elől elzárkózó szocialista országok, illetve az egyre inkább hasonló ideológiát valló, a volt gyarmatosító országokkal élesen szembeforduló volt gyarmatok tették ki. Ezen országokkal egyszerűen nem lehetett (gyakorta jogszabályilag sem) olyan élénk beruházási forgalmat bonyolítani, mint amire a globalizáció újabb szakaszához szükség lett volna.

A külföldi beruházások liberalizálása a hetvenes évek során szorosan összefüggött a fejlődő országok adósságválságával. A második világháborút követően az újonnan függetlenné vált egykori gyarmatok követni kezdték a latin-amerikai példát, vagyis az állam által segített importhelyettesítő iparosítást. Latin-Amerikában ugyanis az első világháború, majd az azt követő 1929–33-as válság, illetve a második világháború elvágta a térséget hagyományos európai felvevő piacaitól, ahonnan a latin-amerikai országok beszerezték iparcikkeiket. Ebben a helyzetben határozták el – Raul Prebisch és Celso Furtado latin-amerikai közgazdászok elemzéseire és javaslataira támaszkodva – az állam által támogatott importhelyettesítő iparosítás elindítását. Mivel az eufemisztikusan már az ötvenes évektől „fejlődő országoknak”

nevezett, valójában igencsak elmaradott volt gyarmati országok szintén nem voltak képesek belső erőforrásaik révén iparfejlesztési törekvéseik finanszírozására, ezért azokat nagyrészt külföldi hitelekkel igyekeztek fedezni. Ez eredményes is volt egészen a 20. század hetvenes éveig, amikor aztán hirtelen megjelent a nemzetközi adósságválság.

A válság előzménye abban állt, hogy a vietnámi háború során az Egyesült Államok jelentős költségvetési deficitet halmozott fel, továbbá az 1973-as arab-izraeli háborút követően a csatlódott arab olajtermelő országok olajembargót vezettek be, amelynek nyomán az olajárak jelentősen növekedni kezdtek. Ennek hatását csak erősítette az Irak és Irán között pár évvel később kirobbant háború, amikor a két fél egymás olajtermelő kapacitásait, illetve tankhajóit kezdte pusztítani. Sajátos helyzet alakult ki: az árak emelkedtek, de a termelés stagnált. (Ezt nevezték akkoriban stagflációnak, a stagnálás és az infláció szavak összevonásából.) Ilyenre korábban nem volt példa. Valójában ezt a helyzetet költségindukált inflációnak kellett volna tekinteni, amelyre a hagyományos költségvetési és pénzügyi politikai eszközök nem hatnak. Ezzel szemben az amerikai jegybank, a FED úgy reagált, hogy jelentősen megemelte a kamatlábakat, annak reményében, hogy ez visszafogja a keresletet és ez segít az inflációt megfékezni. Ennek eredménye azonban – nem véletlenül – elsősorban az lett, hogy a változó kamatozású hitelekben eladósodott szegény fejlődő országok nem voltak képesek tovább finanszírozni fejlesztési hiteleik törlesztését. Kitért a nemzetközi adósságválság, a nemzetközi szervezetek, illetve a hitelezők klubjai pedig nem voltak képesek (vagy inkább készek) arra, hogy segítsenek a fejlődő országoknak.

Ekkoriban találták ki (főként amerikai közgazdászok), hogy hitel helyett inkább külföldi tőkeberuházások révén kellene finanszírozni a fejlődő országok fejlesztési igényeit. Sőt, ekkoriban került sor az úgynevezett „debt-equity swap” javaslat megvalósítására, ami azt jelentette, hogy a korábban fejlesztési céllal felvett hiteleket részben elengedték helyi vállalatok (elsősorban közüzemi vállalatok) tulajdonrészéért cserébe. Ekkoriban került sok latin-amerikai szolgáltató vállalat észak-amerikai multicégek kezébe. A harmadik globalizációs dagály alapvetéseit az ún. *Washingtoni Konszenzus* tíz pontjában John Williamson, Észak-Amerikában dolgozó angol közgazdász fogalmazta meg, 1989-ben. A pontok tükrözték az IMF, a Világbank és az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumának véleményét arról, mit kellene tenni a válságban lévő szegény fejlődő országoknak a gazdasági növekedés beindítása érdekében.

Williamson szerint a fejlődő országokban a következők jelentik a gazdasági növekedés felgyorsításának szükséges és elégséges feltételeit: 1. Költségvetési fegyelem, a deficit elkerülése; 2. A kormányzati támogatások leépítése, és a megtakarításokból a növekedést segítő, a szegénységet csökkentő és az infrastruktúrát fejlesztő programok elmozdítása; 3. Adóreform, az adóalap szélesítése az adómérték mérséklése; 4. A kamatlábat a piac határozza meg; 5. Versenyképes devizaárfolyamok; 6. Kereskedelmi liberalizáció, az import liberalizálása, a mennyiségi kvóták eltörlése révén, vámcsökkentés; 7. A külföldi közvetlen beruházások liberalizálása; 8. Az állami vállalatok privatizálása; 9. Dereguláció: a piacra lépést korlátozó szabályok eltörlése, kivéve a biztonságpolitikai, környezetvédelmi, illetve a pénzügyi szervezeteket fogyasztóvédelmi célokból ellenőrző korlátozásokat; 10. A tulajdonjog védelme a jog eszközeivel. A *Washingtoni Konszenzust* később élesen bírálták, és különösen a 2008-as válság után egyre többen jelentették ki, hogy az eleve elhibázott volt és mára végleg halott.

A 20. század végén (a hetvenes évektől kezdve) beindult harmadik globalizáció, bár jelentősen hasonlított a korábbi hullámokra, sok tekintetben új fejleményeket hozott. A korábbi dagályokhoz képest ekkor is jelentős mértékben bővült a külkereskedelem, de ennek az új globalizációs hullámnak voltak saját jellemzői is, amelyek eltértek a korábbi szakaszoktól. A külföldi beruházások nyomán kialakultak a több országban leányvállalatokkal rendelkező

világméretű transznacionális vállalatok (amelyeket gyakran neveznek multinacionális vállalatoknak vagy multiknak), amelyek a világ gazdaság meghatározó szereplőivé váltak. A külkereskedelmen belül a nemzetközi vállalatok egyes, különböző országokban elhelyezkedő részegységei közötti nemzetközi kereskedelem (vagyis az „intra-company trade”) egyre meghatározóbbá vált, és egyes becslések szerint elérte az összes külkereskedelmi forgalom több mint felét.

A harmadik, még ma is tartó globalizációs dagály lényege az, hogy a transznacionális vállalatok termékeiket a szegény, olcsó bérű országokban (például Ázsiában, Latin-Amerikában vagy Kelet-Európában) termeltetik meg, viszonylag alacsony fizetésű munkaerőt használva, a termékeket pedig a gazdag, magasabb bérszínvonalú országokban viszonylag drágán értékesítik. Ezt nevezik termelés kihelyezésnek (angolul „offshore outsourcing”, franciául „delocalisation”). Ugyanakkor a nagy hozzáadott értékű, magasan képzett munkaerőt igénylő tevékenységeket (terméktervezés, pénzügyi tervezés, globális marketing stratégia kialakítása stb.) a fejlett országokban tartják.

A globalizáció nyomán nemcsak a gazdag országok járnak jól, hanem – kisebb mértékben – a szegényebb területek is, ugyanis a legkorszerűbb ismeretek és a legújabb termelési módszerek eljutnak a Föld minden részére és ott korábban elképzelhetetlen szintű fogyasztás-bővülést tesznek lehetővé. A legkorszerűbb termelés kitelepítése ugyanakkor a szellemi tulajdonjogokat kevésbé tisztelő országoknak nagy lehetőséget teremt a másutt kifejlesztett, korszerű termékek lemásolására. Kínában pl. nagy volumenben folytatták ezt a tevékenységet.

A globalizáció társadalmi, jogi és politikai előfeltételei

A globalizációnak vannak technikai, társadalmi és jogi előfeltételei, valamint gazdasági, társadalmi és ökológiai következményei. A technikai előfeltételei a szállítás és a hírközlés fejlődése. Ennek a világtörténelem során alapvetően három nagy ugrása volt és ez megfelel a globalizáció három nagy szakaszának. A 16. századi globalizációt a tengeri hajózás és a navigációs technikák fejlődése indította el, a 19. századi második hullámot a gőzhajók, a vasutak és a távíró megjelenése tette lehetővé. A 20. század végi jelenség a légi, szárazföldi és tengeri hajózás dinamikus fejlődésén túl elsősorban a nagysebességű adatátviteli rendszerek (számítógépes hálózatok, hírközlési műholdak, mikrohullámú és üvegszál-optikás adatátvitel) kialakulása segítette elő. Társadalmi előfeltétel a politikai stabilitás és a tartós békeidőszak. A politikai zavarok és a háborúk a folyamatok megtorpanását, sőt visszaesését eredményezték először a 18. század végén – 19. század elején, majd másodjára a két világháború időszakában, illetve Oroszországban és Kínában a forradalmak után. Végül előfeltétel a kereskedelem és a külföldi beruházások kedvező jogi szabályozása. Az első globalizációt az európai hatalmak által az afrikai, ázsiai és amerikai országokra kényszerített jogrend és függőség tette lehetővé.

A 19. második harmadától a második hullám fontos előfeltétele volt, hogy az európai hatalmak a világ mind nagyobb részén szilárdították meg gyarmatbirodalmaikat, és ezzel együtt jogrendszerüket. Európán belül a meghatározó országok politikai vezetői egyre inkább hittek a szabad kereskedelem áldásaiban és ennek megfelelően a külkereskedelmet és a nemzetközi pénzügyi műveleteket jelentősen liberalizálták. A harmadik globalizáció előzményének kell tekintenünk a kereskedelem újbóli liberalizálását a GATT egyes fordulói során, majd a kilencvenes években a WTO létrehozását; úgyszintén a külföldi beruházások liberalizálását a „fejlődő országokban” a hetvenes évek után, valamint a korábban erősen magába zárkózó szocialista világrend látványos összeomlását a kilencvenes évek elején.

A globalizáció társadalmi és környezeti hatásai

A globalizáció következménye az ízlések és ideológiák egységesedése, más szóval a kulturális diverzitás csökkenése, valamint a rendelkezésre álló erőforrások gyorsuló ütemű felhasználása és a környezetszennyezés növekedése. Ez utóbbi hatások következtében a globalizációval szemben számos bírálatot megfogalmaznak a szakemberek, az egyházak, s a különböző globalizáció-ellenes mozgalmak.

A Földön rendelkezésre álló erőforrások sokáig végtelennek tűntek, ezért 1972-ben meglepetést okozott, hogy a vezető tudósok és üzletemberek által létrehozott Római Klub kiadta a *Növekedés határai* (*Limits to Growth*) című jelentését, amely felhívta a figyelmet arra, hogy a Föld erőforrásai végesek, s azokat egyre gyorsuló ütemben hasznosítjuk. Az erőforrások közül a kőolaj esetében látszott a legközelebbinek a gazdaságosan kitermelhető tartalékok kimerítése. Az 1973–74-ben kitört olajválság drámai módon erősítette meg ezt a véleményt. Azóta azonban folyamatosan új kőolaj-tartalékokat tártak fel, így a közeljövőben nem fenyeget a kimerülés veszélye, bár a kereslettel nem mindig lépést tartó kínálat miatt többször is erős áremelkedésekre került sor, ami komoly zavarokat okozott a világ gazdaságában. A közeljövőben várható, hogy a kereslet a kőolaj iránt a 2008–2010-es válság elmúltával ismét gyorsabban nő, mint a termelés, s ez jelentős árfelhajtó hatással járhat. Ez részben be is következett, ahogy az olaj ára fokozatosan emelkedni kezdett, s bár még messze van a korábbi szintektől, azért mégis jelentősen magasabb, mint volt. Úgy látszik, a kőolajtermelő országok nem képesek elég gyorsan követni az emelkedő keresletet. Jelentős veszélyt jelent ugyanakkor, hogy az ismert kőolaj-tartalékok földrajzilag koncentráltan helyezkednek el, ezért a politikai kockázat igen nagy. Ha akár egyetlen jelentősebb olajtermelő ország valamely helyi politikai probléma miatt átmenetileg kiesik a termelésből, ez jelentős áremelkedést eredményezhet, mint ahogy az 1973-as közel-keleti háborút, vagy az iráni forradalmat követően történt.

Középtávon – 20–30 év múlva – azonban az olajtartalékok kimerülésének veszélyével komolyan szembe kell néznünk. Ennél sokkal nagyobb probléma, hogy a fosszilis tüzelőanyagok (kőolajszármazékok, földgáz, valamint szén, koks, lignit és tőzeg) elégetése révén szennyező és üvegházhatást előidéző gázok kerülnek a légkörbe. E szennyező anyagok és gázok a légkörben több gondot okoznak, mintha egyik napról a másikra elfogyna a kőolaj. A fosszilis tüzelőanyagok elégetése során ugyanis széndioxid, illetve metán kerül a légkörbe, amelynek következtében a légkör úgy viselkedik, mint az üvegház: a Föld felszínéről visszaverődő meleg sugárzást a légkörben felgyülemelő széndioxid és metán nem engedi eltávozni, hanem megfogja a légkörben, amely így mind jobban felmelegszik. A Föld átlaghőmérséklete az elmúlt évtizedekben jelentősen emelkedett, és bár néhány kutató ezt inkább a Nap-tevékenység változásának tudja be, a tudósok döntő része bizonyítottan látja a széndioxid koncentráció és a felmelegedés közötti kapcsolatot. A 20. század közepén a szakértők nagy része úgy vélte, hogy az energia-felhasználás területén a fosszilis tüzelőanyagokat gyorsan fel fogja váltani az atomenergia, ám erre az áttörésre mind a mai napig nem került sor az atomenergia-termelés kockázatai miatt, amit kisebb erőműbalesetek mellett Csernobil katasztrófája és Fukusima balesete látványosan igazolt. Ezért rövid-közép távon egyre inkább a megújuló energiaforrások – napenergia, geotermikus energia, vízerőművek, szélenergia stb. – súlyának növelése lehet célunk a fosszilis tüzelőanyagok rovására. Napjainkban a világ energiatermelésén belül kb. 35% a kőolaj, 28% a szén, 23% a földgáz, 6% a vízi energia, 6% az atomenergia, míg a fennmaradó 2%-on a geotermikus energia, biomassza, napenergia és szélenergia osztozik.

A globalizáció önmagában is elősegíti a szennyezést és az üvegházhatású gázok növekedését. Mind nagyobb volumenű feldolgozóipari termelést, s egyre több szállítást és

utazást eredményez. Még a turizmus is hozzájárul a környezetszennyezéshez a repülőutak széndioxid kibocsátása révén. A globális felmelegedés nyomán elolvadnak a gleccserek és a sarkvidék jégtakarója, ami több méterrel megemelheti a tenger szintjét. Ez több tíz- vagy százmillió ember lakóhelyét öntheti el és a világ mezőgazdasági termőterületei is veszélybe kerülhetnek. A felmelegedés a bonyolult meteorológiai összefüggések miatt lokális lehűlésekkel is járhat, ami Európát érintheti kedvezőtlenül. Egyes előrejelzések szerint az Európát fűtő Golf-áramlat leállhat, így Európában a korábbinál hidegebb évek köszönhetnek be. 2017–2018 folyamán Észak-Amerikában tapasztalhattunk a szokásosnál hidegebb telet.

A globális felmelegedés elleni küzdelem fontos állomása volt a kyotói egyezmény, amely a légkörbe jutó széndioxid mennyiségét kívánta korlátozni. Az egyezményt aláíró országok kötelezettséget vállaltak arra, hogy csökkentik kibocsátásukat. Sok kutató nem tartja elegendőnek az egyezményben vállaltakat, és határozottabb lépéseket követel a széndioxid kibocsátás csökkentése érdekében. Az Európai Unió is elhatározta az emisszió csökkentését és célul tűzte ki, hogy 2020-ra az energiatermelés 20%-át tiszta, megújuló forrásokból állítsa elő. Ma már látszik, hogy ezt a célt nem lesz könnyű elérni.

Az ipari termelés gyors növekedése és kiterjesztése a korábban elmaradott országok távoli területeire jelentős mértékben veszélyezteti az ivóvízkészleteket és a termőterületeket, valamint a Föld tüdejét jelentő erdőségeket is. Az ellenőrizetlen globalizáció következményei a nem szabályozott iparfejlesztés és urbanizáció, valamint a fakitermelés, amelyek együttesen komolyan veszélyeztetik a gazdasági fejlődés fenntarthatóságát. Rövid távon tehát nem annyira a kőolaj és a nyersanyagok hiányától, hanem inkább a környezetszennyezés következményeitől és tiszta ivóvíz hiányától, valamint a termőföldek és az erdők pusztulásától kell tartanunk.

Globális társadalom – homogenizáció és növekvő különbségek

A globalizáció gazdasági vetületei maguk után vontak társadalmi átalakulásokat is: jelentős egységesedést figyelhetünk meg a világban. A multik minden piacon jelen vannak és mindenütt ugyanazon gyártók márkáit vásárolják az emberek. A homogenizáció irányába hat a tömegkommunikáció fejlődése is. Az elektronikus hírközlés (rádió, televízió és főként az internet) révén a világ minden lakosához nagyrészt ugyanazok a hírek jutnak el, erről írta McLuhan már a hatvanas évek közepén, hogy a világ globális faluvá válik. Ebben a faluban a hírek fénysebességgel terjednek, mindenki részese a híreknek és a viselkedésmódok, ízlések is egyre inkább hasonulnak egymáshoz.

A homogenizációt fokozza az is, hogy a transznacionális vállalatok a világ minden részében létrehozzák leányvállalataikat, amelyekben azonos munka- és viselkedési normákat követelnek meg alkalmazottaiktól, legyenek bár amerikaiak, európaiak, ázsiaiak vagy afrikaiak. A rádió és televízióállomások, az újságok és könyvkiadók a világon egyre nagyobb mértékben kerülnek néhány nagy transznacionális vállalat kezébe, amelyek hasonló kulturális tartalmakat szolgáltatnak a világ minden részén. A legtöbb filmet a világon az Egyesült Államokban állítják elő, Hollywood termékei uralkodó pozícióba kerültek az európai filmpiacon is, és egyre növekszik az amerikai filmek behatolása a többi kontinens piacára is. A második helyen India filmtermelése áll (Bollywood), de ezek a filmek Indián kívül csak néhány ázsiai országban népszerűek. A harmadik helyen a hongkongi filmipar áll, amely Kínán kívül egyre nagyobb mértékben értékesíti termékeit a világ más részein is. Az afrikai filmpiacot a nigériai gyártók uralják. E négy ország mellett még Brazília jelentős filmgyártó, főként a latin-amerikai országokban, ahol azonban az Egyesült Államok részesedése is növekszik. A kisebb országok filmipara az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben visszaszorult, ezért

az EU erősen támogatja az európai filmgyártást, ami nem könnyű, mert a nagy nézőszám és az angol nyelv előnyei miatt az amerikai gyártók termékei jelentősen olcsóbbak, mint a jóval kisebb nézettséget élvező európai termékek. Az étkezési szokások homogenizálását is megfigyelhetjük, hiszen az amerikai gyorséttermek mellett a kínai vendéglők és az olasz pizzériák a világ minden országában megjelentek és gyorsan népszerűek lettek. A felsőoktatásban a hallgatók nemzetközi mobilitása felgyorsult. A távoli országokból érkező hallgatóknak a világ minden részén egymáshoz hasonló képzést nyújtanak az egyetemek.

A globalizáció nemcsak a társadalmak egységesedésének irányába hatott, hanem előmozdította a különbségek növekedését is. Az Oxfam International 2018-as, a davosi Világgazdasági Fórumon ismertetetett jelentése szerint a világ 1%-át kitevő gazdag emberek a világ gazdaságának 82%-ával rendelkeznek. Míg a jóléti állam filozófiája a jövedelemkülönbségek csökkentését célozta a progresszív adózás és mindenre kiterjedő kötelező társadalombiztosítás révén, és a huszadik század ötvenes-hatvanas-hetvenes éveiben az egyes országokon belül csökkentek is a jövedelmi különbségek, addig napjainkban a differencia növekedését figyelhetjük meg mind az egyes országokon belül, mind a szegény és gazdag országok között. Sok olyan városrész van a még leggazdagabb országok nagyvárosainak peremén is, ahol nagy szegénységben munkanélküliek tömegei élnek. Növekszenek a leggazdagabb és a legszegényebb országok közti különbségek is, bár a harmadik világ egyes országai (pl. Brazília, Kína, India stb.) gyorsan fejlődnek.

Érdekes megfigyelés, hogy a globalizálódás egyik legfontosabb tényezője, a külföldi működőtőke-beáramlás nem garantálja automatikusan a gazdasági növekedést. Latin-Amerikába hasonló mértékben áramlott be külföldi működő tőke, mint Délkelet-Ázsiába, de az előbbi kontinensen nem növekedett olyan ütemben a gazdaság, mint az utóbbiban. Ez azt igazolja, hogy olyan helyi gazdaságpolitika szükséges, amely biztosítja, hogy a helyi vállalkozások felzárkózzanak és kapcsolódjanak az országba beáramló beruházások nyomán ott megtelepülő multinacionális vállalatokhoz. Ha erre nem kerül sor, akkor a beruházások nyomán vállalati enklávék, elszigetelt, a helyi cégekkel kapcsolatban nem álló külföldi leányvállalatok fognak működni az országban és a térség egésze nem részesül a gazdasági növekedésből.

Ellenállás a globalizációval szemben

A gazdasági egyenlőtlenségek, a környezetszennyezés miatt és a kulturális diverzitás csökkenése nyomán a világban sok helyütt növekedett az ellenállás a globalizációval szemben. Különösen erős visszautasítást lehetett tapasztalni a 2008-as nagy gazdasági válságot követően. Az elmaradott országok egy része, illetve a fejlett országokban élő bevándorlók ellenségesen reagáltak a globalizációra és a vallási fanatizmus, mindenekelőtt a muzulmán fundamentalizmus felé fordultak. A globalizáció vallási alapú elutasítása jelen van több más vallási közösségen belül is, de ez a vonulat a legszélsőségesebb formában a muzulmán fundamentalistáknál jelentkezik. Ők úgy gondolják, hogy a globalizáció világi értékeket kényszerít az emberekre, amely ellentétes a vallás előírásaival, tehát akár terrorista módszerekkel is küzdeni kell az ezt megtestesítő amerikai és nyugat-európai hatások ellen. Bár a muzulmán fundamentalizmus általában a társadalom periferiáján élő, szegény emberek közt hódít (éljenek azok a harmadik világ bádogvárosaiban vagy nyugat-európai lakótelepeken), sok esetben gazdag és művelt emberek is a fundamentalizmus híveivé válnak és terrortámadások előkészítésében vagy végrehajtásában működnek közre. A nagy világvallások vezetői általában nem utasítják el élesen a globalizációt, de sok esetben felhívják a figyelmet arra, hogy a folyamatait jobban

ellenőrzés alatt kell tartani. Ilyen szellemben nyilatkozott több ízben XIV. Benedek pápa is, aki a globalizáció visszasságai mellett szólt annak áldásairól is, nevezetesen a jólét növekedéséről, a szegénység csökkenéséről. A mérsékelt muzulmán vallási vezetők is hasonló álláspontot képviselnek, és elhatárolódnak a fanatikusoktól.

A globalizáció visszasságairól számos tanulmány jelent meg. Egyik legismertebb bírálója a közgazdasági Nobel-díjas Joseph Stiglitz, a Világbank volt elnöke, akinek több ilyen jellegű munkája még 2008 előtt készült, s magyarul is megjelent. Stiglitz nem az egész globalizációt utasítja el, hanem a gazdaság globalizációs folyamatainak hatékonyabb ellenőrzését javasolja.

A globalizáció komoly és tárgyyszerű kritikussai mellett vannak olyan globalizáció-ellenes mozgalmak is, amelyek nem annyira szakszerű érveléssel, hanem tüntetésekkel, olykor erőszakos megmozdulásoktól sem visszariadva jelzik véleményüket. Sokszor került sor a globalizációellenes csoportok tüntetéseire és a rendőrökkel való összecsapásokra a jelentősebb nemzetközi rendezvények és fórumok idején, mint például a vezető államok kormányfőinek csúcstalálkozó, felső szintű NATO-találkozók, a Világbank és a Nemzetközi Valuta Alap rendezvényei.

A globalizáció mégsem lassul le 2010 után?

Az antiglobalista mozgalmak, illetve a globalizációval szembeni politikai ellenállás látni valóan nem eredményezték a globalizáció tényleges és érezhető válságát. Az EU-n belül a globalizációval elégedetlen visegrádi országok mellett 2008 tavaszáig szinte csak Ausztriában lehetett a mérsékelt globalizációellenes politikai erőter – erősen viszonylagos – választási győzelmét érzékelni. A 2008–2012 közti gazdasági válságot követően nem láthatjuk jeleit sem a külkereskedelem, sem a külföldi közvetlen tőkeberuházások szignifikáns és tartósan ígérkező lelassulásának. Valószínű, hogy a „kutya ugat, a karaván halad” effektussal állunk szemben, ahol a globalizációellenes erők egyszerűen nem voltak képesek olyan jelentősekké válni, hogy akárcsak fékezni tudnák a folyamatokat. Sőt Európában a globalizációval szembeni politikai ellenállás is gyengülni látszik. 2018-ban a Brexitet az angolok jelentős része már visszacsinálná, és Németországban vagy Franciaországban sem a globalizációellenes erők erősödtek meg a 2017-es választásokon.

A robotizáció gazdasági hatásai – mégis lesz globalizációs lassulás?

Ugyanakkor talán a globalizáció mégis lelassul, vagy akár le is állhat, ha nem is a politikai ellenállás, hanem a gazdasági fejlemények, nevezetesen a robotizáció miatt. Az eddigiek során elsősorban a robotizáció és a foglalkoztatás közti kapcsolatot vizsgálták. Sajnos arra nézve nincs egybehangzó vélemény, hogy a robotizáció összességében milyen hatást fog gyakorolni a munkaerőpiacra. Bár a közgazdászok nagy része szerint a robotizálás összességében csökkenteni fogja a foglalkoztatást és ennek révén az állami bevételeket, arra vonatkozóan már nincs egyetértés, hogy az egyes országokban pontosan milyen mértékű lesz a munkaerő kereslet alakulása. Sőt a csökkenést előrejelző többségi vélemények mellett volt néhány olyan prognózis is, amely azt állította, hogy a robotizálás nyomán munkaerőhiány léphet fel. De van egy feltehetően sokkal fontosabb hatás is: a robotizálás és a globalizáció közti kapcsolat. Itt ugyanis a tulajdonos részéről az a fő kérdés, hogy miért vigye ki a termelést távoli, alacsony bérű országba, ha ugyanazt a munkát olcsóbban és jobban el lehet végeztetni a piacokhoz közel lévő telephelyeken, robotokkal. Ezek a gépek (különösen az egyre inkább elterjedő önjavító típusok) egyszeri kiadást jelentenek, még karbantartásra és folyamatos beállításokra sincs szükség. Ezek a költségek pedig rendszerint, ha nem is egy összegben – bár arra is van

példa sok helyütt –, de leírhatók a társasági adóból, míg a munkaerő alkalmazása folyamatos bérkiadásokat igényel, amelyre további munkáltatói terhek (adók, társadalombiztosítási járulék) rakódnak.

Felhasznált irodalom

- N. Angell: The Great Illusion. A Study of the Relation of Military Power in Nations to their Economic and Social Advantage. G.P. Putnam's & Sons, New York, 1910. (First ed.)
- Árva L. – Kiss L. – Shelja Jose Kuruvilla: New Challenges and Post Modern Solutions in Tourism in the Times of the Climatic Change = International Journal of Business Insights and Transformation, Volume 8 Issue 2 (April 2015 – September 2015)
- Az asztalosnak is értenie kell a robotokhoz = https://index.hu/gazdasag/2017/10/20/rainer_strack_bcg_interju/
- R. Benichi: Histoire de la Mondialisation. Vuibert, Paris, 2003.
- S. Berger: Notre premiere mondialisation. Seuil, Paris, 2003.
- C. Furtado: Uma economia dependente. Ministério da Educação e Cultura, Rio de Janeiro, 1956.
- Katona K. – Árva L. – Schlett A.: Stages of globalisation, Kaligram, Prague, 2013.
- Marshall McLuhan: The Gutenberg Galaxy. The making of Typographic Man. Univ. of Toronto Press, Toronto, 1962.
- D. H. Meadows – J. R. Meadows – W. Behrens: The Limits to Growth. Club of Rome, Universe Books, 1972.
- Oxfam Report = <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2018-01-22/richest-1-percent-bagged-82-percent-wealth-created-last-year>
- Raúl Prebisch: Commercial Policy in the Underdeveloped Countries = American Economic Review, 1959.
- J. E. Stiglitz: A globalizáció és visszasságai. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.
- UN World Investment Reports, 1993–2017. UNCTAD
- World Bank Statistics (2001–2017): WITS = <https://wits.worldbank.org/countrystats.aspx>
- WTO Trade Statistics (2017) = https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts17_toc_e.htm
- J. Williamson (ed.): Latin American Readjustment. How Much has Happened. Institute for International Economics, Washington, 1989.

További ajánlott irodalom

- Artner Annamária: A globalizáció alulnézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.
- Árva László: A globalizáció válsága: a történelem megismétli magát? = Munkaügyi Szemle, 58. évf. 2014. 6. szám
- Árva László – Giday András – Mádi László: Az egészségügy fiskalizációja: kérdőjelek és válaszok = Valóság, 60. évf. 6. szám, 2017. június
- Árva László – Mezősi Balázs – Várhegyi Tamás: A kormányzati politika felelőssége a tőkebevonás terén = Valóság, 48. évf. 2. szám, 2005. február
- Csath Magdolna: Kiút a globalizációs zsákutcából. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
- Csath Magdolna: Rendszerváltás a gazdaságban avagy hogyan tűnt el a magyar ipar? Kairosz Kiadó, Budapest, 2015.
- László Ervin: Harmadik évezred. Új Paradigma Kiadó, Budapest, 1998.
- Dani Rodrik: A globalizáció paradoxona - Demokrácia és a világ gazdaság jövője. Corvina Kiadó, Budapest, 2014.

EGEY Emese

Finnország és Észtország függetlenségének centenáriumán

Finnország 100

Függetlenségének századik évfordulóját ünnepelte Finnország tavaly december 6-án. Nem tévedés, a sok szempontból mintaállamnak tartott északi ország mindössze ennyi ideje a maga ura: hosszú évszázadokon át a svéd birodalom keleti tartománya volt, majd a rendre meg-megújuló svéd-orosz háborúk éppen aktuális állása szerint 1809-ben az orosz birodalom autonóm nagyhercegsége lett. Autonóm, azaz korábbi svéd törvényeit, szokásjogát, nyelveit, jogait megtarthatta, amikor éppen nem az elnyomás és ezzel az oroszosítás évei következtek.

Földrajzi adottságaiból és éghajlatából következően a finnek földje a 20. század, különösen is annak második fele előtt nem a jólét és kiegyensúlyozott fejlődés szinonimája volt: a gyér lakosságú, áthatolhatatlan erdőségekkel, vizekkel szabdaltnak, hűvös vidéken rossz években gyakorta éhínség pusztított. A két nagy birodalom közé ékelve felvonulási területnek számított, sokáig észak felé és keleti végein stabil határok nélkül, amelyeknek hovatartozását tizenkét békekötés rajzolta át. Perifériaként, peremterületként a mag-Európából érkező művelődési-szellemi irányzatok általában megkésve, megfakulva érkeztek és nem maradt idejük mély gyökeret eresztetni. Amint valami újabb és erősebb jelentkezett, az szinte nyomtalanul eltüntette a megelőzőt, csak a mélyrétegekben hagyva meg a korábbiak lenyomatát. „Finnországban a folytonosság hiányának van folytonossága” – idézem diákkorom első, magyarul kiválóan tudó finn irodalom professzorát. (Meglátásom szerint ez a mondat máig tartogat tanulságokat és a mai Finnország bizonyos lépéseit, igazodását is megvilágíthatja.)

Hosszasan lehetne értekezni a finn középkor csak maroknyi számú kolostoráról, a Turku-központúságról, az irodalmi nyelv kései kialakulásáról, az egyes tájegységek és az ott élők eltérő habitusáról, a később Turku mellett feltörekvő – majd végleg elveszett – keleti végvárról, Viipuri (Vyborg) gazdasági és művelődéstörténeti jelentőségéről, a jobbágyi sort soha nem ismerő, ezért mindig demokratikusabb társadalomról, az analfabetizmus régóta jellemző teljes hiányáról. Vagy a 19. század utolsó évtizedeinek meghatározó és mindent átfogó szellemi irányzatáról, a karelianizmusról, a Kalevala jelentőségéről, a népköltészet páratlan gazdagságáról (és felgyűjtöttségéről), az 1900-as párizsi világkiállításról és a finn nemzeti építészeti-képzőművészet felfutásáról, a nemzeti identitástudat izmosodásáról, a finnek sportéletéről, alaposságáról, a kétkezi munka becsületéről, a (nézetem szerint ebből is táplálkozó) iparművészet és formatervezés hihetetlen fejlettségéről, az előre gondolkodás képességéről, a szükségből erényt kovácsolás tehetségéről, a hajózásról, a csúcstechnika alkalmazásáról, a kutatásokra áldozott GDP százalékokról, a népfőiskolai rendszerről, az oktatásról, a kétnyel-

vűségről, a természetközelségről, egyszóval mindarról, ami Finnországot azzá tette, ami. Száz év történelmi léptékkal mérve nem nagy idő, de az iménti hevenyészett felsorolás is példázza, honnan hová lehet eljutni.

Szűkebb pátriánkban sem nehéz felfedezni a finn hatást, elég Rácz István népfőiskola-szabadművelődési akadémia elképzeléseire, majd természetesen nagy ívű fordítói tevékenységére, Képes Géza műfordításaira gondolnunk, korábbiól és áttétellel pedig a turanista Zempléni Árpád (eredetileg Imrey Árpád) finnugor tárgyú írásaira.

Ugyanakkor mára korszakhatárhoz értünk: a globalizáció, az általános értékvesztés, majd a 2008-ban kezdődött gazdasági válság a mégolyan jól működő finn társadalmat sem hagyta érintetlenül. Sokan kerültek nehéz helyzetbe: a visszaesés addig húzóágazatnak számító iparágakat (mint faipar, papírgyártás) tépázott meg, a finn alapítású és fejlesztésű Nokia cég már régen nincs hazai tulajdonban, megjelent a diplomás munkanélküliség, a vidék megtartó ereje csökkenni kezdett, hagyományos megélhetési formák tűntek el, ezzel együtt felduzzadtak a régióközpontok, átrendeződött a nagyvárosok lélekszám és jelentőség szerinti sorrendje, megkezdődött az 1990-es évek előtt homogén finn-svéd lakosságú társadalomba a bevándorlás, előbb a volt Szovjetunió területeiről, majd Szomáliából az ENSZ égisze alatt. Ez a folyamat az elmúlt 2-3 évben olyan méreteket öltött, hogy a Finn Statisztikai Hivatal adatai szerint 2016-ban az új bevándorlók lélekszáma már meghaladta az őshonos svéd kisebbségét (lásd: Vieraskieliset Suomessa v. 2016 = www.tilastokeskus.fi).

Néhány éve került a kezembe egy finn újságcikk, amely a finn oktatási modellt mint exportképes árucikket mutatta be. Akkor éppen a dúsgazdag Szaúd-Arábia vásárolta meg e módszert, hihetetlen összegekért. Az újabb híradások szerint az együttműködés sikeres: az olajország ötmillió eurót fizet a finneknek (lásd: www.yle.fi/etusivu). Nem tudom, sikerült-e azóta kidolgozniuk a finn szakembereknek a helyi viszonyokra alkalmazható változatot, de az említett tények miatt erre otthon is szükségük lesz.

Finnország messze van és mindig is a miénktől eltérő, az észak-európai kultúrkörbe tartozott. Vívmányait, módszereit nem lehet egy az egyben lemásolni, átvenni. Tanulni, figyelni, értelmezni ugyanakkor mindig is lehet, sőt érdemes. Elmenőben az a finn nemzedék, amelyik még átélte a háborút, emlékszik nehezebb időkre és az akkor megnyilvánuló magyar szolidaritásra vagy az 1960-as években a kóruskultúra, később a számos magyar zenetanár vagy éppen a gyógyfürdő-turizmus révén került kapcsolatba Magyarországgal. Hasonlóan, Magyarországon a rendszerváltás utáni szabad világban már nem olyan nagy dolog eljutni északra, s nem a kiszabadulás, világlátás és a rokoni fogadtatás ígérétét hordozza, ha valaki finnül tanul. (Első finnországi ösztöndíjamon a 80-as évek közepén a taxis nem fogadott el tőlünk pénzt, csak azért, mert magyarok vagyunk, pedig alaposan felmálházva intettük le.) Sorra szűnnek is meg azok a középiskolai osztályok, ahol második idegen nyelvként a finnt lehetett választani, hiszen a haszonelvűség – angolul úgyis mindenki tud – zárójelbe tette a korábbi érzelmi-lelki kötődést. Ráadásul nálunk manapság megint reneszánszát éli a nyelv- és néprokonságot összemossó és ezért a kettőt egyszerre elutasító gondolkodásmód, ötvözve a szaktudományok eredményeire fittyet hányó nagyképszerűséggel. Nem tesz jót mindennek, hogy ez a nézet parlamenti képvisellel is bír, hiszen parlamentben ülő párt(ok) soraiban is megjelenik, de az sem, hogy a hivatalos finn politika részéről hosszú évek óta megnyilvánuló (és a saját másként gondolkodóit sem meghallgató) Magyarország-ellenes kijelentések rendre nagy nyilvánosságot kapnak olyan eseményeken, alkalmakkor is, ahol és amikor a napi politikának semmi keresnivalója nem lenne.

Megint szükség volna a népi diplomáciára, a közvetlen tapasztalatszerzésre, egymás értékeinek megismerésére, hibáinak felismerésére (lásd a nyelvtanulás hozadékait...) és a kölcsö-

nös tiszteleten alapuló együttműködésre. Kár lenne elveszni hagyni mindazt, ami egyszer már megvolt és kis nemzetekként segített élni és megmaradni.

Sok boldog születésnapot, Finnország!

Észtország 100

Észtország idén február 24-én ünnepelte függetlensége kikiáltásának centenáriumát. Szándékosan írtam kikiáltást, mert a függetlenség nem köszöntött be ilyen egyszerűen. Ugyanis a száz év fele a szovjet birodalomban telt el.

A mai értelemben vett Észtország sokáig nem is létezett: területileg csak 1917 tavaszán egységesült az addigi északi országrész és a déli, livóniai területek egy darabja, autonómiát szerezve – még a cári Oroszországhoz tartozva. A nemzeti ébredés csak az 1830-as években indult, ekkor jelentek meg az első észti nyelvű újságok, 1857-ben nemzeti eposzuk, a *Kalevipoeg*. Az 1917-es októberi forradalom azonban bolsevik uralmat hozott, autonómiáról tovább szó sem lehetett. Az első világháborúban Észtország orosz oldalon harcolva jelentős veszteségeket szenvedett. Annak ellenére, hogy az 1904–1905-ös események hatására az évszázadokon át meghatározó balti németység tömegesen települt át Németországba, utóbbinak ez a térség továbbra is első számú stratégiai jelentőségű érdekszférája maradt. A várható katonai megszállást sejtve, az észti nemzetgyűlés a függetlenség kikiáltásáról döntött, hogy ne orosz tartományként jelenjenek meg a nemzetközi porondon. Erre a fent említett napon, 1918. február 24-én, mindössze egyetlen nappal a német bevonulás előtt került sor. Újabb diktatúra következett, amely a német összeomlással véget ért, mégsem hozta el a várva várt békét. A terület visszafoglalására bevetett Vörös Hadsereget csak nemzetközi fegyveres segítséggel sikerült visszaszorítani 1918–19 folyamán. Észtország önállóságát végül az 1920-as tartui béke szavatolta.

Ezt követően, az első köztársaság két évtizede alatt látványos fejlődés köszöntött be. Észtország tekintélyelvű vezetése ellenére olyan szintre emelkedett, amely utolsó tartalékaül szolgált a második világháborút követő elképzelhetetlenül nehéz évtizedekben. A forgatókönyv szinte betű szerint ismétlődött: 1939-ben katonai támaszpontok kényszerű átadása Moszkvának, 1940-ben a balti államok bekebelezése a Szovjetunióba, 1941-ben német megszállás, az ország kifosztása, 1944 elején újra hadszíntérré válás, szeptemberben a Vörös Hadsereg ismételt bevonulása, véget vetve a függetlenség szűkre szabott éveinek. Mivel azonban számos állam nem ismerte el a balti annexiót (pl. az USA, Nagy-Britannia, Kanada, Ausztrália, hazánk), Észtország, Lettország, Litvánia külképviselete továbbra is működött több nyugati állam fővárosában, jelentős emigráns lobbival a hátuk mögött. Az észtek a viharos körülmények közepette kikiáltott függetlenséget mindvégig az 1918-as dátumtól számították, legalábbis magukban.

A második függetlenség kikiáltása (1991. augusztus 20-án), azaz a Szovjetunióból való kilépés, a fegyveres harcot is kirobbantó litván TV elfoglalása és a többi megrázó, de lélekemelő baltikumi esemény 1990–91-ben bejárta a világsajtót. Néha ma sem ártana visszanézni a balti élőláncról forgatott filmeket, amikor a Baltikum, de az egész közép-európai térség sorsát is évtizedekre megpecsételő Molotov-Ribbentrop paktum 50. évfordulóján, 1989. augusztus 23-án kétmillió baltikumi ember állt össze egymás kezét fogva, Tallinnától Vilniuszig 650 kilométeren át! A képsorok tanulságosak és máig aktuális üzenetet hordoznak a könnyen és gyorsan felejtő európai közvéleménynek és politikacsinálóknek identitásról, európaiságról, áldozatvállalásról. („Balti kettő” a youtube-on vagy angolul a *The Baltic human chain*, ill. *Baltic Way 1989* címszónál).

Mi adott muníciót, mi tartotta meg a végérvényesnek látszó szovjet uralom alatt a maroknyi, egymillió észt népet? Milyenek ők, akik ezekben az évtizedekben is sokkal többet tudtak rólunk magyarokról, mint mi őrölük? (2016-ban a lélekszám 1,316 millió fő volt, amelybe a jelentős orosz és más kisebbségek is bele értendők.) Az értelmisége? Igen is, meg nem is: például az 1980-as években észt építészek sorra vették meg a lepusztult tallinni óváros középkori épületeit, hogy le ne bontsák azokat, vagy be ne költöztessenek oda másokat, de a szellemi elitet vagy megtizedelték vagy jelentős számban elmenekült az országból. Visszavonultak korábbi civil szférájukba? Nem, hiszen minden egyesületet betiltottak. A következő nemzedéket nevelték az ajtók mögött a maguk képeire? Igen, de gőzerővel folyt az idegen lakosság tömeges betelepítése. Netán a hitük? Aligha: kemény vallásüldözés folyt, még saját templomukért is bérleti díjat kellett fizetniük a gyülekezeteknek, mindennemű pasztoráció tiltott volt, negyven évig nem folyt lelkészképzés sem. A sort hosszan folytathatnánk, de itt Közép-Európában mi ennyiből is értünk. Akkor tehát mi a válasz alapkérdésünkre? Azt hiszem, leginkább a műveltség, a nemzeti kultúra és az anyanyelv makacs megőrzése. Az egy főre eső könyvek, az elolvasott könyvek száma Észtországban máig a legmagasabb. A gyönyörű népművészet, amelynek mives tárgyait árulták szuvenírként még a matrioska korszak idején is. A vonaton az észt kocsiban tiszaság volt, az asztalkán vázában virág. A 80-as években cukrászdát – az orosz városokban alig volt egy-kettő és ott is hosszú sorok kígyóztak –, ott finom süteményeket talált, a koncerttermekben nagyszerű kórusokat hallhatott a véletlenül ide vetődött utazó, rácsodálkozhatott az elhanyagoltságukban is páratlan műemlékekre. A legendás dalosünnepek gyakorlatilag a csecsemőket és az aggastyánokat leszámítva a teljes észt népet mozgósították-mozgósítják.

Már a finnekkel kapcsolatban is említettük a hosszú távra tervezést. A fordulat idején szinte nem volt telefon az országban, annak birtoklása politikai privilégiumnak számított azelőtt. Az észték nem kezdték el a vezetékes hálózat kiépítését, hanem nagyot ugrottak előre, több lépcsőfokot kihagyva: hihetetlen gyorsasággal hódított teret a mobiltelefon. Mára az informatikai fejlesztések úttörői: réges-régen lehet mindenütt kártyával fizetni, parkolni, interneten repülőjegyet foglalni vagy éppen parlamenti választásokon szavazni. Ugyanaz a kártya szolgál személyi igazolványként, útlevélként, adóazonosítóként. Ők találták fel a Skype-ot, használják az e-receptet stb. A 2004-ben csatlakozott országok közül egyik elsőként 2011-ben áttértek az euróra: a 2008-ban kezdődött gazdasági válságban ismét előre menekültek, megszorítás helyett az innovációra, a kultúrára és az egészségügyre fordítva javaik jelentős százalékát... Mára skandináv szintű országgá erősödtek. Ne felejtsük el: nemzeti-stratégiai ügyekben konszenzus van, pártállástól függetlenül!

Észtország mindössze Dunántúlnyi területen fekszik. Kicsisége ellenére igen változatos, szép ország, amely számtalan látnivalót, értéket tartogat. Ugyan messze van, repülővel is csak átszállással vagy szárazföldön hosszú autózással-vonatozással érhető el. Ha egyszer megvalósul a visegrádiak által szorgalmazott észak-dél tengely, gyakorlatilag az ősi borostyánkő út, autópálya és közvetlen vasúti összeköttetésünk is lesz a Baltikummal. Addigra pedig remélhetőleg már régen, újra megnyitottuk a teljesen indokolatlanul és érdemi magyarázat nélkül bezárt tallinni nagykövetségünket, amely lépésünk nagy megütközést és értetlenséget váltott ki az észték körében. Történelmi múltunk, közös tapasztalataink és hasonló érdekeink kiaknázhatóak, de lépéseket kell tenni azért, hogy kapcsolatainkba megint életet vigyünk, személyessé tegyük, és ne veszítsünk el egy régi barátot, aki mostanában már inkább Észak-Európa felé orientálódik. Közép-európaiként az otthonosság érzésével mozoghatunk ott (lásd: egykori német kultúrkör), ugyanakkor megláthatjuk, miben más, miben jár előttünk az a világ. Van mit tanulni, látni észt földön, csak buzdítani tudok mindenkit, hogy kerekedjen fel és győződjön meg róla személyesen.

Észtország, Isten éltesse!

VITÉZ Ferenc

Madarász Viktor festőművész emlékezete

„Születtem Csetneken, Gömör m. 1830. december 14-én. Tanulmányaimat végeztem Iglón, Pécsen, Pozsonyban és Lőcsén. 1848–49-ben a 41-ik, később a 131-ik honvédszászlóaljnál szolgáltam Világosig. 1851-be[n] léptem a festészeti pályára, 1856-ig a bécsi Akadémia és Waldmüller Ferdinánd, azontúl pedig a párizsi École des Beaux-Arts és Leon Cognier tanítványa voltam. 1861-ben a párizsi Salon Annuel kiállításán arany érmet kaptam magyar történelmi tárgyú képeimmal. 1870-ben Párizsból Budapestre tettem át állandó lakásomat és műtermemet. Ösmertebb magyar tárgyú képeim: *Hunyadi László, Kuruc és Labanc, Thököly Imre, Zách Klára, Dózsa György népe, Zápolya Izabella, Dobozy, Bethlen Gábor és tudósai, Zrínyi Ilona, Báthory Erzsébet, Zrínyi és Frangepán, Utolsó Zrínyi, Ónodi országgyűlés, Petőfi*. A 73-as bécsi kiállításon, valamint a millenniumi retrospektív tárlaton érmekeket nyertem. Körülményeim és a megélhetés úgy hozták magokkal, hogy évek óta rézgyártással foglalkozom.”

A pontos dátumot nem ismerjük, de az bizonyos, hogy a nemzeti romantikus festőművész Madarász Viktor e rövid önéletrajzi vázlata 1902 előtt keletkezett. Ekkorra ugyanis vállalkozásai megbuktak, vagyonaát elárverezték, 1903-ban pedig már az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat műteremházában lakott családjával, majd a Nemzeti Szalon rendezte meg az életmű-kiállítást. Az önéletrajz papírra vetésének idején már, mint írta, „rézgyártással” foglalkozott (tehát 1883 után és 1902 között járunk). A festő apja, Madarász András 1873-ban halt meg, a művész bécsi kiállításának évében, s tőle néhány ipari vállalkozást örökölt, amelyek igazgatásával kezdett foglalkozni, de a festéssel csak felesége halála után, 1883-tól szakított hosszabb időre. Apja emlékére 1874-ben még elkészítette annak portréját; 1873-ban festette meg *Izsó Miklós*, majd *Eötvös József* arcképét; az 1870-es évek elején született a kuruc hadvezér *Bercsényi Miklós* – „*Eb ura farka*” feliratú egészalakos portréja, majd 1875-ben *Vak Bottyánt* is megörökítette, s ugyanerre az esztendőre datálható az allegorikus *Hazám* című festmény: a haldokló Petőfi saját vérével írja a földre a „Hazám” szót. (Ez a romantikusan felfokozott, érzelmileg eltűzött, *Petőfi halála* címen is ismert kép nem tetszett a kritikusoknak, olajnyomatok formájában azonban nagyon sok családi otthonban segített a Petőfi-kultusz őrzésében.) 1873-tól mindinkább alábbhagyott festői lelkesedése, két pályázaton is kudarcot vallott, s egyre kevésbé vett részt a hazai művészeti életben, pedig 1870-ben nagy reményekkel költözött haza Párizsból. Az önéletrajzi feljegyzés az 1873–1902(?) közötti időszak festői munkái közül csak három nagyobb műre utal. Pedig még 1877-ben *Kossuth Lajos arcképe* mellett egy allegorikus Kossuth-festménye is kikerült műterméből *A hontalan* címmel, a száműzött államférfiről: a tengerparton ülő alak oszlopfőre könyököl, mintegy a lerombolódott múlt emlékein mereng. S a korszak utolsó nagy történelmi kompozícióit, *Zápolya Izabella* és *Az ónodi országgyűlés* jeleneteit is 1879-ben készítette el. Amikor 1883-ban első

felesége meghalt, energiáit valóban az apától örökölt vállalkozásokba fektette, nem sok sikerrel. Leginkább hadnagy nyugdíjából élt, régebbi munkái közül többet is eladott a magyar államnak, ráadásul három gyermekét is nevelte, ezért néhány év múlva feleségül vette Ziska Jolánt, akitől két újabb gyereke született. A következő két évtizedben gyakorlatilag csak néhány portrét festett: feleségéről, *Adeline*-ről készült emléképortré 1888-ban, 1890 körül fejezte be *Fekete kalapos nő* arcképét, 1893-ból egyik gyereke, *Pali arcképét* ismerjük.

Madarász Viktorról nem mondhatjuk el, hogy a modern magyar képzőművészet jellemző irányait és erényeit mutatta volna föl (a késői romantika jellegzetes eredményeként kibontakozó történelmi festészete okán ezt nem is igazán tehette), annak előzményei között azonban meghatározó az ő életműve is – a tanulságaival együtt. Németh Lajos azt vetette Madarász szemére, hogy eljutott ugyan Párizsba, ahol sikereket aratott, ellenben a romantikus festményein megjelenő színpadias eklektika nem szolgálhatott eszmei hagyományként a huszadik század újabb művészi problémáit megragadó modern irányzatok számára.

Az elfogultsággal egyáltalán nem vádolható Kállai Ernő „új magyar piktúráról” szóló 1925-ös könyvében viszont azt állítja, hogy festőművészetünk „érzelmi felszabadulását” a nemzeti romantika képviselte, amely sajátosan magyar stílust teremtett, ott pedig nemcsak a Székely Bertalané és a Benczúr Gyuláé, hanem Madarász Viktor munkássága is mérvadó. Ugyanis mind a három művész festőisége túllépett a pusztán történelmi illusztráción, köszönhetően annak, hogy „az élmény, melyet objektív, emberi és művészi tekintetben egyaránt centrálisan és tipikusan magyar”. Madarász a színpadias pátoszt is képes volt tárgyiasítani, amely stílusa „gerinces plasztikájának” vagy „a taglejtések és színhangulatok fojtott kifejező erejének” az eredménye. S Kállai vette észre Madarász képeiben azt az alaphangulatot is, amely a szabadságharc bukása után, a 19. század második felében, a sors- és létközösség megélésére és olyan kifejezésére koncentrál, amelyben a kétségbeesés és a lázadás egyaránt dominál. Mindeközben tiszta magyar képi lírát hoz létre úgy, hogy ölelkezik abban egymással „a sirató szomorúság és a halálig tartó dac”.

Madarász Viktor történeti kompozíciói ebből a heves impulzivitással (nem pedig a színpadi keretek között) megélt hangulatból születtek, éppen ezért számára „a téma nem illusztratív alkalom, hanem kifejezőeszköz volt”. Az 1864-es *Zrínyi és Frangepán a bécsújhelyi börtönben*, a *Hunyadi László siratása (Hunyadi László a ravatalon)* 1859-ből vagy a többi rokon kép (például a *Zách Felicián* 1858-ból és a *Zrínyi Ilona Munkács várában* 1859-ből) dramatizált elbeszélése alkalmazkodott ugyan a közhangulathoz – hiszen az aktuális magyar bánatot és haragot festette meg –, előadásában a nemzeti önismeretet inspirálta.

Madarásznál a magyar karakter végzettszerűen ismétlődő összetevőinek lényeges eleme volt a „teljes életrevalóságában gátolt magyar öntudat lírája és pátosza”. S művészi hatása – a keményen mintázott szerkezetes plasztika és a fojtott erővel kibomló agresszív fény – a 20. század első harmadáig megfigyelhető volt a legkülönbözőbb modern irányokban is. Nem beszélve arról a hatásról – amelyet Veszprémi Nóra szintén kiemel kismonográfiájában –, hogy az allegorikus szemléletmód később elvezette Madarászt a szimbolikus kifejezéshez is: az 1907-es *Petőfi halála (Lidérc)* című festménnyel (ez már a második *Petőfi halála*-festményváltozat volt) például „igen közel kerül a századvég szimbolizmusához”. Matits Ferenc úgy véli: „Ő az első festőnk, akinek romantikus és akadémikus elemeket ötvöző művészete szakított az osztrák biedermeier stílusával, és a magyar festészetet a provinciális szintről európai rangra emelte.”

Madarász halálának 40. évfordulóján Lyka Károly már nem annyira a folytonosságra vagy a történeti-esztétikai ellentmondásokra helyezett nagyobb hangsúlyt, hanem a festőt kísérő

„különös balsorsban” és a társadalmi-történelmi környezetében egyaránt tapasztalt ellentmondásokból próbálta fölfejteni a historikus képek mögötti személyiséget ugyanúgy, mint a közönség lélektanát. „Míg teljében volt alkotó erejének: a közönség teljes felkészületlenséggel állott művei előtt. Mikor pedig ugyanez a közönség lassanként beletanult abba, hogy művészi szempontból ítélje meg képeit: ereje ellankadt, s már árnyéka sem volt önmagának. Közben mintegy két évtizeden át pihentette ecsetjét. Ifjúkorában nagy diadalokat élt meg, öreg korára szinte elfeledték” – vélekedett Lyka, aki a sors dramaturgiáját is érzékeltette: „művész volt, aztán kereskedő lett, hogy végül újra megkísértse a művészetet. Élete tehát minden viszonylatban erőszakos és nagy zökkenésekkel volt tele”, ami a fejlődésének folyamatosságát is lehetetlenné tette.

A fenti értékminősítések jobb megértése végett tekintsük át Madarász Viktor életének néhány biográfiai és művészi fordulópontját, s tegyük ezt a festői önéletrajzi vázlatnál részletesebben!

A Gömör vármegyei Csetneken született 1830. december 14-én; apja, Madarász András nemesi származású volt, mégis rézfeldolgozót üzemeltetett, gépgyárat és malmot alapított, rézbányászattal foglalkozott. A gazdaságosabb tevékenység miatt keresett vállalkozásának új területet, ezért települt Pécsre. Fia Iglón, Lőcsén, Pozsonyban és Pécsen tanult – itt kezdett jogi tanulmányokat, de a rajzolással és festéssel is komolyabban foglalkozott. Közben érte élete meghatározó élménye: fivérével együtt részt vett az 1848–49-es szabadságharcban (a világsi fegyverletétel idején már hadnagyi rangban szolgált). A nemzeti szabadságeszméket családi örökségként kapta: a Rákóczi-szabadságharcig visszanyúló forradalmi lelkületet hozott vérvonalában. (Kardját és mentéjét megőrizte, még a sírjába is maga mellé rakatta őket.)

A szabadságharc után folytatta jogi tanulmányait, majd arcképfestést tanult. 1853 őszén beiratkozott a bécsi Képzőművészeti Akadémiára (nálunk ugyanis ekkor még nem létezett felsőfokú művészképzés), ahol 1855-ig a történeti-festészeti szakosztály hallgatója volt. Közben látogatta Waldmüller magániskolai óráit – ekkor készültek első történelmi tablói, köztük a *Kuruc és labanc* című képével már sikert aratott (a cenzúra miatti hivatalos címmel: *Életrajz Erdély múltjából* – de ismert a festmény a *Két testvér* cím alatt is). Azért volt mérföldkő ez a kép Madarász korai életművében, mert nem használta a korábbi elbeszélő sémákat, hanem „maga építette fel a jelenetet embertípusokból és tárgyi elemekből” – írja Veszprémi Nóra.

Madarász ösztönösen érezte, hogy reá vár a nemzeti romantika történelmi festészetének hagyománykialakítása. Hasonló feladatokkal nézett szembe, mint néhány évvel korábban a nemzeti irodalom megalapozásáért küzdő költőink és íróink. Először Kacziány Ödön hívta föl rá a figyelmet a *Művészet* 1904. évi 4. számában közölt Madarász-portréjában, hogy már a reformkorban megfogalmazódott a magyar történeti festészet iránti igény. „Vörösmarty, Bajza, Czuczor többször fölszólították Barabást, az arcképfestészet akkori büszkeségét, hogy fessen magyar történeti képet. [...] Az akkori almanachok, folyóiratok s hírlapok folyton közöltek ily értelemben cikkeket. [Madarászt] régi nemes család sarjaként erősen magyaros neveltetésben részesülve, élénk képzelőtehetséggel megáldva, a régmúlt történetének megörökítése lelkesítette. Ha a formák és színek kifejezési nyelvét hatalmába kerítette, azaz ha megtanult rajzolni, festeni: történeti képek seregével fogja hirdetni hazánk múltjának dicsőségét.”

Azért mutatkozott nehezebbnek ez a feladat, mert – a hivatalos történettudomány hazai alapjainak lefektetése előtt – nemcsak a történelem (az események és összefüggések viszonya) értelmezésének keretei voltak meglehetősen képlékenyek, hanem a képi ábrázolásnak a hi-telességre vonatkozó szabályai sem voltak ismertek. Nálunk a romantika és reformkor idején kezdődött el a tudományos történetírás, az események és személyek kanonizációja, s még a festészet feladata sem volt tisztázott a történelmi eseményekre vonatkozóan. Madarász azzal

a dilemmával szembesült: hogyan teremtsen összhangot a történelmi hitelesség, a művészi fantázia és a kompozíció esztétikai követelményei között. Ebben a többszörösen feszített kényszerben alkotta meg végül „a magyar történelem legérzékletesebb képeit”.

S emblematisz alkotászának java része Párizsban készült, ahol 1856-tól másfél évtizeden át dolgozott, nemzetközi hírnevét ott alapozta meg. A következő ellentmondást és művészi sorsfeszültséget éppen ez a tény jelentette. Szabadságharcos múltja és magyar függetlenségi elkötelezettsége egész életét végigkíserte – művészetét mindvégig a nemzeti függetlenség eszméjének szentelte, a magyar történelem hősi és tragikus emlékeit idézte meg művein, ösztönözve a nemzeti szellem ébrentartását. A hivatalos és magánstúdiumok során azokat a lehetőségeket kereste, ahogyan a realitás és a látomás, a történelmi és az érzelmi hitelesség találkozik és ötvöződik egymással. Párizsban beiratkozott az École des Beaux-Arts évfolyamára, de mellette magániskolai kurzusokra járt. David nyomán próbálgatta a klasszikus történelmi festészet (a képi történetmesélés, a virtusz és harcos bátorság megjelenítésének) szabályait, de szívesen időzött el az enteriőrök sejtelmes világában és a részletekben, nem kerülve az anekdotikus elemeket sem. Utóbbi irányvonalában az akadémikus-romantikus történelmi festők közül hatott rá Delaroche művészete. Nem mellékes az sem, hogy Théophile Gautier barátságának köszönhetően, annak szalonjában, olyan neves művészekkel ismerkedett meg, mint Hugo, Baudelaire vagy a két Dumas, akik mindannyian a modern romantikát, sőt, a szimbolizmussal gyökeret verő modern művészi szemléletet képviselték.

Ennek az új szemléletnek a jegyében már nem elég pusztán „hősies viselkedést” mutatni, hanem a szenvedély és fájdalom igazságának együtt kell fölfednie a szépség lényegét. Gautier (és az egész modern párizsi művészközösség) barátsága azonban nem a semmiből érkezett. Párizsban alkotta élete fő műveit: a *Hunyadi László siratása*, a *Zách Felicián* és a *Zrínyi Ilona Munkács várában* című történelmi jeleneteit, amely munkákkal az 1861-es párizsi Salon kiállításán aranyérmet nyert. A francia klasszikus történelmi festészeti sémát nemcsak romantikus atmoszférával töltötte meg, hanem magyar témákra alkalmazta, nem a tárgy- és alakszerű történelmi hűséghez ragaszkodott, hanem a megjelenítés erejét tartotta fontosabbnak.

„A kompozíció harmonikusan kiegyenlített, mégis szívbemarkolóan izgalmas a kép – írja Székely Zoltán a *Hunyadi László siratását* méltatva. – Félreérthetetlenül találó, mint egy pontosan megfogalmazott tömondat, amelynek elgondolkozató, mély értelme van. A művész a mondanivaló szagztatott balladahangjához hangolta a kép minden elemét, terének és plasztikájának mértékét s a színek erejét, értékét is. A fekete bársony terítővel bevont ravatalon hosszan elnyúló, fehér lepellet leterített halott rideg zártságát fokozza a fekvő felkiáltójelként reáhelyezett véres pallos és a két hatalmas gyertyatartó; ezek szintén ezt az egyszerűségében zordon gyászhangulatot mélyítik el. Az oltár, a padló fekete-fehér kókockái s a homályos kápolna falának nyomasztóan rideg tagolóelemei – mind arról beszélnek, hogy a halál itt mindent morc merevségbe kötött. [...] Madarász ezen a képen is olyan mértékben hangsúlyoz, vagy lefokoz, ahogy a tartalom kifejezésének egysége és intenzivitása megkívánja.”

1864-ben festette *Zrínyi és Frangepán*, 1868-ban *Dobozi* című képét, 1867-ben *Dózsa*-portréját, és szintén 1868-ban fejezte be a *Dózsa népe* című kompozíciót. A Dózsa-felkelést nagyszabású történelmi látomásban örökítette meg, s olyan szakrális atmoszférát teremtett a műnek, amellyel igazságot kívánt szolgáltatni Dózsa népének. Madarász ezzel Dózsa Györgyöt a függetlenségért való küzdelem nagy alakjainak a sorába emelte, a Zrínyiek, Rákócziak és kurucok, illetve Petőfi vagy később az idős Kossuth társaként. A *Dobozi*-kompozíció is művészettörténeti érdekesség: a több mint három méter szélességhez alig több mint egy méteres magasság társult, a horizontálisan elnyúló képen nem az eseményre vagy a szereplők lelki

vívódásaira volt kíváncsi a festő, hanem a „vesztett csata fojtogató atmoszférája” érdekelte, amelynek kifejezéséhez kiválóan megfelelt ez a rendhagyó formátum.

1870-ben visszaköltözött Magyarországra, „franciás” munkái azonban nem igazán nyerték el a „bécsi” ízléshez szokott kritika elismerését. A madarászi témaválasztás kompromisszumai ellenére bukott el két pályázaton (a remekbe szabott *Bethlen Gábor tudósai körében* című festményét is visszautasították). Mintegy „kárpozlásként” festhette meg 1874-ben a Nemzeti Múzeum megrendelésére *Eötvös József* egészalakos ülő portréját; majd a haldokló hős romantikus sémáját választotta a *Petőfi halála* című 1875-ös képéhez, amely ismét nem tetszett a kritikusoknak, de megigézte a közönséget. Az 1858-ban felszentelt baranyai magyarbólyi evangélikus templomnak az *Utolsó vacsorát* ábrázoló oltárképet festett – ebben a bibliai tematikában kevés mesteri munka született az övén kívül (a család evangélikus kötődései miatt egyébként jutányos áron vállalta el Madarász a megbízást). 1880-ban oltárképet készített (*Krisztus az olajfák hegyén*) a Nádaszy-család megrendelésére a pécsi evangélikus templomba.

A vállalkozások csődje és a maradék vagyon elárverezése után Madarász 1903-ban ismét festeni kezdett: a kuruc kor és ’48 alakjait örökölte meg, előbb egyszerűbb kompozíciókban – mintha korábbi történelmi munkáiról ugyanúgy nem vett volna tudomást, mint a modern művészi áramlatokról –, a Rákóczi-kultusz újravirágzásával azonban a közönség ismét a kebelére ölelte. A kritika nem tette ugyanezt – viszont Ernst Lajos a barátságába fogadta. 1904-ben a Nemzeti Szalonban mutatták be Madarász Viktor életmű-kiállítását. A festő ezzel az új lendülettel alkotott jelentős képeket élete utolsó évtizedében. Kiemeljük közülük a romantikus témát szimbolikus erejűvé emelő *Petőfi halálát* (1907); a bécsújhelyi börtönben raboskodó (a börtönablakból – egyszerre a múlandóságot és a halhatatlan művészetet jelképező – hattyúkat etető) *II. Rákóczi Ferenc*-kompozícióját (1905); vagy a szintén 1905-ös *Kolajev históriája* című festményét (amely az orosz forradalomra utal, a háttérben a szakrális, a romantika és barokk szimbolizmus hagyományait ötvöző Krisztus-jelenéssel).

„Lelke fiatalos még, de a kéz előregegett” – jellemezte utolsó korszakát Lyka Károly. A festőaggastyán legszebb adománya talán „a szelíd elégia”. Ezzel az elégikus érzéssel, csöndesen, az új művészet izgalmában szinte elfeledve halt meg Budapesten, 1917. január 10-én. Bölöni György írta a *Világ* című lapban halálakor: „Madarász Viktort mi már nem is ismerjük.” Akik viszont emlékeztek rá, a *Hunyadi László síratása* című kép elrendezése szerint felravatalozott koporsónál vehettek tőle búcsút a Szépművészeti Múzeumban.

FERENCSEK Marcell

Tanórán beszélni: tanulás vagy rosszalkodás?

Kutatási tapasztalatok
hátrányos helyzetű diákok nyelvfejlődéséről

Már-már közhelyszerű a megállapítás, hogy a hátrányos helyzet és annak kezelése az oktatási rendszerek talán legégetőbb problémája. A kérdéskör hallatlanul komplex és szerteágazó, amelynek mind a vizsgálata, mind a megoldása nehézségeket okoz. Alább a tématerület egy kis szeletként a nyelvi hátránról és annak lehetséges leküzdési módjairól szólok egy immár közismert magyarországi pedagógiai koncepció, a hejőkeresztúri Komplex Instrukciós Program tanulságaira is kitérve.

Nyelv, kód, kommunikáció

Vizsgálatom alapját és gondolati magvát Basil Bernstein hipotézise, valamint hozzá kapcsolódóan Denis Lawton, Pap Mária – Pléh Csaba, Réger Zita, Kontra Miklós kutatásai adják. Eszerint egy adott társadalmi csoport osztályviszonyai sajátos kommunikációformát hoznak létre, amely hat a közösségben felnövő gyermek intellektuális, társadalmi és érzelmi orientációjára. A társadalmi viszony e formája határozza meg, hogy mit mondanak, mikor mondják és hogyan mondják a beszélők. Tehát az egyes személyek többféleképpen kommunikálnak különböző társadalmi csoportokban. A társadalmi viszony formáját bizonyos szintaktikai és lexikai választások hordozzák, Bernstein ezt nevezi kódnak. „A kód fogalma – ahogy én használom – arra az elvre utal, amely a beszédesemények kiválasztását és elrendezését szabályozza”.¹ A nyelvi kódokat két típusba sorolja, megkülönböztet kidolgozott és korlátozott kódot. Kidolgozott kódról akkor beszélünk, ha nehéz előrelátni, hogy melyek azok a szintaktikai választási lehetőségek, alternatívák, amelyeket a beszélők beszédük megszervezésére fel fognak használni. Ezzel szemben korlátozott kód akkor jön létre, ha az adott szintaktikai alternatívák kiválasztását könnyebb előrelátni, mivel a válogatás tere leszűkül.²

Denis Lawton az 1960-as években Bernstein hatására középosztálybeli és munkásosztálybeli fiúk beszédének és írásának vizsgálatát végezte el. Célja az volt, hogy Bernstein elméletét a kísérlet eredménye alapján igazolja vagy cáfolja. Húsz fiút választott ki két londoni iskolából: egy munkáskerületben lévő középiskolából és az egyik középosztály lakta villanegyedben elhelyezkedő magániskolából.³ Az 1970-es évekbeli Magyarországon Pap Mária nyelvész és Pléh Csaba pszichológus is elvégezte a Bernstein-féle vizsgálatot öt budapesti iskolában. Egy belvárosi, egy csepeli, egy óbudai, egy pestszentlőrinci és egy rózsadombi iskola 65 első osztályos tanulójának nyelvi viselkedését tanulmányozták. A kísérletet interjúhelyzetben végezték, az elkülönített helyiségben csak a gyermek és a vizsgálatvezető volt jelen. A kutatás alapvetően két célt szolgált: egyfajta módszertani célt: az iskolába lépő gyermek beszédének szociolingvisztikai szempontú vizsgálata az angol nyelven bevált módszerek adaptálásával;

valamint egy tartalmi célt: összefüggésbe hozható-e az induláskor meglevő hátrányos helyzet a nyelvhasználat különbségeivel?⁴ Réger Zita nagy figyelmet szentel a nyelvi szocializáció, a nyelvi hátrány és a kultúra összefüggésének. A nyelvi hátrányt a beszélés etnográfijának szemszögéből vizsgálja. Azt állítja, hogy az iskolában különbséget tesznek különböző nyelvhasználati, interakciós, jelentésvételezési módok között, némelyeket többre értékelnek, mint másokat. Ez az eltérő nyelvi szocializáció eredménye, amely az iskolai teljesítmények alakulását is befolyásolhatja. A magasabb státusú családok ugyanis nagyobb hangsúlyt fektetnek az írott szövegek (mesék, regények) megismerésére, mint az alacsonyabb rétegből származók.⁵ A fentebb felsorolt kutatások mind igazolták Bernstein hipotézisét.

A Komplex Instrukciós Program

Saját kutatásomban részint a hazánkban is egyre nagyobb elismertségnek örvendő Komplex Instrukciós Program hatásmechanizmusát is vizsgáltam. A programot a Stanford Egyetem fejlesztette ki Elizabeth Cohen és Rachel Lotan vezetésével. Hejőkeresztúron Kovácsné Nagy Emese, a helyi általános iskola igazgatója vezette be 2001-től. A program heterogén tanulói összetételű alapul, ugyanis épp az ebből adódó különbségek és státuszproblémák kezelésére alkalmas. A módszer alkalmazásakor a diákok 4-5 fős kiscsoportokban dolgoznak, amelyekben mindenkinek meghatározott szerepe van. A leggyakoribb szerepek a kistanár/irányító, a beszámoló, az írnok/jegyzetelő, az anyagfelelős, az időfelelős, egy csoportban azonban mindenki csak egyszer töltheti be ugyanazt a szerepet, azaz rotáció működik. Mihelyt egy csoportban mindenki betöltött minden szerepet, új csoportokat kell alkotni, amelyről a tanárnak kell gondoskodnia. A munka során a csoportok egy-egy nyitott végű, innovatív, elgondolkodtató feladatot kapnak, a tanóra elején meghatározott kérdéskörrel (vagy gondolattal) kapcsolatosan. Fontos, hogy a feladatoknak ne csak egyetlen megoldása legyen, hanem a gyerekek kreativitásukat igénybe véve oldják meg azokat. A feladattal egyedül, egymást segítve, tanári segítség nélkül kell végezniük. A csoportmunkára általában 10-15 perc áll rendelkezésre, amely után minden csoportból a beszámoló ismerteti az eredményeket. Ezután minden tanuló kap egy-egy rövid, a saját csoportmunkájának témájához igazodó egyéni feladatot, amit néhány perc alatt el tud készíteni. A tanóra végén az egyéni feladatok egy részét bemutatják, például a tanár csak a kistanárokat/irányítókat hallgatja meg, a többiek megoldását következő órára olvassa el. Látszólag a pedagógusnak a tanórán nincs feladata, hiszen a diákok önállóan, egymást segítve dolgoznak, valójában viszont a tanárnak folyamatosan figyelnie kell a csoportok munkáját, ugyanis a pozitív visszacsatolás dicséret formájában és az esetleges segítségnyújtás/korrektció elengedhetetlen.⁶ A Komplex Instrukciós Program alkalmazásakor elvárható eredmények a következők: a hátrányos helyzetű tanulók osztálytermi hierarchiában elfoglalt helye növekszik, a KIP segítséget nyújt a diákok számára a státuszproblémák kezelésére, megoldja a magatartásbeli gondokat, a hátrányos helyzetű tanulók tanulmányi eredményei javulnak. Mivel a Komplex Instrukciós Program alkalmazásakor az alacsony státuszú diákok beszédgyakorisága közel kilencszerezésre, a magasabb státuszú diákok beszédgyakorisága pedig ötszörösére emelkedik, így valószínűleg a módszer alkalmas a nyelvi hátrány kezelésére, a nyelvi fejlesztésre is.⁷

Nyelvfejlődés itt és ott – egy kutatás tapasztalatai

Saját kutatásomban arra voltam kíváncsi, hogy két eltérő pedagógiai környezetben miként fejlődnek a gyerekek nyelvi készségei az iskolában eltöltött első év alatt. A vizsgálatot két Borsod-Abaúj-Zemplén megyei általános iskola első osztályos tanulói között végeztem el.

Az egyik iskola a Hejőkeresztúri IV. Béla Általános Iskola volt, a másik oktatási intézményt pedig nevezzük kontroll iskolának. Erről röviden azt kell tudni, hogy Miskolc közelében helyezkedik el, a családi háttérindexet tekintve hasonló összetételű, mint a hejőkeresztúri, ugyanakkor itt nem alkalmazzák a KIP-et. Mindkét iskolában véletlenszerű mintavétellel 15-15 első osztályos tanuló állt rendelkezésemre, hogy interjút készíthessek velük. A kísérletet két etapban, a tanév szeptemberében és a tanév végén végeztem el, így az egy tanév alatt történő fejlődésre koncentráltam. Emellett több alkalommal ellátogattam az iskolákba hospitálni, amely tapasztalataimról később írok. A módszertant tekintve Pap Mária és Pléh Csaba metodikáját követtem némi változtatással. A gyerekek nagyobb terhelésének elkerülése és a korpusz könnyebb feldolgozhatósága érdekében a tanulóknak – Pap és Pléh ötfeladatos módszerével ellentétben – eredetileg három nyelvi „feladatot” kellett megoldaniuk, valójában viszont egyéb kérdéseket is fel kellett tennem, hogy elegendő mennyiségű nyelvi adatot kapjak.

Előzetes elképzelésem alapján a diákoknak egy őszi történetet ábrázoló képsorozat alapján kellett összefüggően beszélni, elmesélni a bűjőcskázás menetét, valamint a „Mit csináltál tegnap, iskola után?” kérdésre válaszolni. Az interjúk során azonban azzal szembesültem, hogy a fent említett három kérdést olyannyira gyorsan és röviden megválaszolják, hogy egyrészt segítő kérdésekkel kell bátorítanom a gyerekeket, másrészt az iskoláról is érdemes néhány kérdést feltennem (pl. szeret-e iskolába járni, mit szoktak ott csinálni, van-e kedvenc tantárgya stb.). A tanév elején a gyerekek szocioökonómiai státuszát kérdőív segítségével mértem fel. Ennek a kitöltésében elsősorban a pedagógusok segítségére számítottam. Hejőkeresztúron ez nem okozott nehézséget, a tanítónő maga töltötte ki mindegyik gyermek kérdőívét, míg a kontrolliskolában a pedagógusok inkább hazaküldték, hogy otthon a szülők töltsék ki. Ennek az lett az eredménye, hogy a gyerekek szocioökonómiai státuszának feltérképezése egyrészt hiányos, másrészt valamilyen szinten eltérhet a valóságtól, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a szülő esetleg szépítette a kérdőívek kitöltése során. Ezzel szemben a hejőkeresztúri gyerekek hátterét e téren objektívebben ismerhettem meg, hiszen kívülálló személy volt segítségemre.

A hangfelvételeket több szempont alapján elemeztem. Minden gyermeknél feljegyeztem a felvétel teljes hosszát másodpercben kifejezve, amelyből százalékos aránnyal meghatároztam a tanuló összes megszólalását. Ez lehetőséget ad a diákok beszédképességének mennyiségi összehasonlítására. A másik szempont a mondatok száma, amelynél első körben az összes mondatok számát jegyeztem fel, közte a rövid, akár egyszavas tömondatokat is. Ezt követően megszámláltam az egyszerű és az összetett mondatokat, utóbbi esetében figyelemmel voltam az alá- és mellérendelésekre. A mondattani vizsgálatok után a tanulók szókincsét és jelzőhasználatát vettem górcső alá. Előbbi esetében az összes felvétel közül kiemelkedő szavakat kerestem, amelyek ritkábban fordulnak elő, esetleg idegen eredetűek. Utóbbinál tanulónként minden jelzőt összegyűjtöttem. Mindezek mellett a gyermekek kifejezésbeli könnyedségével is foglalkoztam, megfigyeltem a hezitációkat (öö, hmm stb.), valamint a teljes mondatokat. A beszéd folytonosságára, az esetleges szünetekre (másodpercben meghatározva), valamint a megakadásokra is kitértem az elemzés során. Egyéb megállapításokat is tettem, például a felvétel közbeni szorongásra, valamint más, a gyerekre jellemző sajátosságokra vonatkozóan.

Az eredményeket tekintve a szeptemberi interjúk esetében nem volt lényeges különbség a két iskola diákjainak teljesítménye között, a nyelvi hátrány mindkét intézményben tetten érhető volt. A tavaszi felvételek esetében már differencia mutatkozott. A felvételek átlagos hossza Hejőkeresztúrtban 1,4-szeresére emelkedett, míg a kontrolliskolában ez az érték nem változott. Ez önmagában nem bizonyít semmit, de a gyerekek valódi beszédmennyiségével

való összehasonlítás már fontos információkat mutathat. Eszerint a hejőkeresztúri tanulók 1,37-szer többet beszéltek a felvételeken a szeptemberi interjúkhoz képest, a kontrolliskolában ez a szám valamivel alacsonyabb: 1,14. Mondattani szempontból az látható, hogy főként az összetett mondatok használatában figyelhető meg jelentős különbség. Hejőkeresztúrtban a gyerekek összetett mondat-használata 6,5-szörösére növekedett a szeptemberi felvételekhez képest, ugyanakkor a kontrolliskolában 2,16-szorosára. Az összefüggő beszéd vizsgálata során is a hejőkeresztúri gyerekek teljesítettek jobban, ugyanis többen meséltek összefüggően a képekről, a játékról és a tegnapi napjukról.

A gyermekek könnyebb összehasonlíthatósága érdekében rangsoroltam őket „teljesítményük” alapján, amit a következőkkel jeleztem. A 20% alatti összes megszólalási arányú, szegényes szókinccsű, a legkevésbé kommunikatív gyerekeket a „-”, a 30-50% közötti megszólalási arányú diákokat „-”, az 50-60% közötti megszólalási aránnyal rendelkező gyerekeket „+”, a 60-70% közötti megszólalási arányú, magas szintű szókinccsel rendelkező tanulókat „++”, míg a legkiemelkedőbb, legkommunikatívabb gyerekeket „*” jelzéssel láttam el. Természetesen a rangsorolás ennél bonyolultabb, hiszen az összképre is figyelnem kellett, mivel több esetben előfordult, hogy bár a megszólalási arány nem érte el a 60%-ot, mégis a gyermek szókinccse, jelzőhasználata, kifejezésbeli könnyedsége megkívánta a magasabb jelzést. Ez is mutatja, hogy a jelzésrendszer tájékoztató jellegű, s nem a gyerekek közötti különbségtételt szolgálja.

E kategorizáció alapján a két iskola fejlődési tendenciáját tekintve az adatok azt mutatják, hogy mindkét iskolában volt elmozdulás szeptemberhez képest, de más irányban. Hejőkeresztúrtban a „*” kategóriába tartozó diákok száma emelkedett szignifikánsan, míg minden más kategória esetében csökkenő tendenciát láthatunk. Ez azt bizonyítja, hogy a hejőkeresztúri gyerekek a szeptemberi felvételekhez képest fejlődtek kommunikációs téren. A kontrolliskolában az adatok más képet mutatnak. A „+” kategóriába tartozó tanulók száma növekedett, de minden más kategóriában csökkent. Feltűnő, hogy még a „*” kategória száma is csökkent, ami azt mutatja, hogy néhány gyerek kommunikációs készségei visszaestek, ugyanakkor a negatív kategóriából való előrelépés is megfigyelhető. Nehéz általános igazságokat megállapítani a kontrolliskolai tanulók esetében, hiszen a felvételek azt mutatják, hogy míg néhányan visszább estek a szeptemberi interjúkhoz képest, addig többen fejlődtek. Ez ebben a formában azt jelenti, hogy változás az egyén szintjén mehetett végbe, csoportszinten látható változás nem jelentkezett.

Összességében tehát az állapítható meg, hogy a hejőkeresztúri gyerekek csoportszinten fejlődtek, míg a kontrolliskolai tanulók esetében az egyén szintjén történtek változások, ami lehetett fejlődés és visszaesés is. Emellett az eredményekre nagy hatással van a szorongás mértéke, ugyanis míg a hejőkeresztúri gyerekeknél ez alacsony szintű maradt, addig a kontrollcsoport tanulói erőteljesen szorongtak. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az egyik pedagógusszülő gyermeke sírva jött iskolába a felvétel napján. Tudta ugyanis, hogy velem fog beszélgetni, ugyanakkor azzal is tisztában lehetett, hogy ennek nincs téje (emlékezhettek a szeptemberi felvételekre), mégis úgy értelmezte a helyzetet, hogy jól kell tehát teljesítenie. Emellett a kontrollcsoportban készített felvételeken gyakran hallható „gondterhes” sóhaj, hosszú szünetek, gyakori hezitálások és megakadások. Látható, hogy a kontrolliskolai eredményeket a szorongás valamelyest torzította. Nem feltételezhető, hogy ezeknek a gyerekeknek a kommunikációs készségei alacsonyabbak lennének, de a fent említett torzító hatás befolyásolta az eredményeket. Ezek hátteréről és okairól a következő, alfejezetben írok.

Hospitálási tapasztalatok

A két iskola között a leginkább szembetűnő különbség a teremelrendezés. Hejőkeresztúrtban csoportmunkára berendezett termekben tanulhatnak a diákok, már az iskolába való belépéskor erre szocializálják őket a pedagógusok. Ennek – a tanítónők elmondása szerint – hátrányát is érzik, hiszen az irányok tanulásánál problémás lehet. A kontrolliskolában ezzel szemben a hagyományos, kötött padosorokban való elrendezés él. A gyerekek egyesével vagy párosával ülnek, megelőzve azt, hogy egymással beszélgessenek és elvonják egymás figyelmét a munkáról. Hejőkeresztúrtban integrált körülmények között tanulnak a gyerekek. 27 fős első osztály indult, ahol a pedagógus szülő gyermeke és a legszegényebb körülmények közül érkező roma származású gyerek együtt tanul. Ez a létszám később 32 főre gyarapodott, ami csoportbontásra adott okot, de a két 16 fős osztályt a szocioökonómiai státuszt tekintve egyenlő arányban osztották el. A kontrolliskolában ezzel szemben 40 fős első évfolyam indult, amelyet két osztályra bontottak. Az egyik osztály az ún. „elit osztály”, a jobb képességű és a jobb szocioökonómiai státuszú gyerekek osztálya, a másik pedig a „cigányosztály”, ahol kizárólag roma származású és szegény körülmények közül érkező diákok tanulnak. Fizikailag is nagy távolság van a két csoport között, ugyanis két külön épületben vannak elhelyezve, megakadályozva bármiféle érintkezést.

A munkaformák alkalmazását tekintve mindkét iskolában változatosan oktatnak. A különféle mozgásos feladatokon túl a frontális és páros feladatszervezés működik. Mindez Hejőkeresztúrtban kiegészül a KIP-pel. A módszereket figyelembe véve egy-egy matematikaóra példáját említem, amely jól mutatja a különbséget. A hospitálásaim során volt egy olyan feladat, amely ugyanazt a célt szolgálta, de más módszerrel oldotta meg a két iskolában a két pedagógus. A cél a páros és a páratlan számok felismerése, gyakoroltatása volt osztályszinten. Hejőkeresztúrtban ez a következőképpen történt. A tanítónő nagy félkörbe állította a gyerekeket, névsor szerint. Az elején állótól kezdve elkezdtek sorolni a számokat, tehát elszámoltak tizennégyig és minden tanuló kapott egy számot, amit meg kellett jegyeznie, tehát a diák számot testesített meg. Ezt követően a tanító utasítására előbb a páros számoknak, másszor a páratlan számoknak kellett leguggolniuk, majd ebből valamilyen következtetést levonni. A feladat önmagában egyszerűnek tűnik, mégis okozott némi nehézséget a gyerekek körében. Előfordult, hogy páros számok is leguggoltak, miközben páratlan számoknak kellett volna, vagy esetleg állva maradt olyan szám, akinek guggolnia kellett volna. A tanítónő a javítás és a guggoltatás helyett hagyta, hogy a gyerekek egymás között megvitassák a problémát. Lényegében közös problémamegoldást láthattam. A tanítónő addig nem szólt bele a folyamatba, amíg a gyerekek azt nem mondták, hogy készen vannak a helyes megoldással, ami végül mindig sikerült. Ez a siker két fontos momentumnak köszönhető. Egyrészt a gyerekek segítettek egymásnak: a jobbak segítették a gyengébbeket, ha szükség volt rá. Másrészt a tanítónő ki merete adni a kezéből az irányítást. Kívülről akár úgy tűnhetett, hogy a pedagógus nem képes kezelni a helyzetet, a gyerekek hangoskodtak, vitatkoztak, már-már összevesztek. Ezen túl azonban tudatos pedagógiai tevékenység folyt, hiszen az aktív, sokszor felfokozott, párhuzamosan zajló, egymással való kommunikáció a megoldást, a tanulást segítette. A feladatot végül helyesen teljesítették.

A kontrolliskolában tartalmilag ugyanezt a feladatot láthattam matematikaórán, de gyökeresen más módszertani megoldásban. A gyerekek egyesével ültek a padokban, és közösen, hangosan számoltak. A páros számoknál a tanító által kijelölt gyerekek hangosan tapsolnia kellett, ha páratlan szám jutott neki, akkor nem volt szabad összeütni a tenyerét. További szabály volt, hogy aki nem tapsol a páros számoknál vagy páratlannál igen, az kiesik és le-

hajtja a fejét. Ebben az esetben a tanítónő nem adta ki a kezéből az irányítást, ő jelezte, hogy a válasz helyes vagy helytelen, nem adott lehetőséget a gyerekek közötti kommunikációra. A rossz tapsolásnak, tehát a hibás feladatmegoldásnak felelhajtás, azaz valamiféle büntetés volt a következménye, szimbolikus jelentéssel: a rosszul teljesítő tanulónak szégyenkezniük kell. Ez mindenképpen gátolni fogja a későbbiekben a diákokat nemcsak a kommunikáció, hanem a tanulás terén is, hiszen a gyerekek fő célja a büntetés (jelen esetben a felelhajtás, tehát a szégyenkezés) elkerülése lesz. Ennek érdekében egyre kevesebbet fognak beszélni, hiszen nem fogják kockáztatni a büntetést, ha nem biztosak a megoldásban. Ezzel szemben a hejőkeresztúri gyerekekben nem vagy kevésbé alakulnak ki ilyen gátlások, hiszen a feladatmegoldás azt sugallja, hogy a hiba nem bűn, közös kijavítása eszköz a tanuláshoz. A hibákból és a mások hibáiból egyaránt tanulni lehet és kell.

Végkövetkeztetések

Vajon mi a nyelvfejlődés kulcsa? A Komplex Instrukciós Program vagy bármely más pedagógiai módszer alkalmazása? A minél változatosabb munkaformák? Tapasztalataim azt mutatják, hogy három fő meghatározója van: az integrált környezet, a kommunikáció és a tanári hitvallás. Míg Hejőkeresztúron szinte minden azt a célt szolgálja, hogy a gyerekek minél többet beszéljenek, addig a kontrolliskolában e téren a gyerekek korlátokba ütköznek. Ennek egyik megnyilvánulási formája a teremberendezés. Hejőkeresztúron alapjában véve csoportmunkára, ezáltal a kooperációra, a minél magasabb mértékű beszédaktivitásra alkalmas a tanterem, a kontrolliskolában a kötött padosorok, a gyerekek egyesével vagy párosával való ültetése mindenféle beszédaktust gátol. A másik tényező az integrált környezet: az egyik helyen a kidolgozott és korlátozott nyelvi kóddal rendelkező gyerekek együtt tanulnak, míg a másik helyen elkülönítve: az egyik helyen nagy esélyük van kidolgozott kódú kortárs csoporttal folytatott interakcióra, a másik helyen rendkívül kicsi. A fenti két tényező mögött – ugyanúgy, mint a módszertani eszköz kiválasztása mögött – egy fontos bázis áll: az iskola és a benne tanító tanár fejében kialakított pedagógiai gondolkodás, ami a tanárok nézeteiben jól megmutatkozik.

Ennek megfelelően a tanítók hozzáállása is eltérő, ugyanis míg Hejőkeresztúron a tanítók azt az elvet vallják, hogy ők nem „mindenhatók”, ezáltal a gyerekeknek a tudást nem ők adják át, hanem maga a tanuló konstruálja, addig kontrolliskolai pedagógusok szerint a tudás forrása csakis ők lehetnek. Hejőkeresztúron azt sem bánják, ha a gyerekek túrhető fokig hangosabbak, mert vallják, hogy ebben az életkorban nem lehet elvárni a diákoktól, hogy néma csendben 45 percig a tanteremben, csak a tanárra figyelve üljenek. Csak úgy fejlődhetnek a kommunikációs kompetenciáik, ha folyamatosan beszélnek. Ezzel szemben a kontrolliskolában a gyerekek szinte katonás fegyelemben ülnek, egymással nem beszélhetnek, mert mint az egyik pedagógus mondta, „azt kell megtanulniuk, hogy rám figyeljenek”. Így éppen azt gátolja, hogy a gyerekek különböző szituációkba keveredve beszéljenek. Hamis állítás lenne, hogy ilyen környezetben nem fejlődik a gyerekek beszédkésztsége, de azt is figyelembe kell venni, hogy így lassabban és több szorongást átélve történik mindez és valószínűleg nem olyan mértékben. A probléma abból adódik, hogy a tanórai kommunikáció szinte csak tanár–diák interakciókra korlátozódik, ezen belül bármilyen változatos módszertani repertoárt használ is a pedagógus, megfosztja a gyermeket attól, hogy társaival beszélgessen a témáról vagy közösen megvitassanak egy problémát. Ez nemcsak a kommunikációs készségeik fejlesztését célozná, hanem az ismeret kompetenciává való átalakulását is, amely egyértelműen magasabb szintű tudást eredményezne, és komplexebb gondolkodásra sarkallná a gyerekeket. A probléma az,

hogy így a pedagógus szerepének jelentősége és minősége megváltozna. Ehhez pedig olyan pedagógiai magatartás és hivatástudat szükséges, amelynek nyomán a tanár megérti és elfogadja, hogy a tudás kialakításának kulcsa a gyermekben van, nem pedig az ő feladata, hogy „év végére 500 szót beletegyen a gyerek fejébe”.

Összességében a kompetenciafejlesztés során nem önmagukban az egyes módszerek jelentik a kulcsot, hanem a mögöttük meghúzódó pedagógiai tudás és attitűd, ugyanakkor az új és innovatív módszerek formálhatják a tanárok hitvallását.

Jegyzetek

1 Basil Bernstein: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1975. 396. o.

2 Uo. 397. o.

3 Denis Lawton: Társadalmi osztály, nyelv és oktatás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 1974.

4 Pap Mária – Pléh Csaba: A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén = Valóság, XV. évf. 2. szám, 1972. február, 52–58. o.

5 Réger Zita: Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 120–143. o.

6 K. Nagy Emese: KIP-könyv, I–II. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2015.

7 Uo.

TAKÁCS Béla

A sárospataki malomkőgyártás

Takács Béla (1930–1997) református lelkész, az egyházművészet, a vallási néprajz és a kézművesipar avatott ismerője 1958-tól 1973-ig vezette a sárospataki református gyűjtemény múzeumát. Pályájának ezen időszaka alatt számos észak-magyarországi, zempléni, sárospataki vonatkozású történeti kutatást végzett. Ezt tanúsítják könyvei: Comenius sárospataki nyomdája (1958), A Zemplén hegység üvegghutái (1966), Parádi üvegművészet (1970); A sárospataki nyomda története (1978); továbbá tanulmányai és cikkei: A telkibányai keménycserépgyár parasztedényei (1962), Hamuzsír főzés a Zempléni-hegységben (1964), A sárospataki kőedénygyártás (1965), A tokaji butélikák (1965), A regéci porcelán (1967), Tokaji borospoharak (1971), Bodrogkeresztúri kerámia (1972). E sorba illeszkedik alább olvasható közleménye, amely ötven éve látott napvilágot (Élet és Tudomány Tudományos Kalendáriuma 1967. Szerkesztette: Fenyő Béla – Kutasné Péter Ágnes. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1966. 256–260. o.). Ismételt megjelenését a Megyer-hegyi Tengerszem idegenforgalmi fejlesztése teszi aktuálissá, az eredeti illusztrációk – két ábra és négy fénykép – újraközlését mellőztük.

*

Sárospatak közelében, a Botkő nevű domb tövében működik hazánk egyetlen malomkőgyára. Régebben a vízi-, szél- és szárazmalmok, valamint a kézi erővel hajtott „malmocskák” számára nélkülözhetetlen köveket az ország más tájain is bányászták és faragták. A többi között a budai hegyekben is. A múlt század (értsd: 19. század – a szerk.) elején működő több mint 90.000 malmot öt hazai üzem látta el őrlőkövekkel.

A sárospataki malomkőbányászat és gyártás múltja a 15. századba nyúlik vissza. Okleveles adatok utalnak arra, hogy a város határában levő Megyer nevű hegy keleti oldalán már az 1440–1450-es években folyt malomkőbányászat és malomkőkészítés. A 16. század első felében a bánya a Perényi-, majd a Dobó-család birtokába került. Dobó Ferenc, a pataki vár ura tette lehetővé, hogy a város lakói zavartalanul folytathassák a malomkőipart, ugyanis Rueber kassai osztrák generális akadályozta a jobbágyokat a jövedelmező malomkő kereskedésben.

A 17. század elején a bánya a Lorántffy-család révén I. Rákóczi György tulajdona lett. Ebben az időben a bányában dolgozó kővágó munkások bérelték azt a területet, ahol a termelés folyt. Dobó Ferencnek, a Perényieknek, a Rákócziaknak az elkészült kövek száma és nagysága szerint fizették a bérletet. A nagyobb kövek után 2 forintot, a kisebbek után 1 forintot szolgáltatottak be az uradalom mindenkori birtokosának. A munkások a 17. század folyamán bányászcséhbe tömörültek. A céh jegyzőkönyve 1665-tel kezdődik. Ebben a korszakban a bányagazda, vagyis a céh vezetője már megvásárolta az uradalomtól azt a területet, ahol a bányaművelést, a malomkőkészítést a céh végezni akarta. Később a magán-

birtokként működő bányák tulajdonosai érdekközösségbe léptek, egyesültek, és a megyeri bánya a megalakult bányabirtokosság közös tulajdona lett. A tulajdonosok a birtokosságnak átadott bányaterület, illetve a termelt malomkövek száma szerint részesültek a haszonból.

Négyszáz esztendő eltelte után a múlt század közepén a megyeri bányában megszűnt a termelés. A kivájt malomkövek helyén egy nagyméretű – 150 méter hosszú, 50 méter széles és ugyancsak 50 méter mély – sima falú szakadék keletkezett, amelyben a bányaművelés megszűnése óta a csapadékvízből egy tengerszem-szerű, fürdésre is alkalmas tavacska keletkezett. A megyeri tengerszem a pataki diákság kedvelt kirándulóhelye ma is.

A megyeri bányában a malomkövet kezdettől fogva egy darabból állították elő. Lesimítva a kvarcit-tömb felső lapját, körzővel kirajzolták a malomkő körvonalát, az oldalát vésővel lefaragták, majd az így kifaragott követ ékekkel felszakították talpazatáról. Hasítás után az alsó lapját is lesimították. A kövekből kétfélet készítettek: forgó-követ és alj- vagy padkövet. A forgó-kő közepét az őrlendő termény betöltése számára átlukasztották, az alsó kőnek pedig peremet és szakállt készítettek. A szakállba helyezett vastartón forgott a felső kő. A vízi-, a szél- és az állati erővel hajtott szárazmalmok számára nagyobb, a kézi darálók vagy malmocskák számára kisebb átmérőjű köveket faragtak.

Új korszak kezdődött a sárospataki malomkőiparban, amikor 1855-ben Láczy Szabó Károly, egy régi bányagazda leszármazottja a város közelében megnyitotta a már említett botkói, majd később a Királyhegy nyugati oldalán levő kovamalomkő-bányákat. Az ott termelt kőanyagból először a helyszínen, majd a Botkó melletti Kiskút határrészén felépített üzemben állította elő az új technológiával készült malomköveket.

A 19. század második felében a korábbi egy darabból faragott köveket kiszorították a használatból a francia módszerrel készült, darabokból összeállított malomkövek. Mi tette szükségessé az új technológiai eljárást?

A lassú járatú vízi-, szél- és szárazmalmok részére megfeleltek a puhább kövek is, azonban a gyors forgású gőzmalmok működtetéséhez keményebb kövekre volt szükség. A puha kövek a gyors forgás miatt hamar elkoptak. Viszont olyan sok, nagyméretű, azonos keménységű követ nem lehetett találni, amivel a gőzmalmok szükségletét kielégítették volna, ezért kénytelenek voltak a kövek őrlő felületét magas szilárdságú, apróbb darabokból összeállítani. Ilyen rakott malomkövek először a franciaországi La Fertében készültek.

A botkói és királyhegyi kovafajta minősége megfelelt a gőzmalmok számára szükséges kövek keménységének. Láczy Szabó Károly tehát előbb francia származású munkások alkalmazásával, amikor pedig a pataki kőfaragók elsajátították az új gyártási technikát, helyi munkások szerződtetésével gyártotta az ún. „francia modorú” malomköveket. Ezek tartósság, teljesítőképesség tekintetében hamarosan felvették a versenyt a La Ferté-i kövekkel. A sárospataki üzem kitűnő termékeiből nagy mennyiséget szállítottak külföldre is. Olaszország, Svájc, Lengyelország, Ausztria, Oroszország, Románia, Németország és Szerbia sok gőzmalmában sárospataki kövek forogtak. A gyár francia módra készült kovamalomköveit az 1862-es londoni világ-kiállításon és a millenniumi kiállításon kitüntetésben részesítették.

Hazánk malomiparának rohamos fejlődése, az acélhengerek alkalmazása, valamint az a tény, hogy jó kőanyag egyre gyéribben került elő a királyhegyi bányából, a század végén a pataki malomkőgyártás iramát visszavetette. Míg azelőtt évenként átlag 4-500 követ állítottak elő, ekkor már csak 2-300 darabot. A termelt mennyiség 80%-át hazai malmok, hántolók, őrlőművek vásárolták meg, 20%-át külföldre szállították. A kövek nagy részét gabonaneműek durva, ún. „paraszt-őrlésére”, kukorica, árpa darálására, továbbá különféle ásványi anyagok őrlésére használták.

A modem berendezésű, kő nélküli, nagy teljesítményű hengermalmok elterjedésével egyre kevesebb malomkőre volt szükség. Mégis a sárospataki üzem, ha csökkentett iramban is, állandóan termelt. Készítményei még az 1920-as, 1930-as években is szinte világszerte ismertek voltak. Kifogástalan minőségük, tartósságuk miatt a legdrágább malomkövek közé tartoztak.

Időközben az üzem a Sárospataki Kovamalomkőgyár Egylet, illetve részvénytársaság tulajdona lett. Az államosítás óta pedig a Hegyaljai Vegyesásványbánya és Őrlőmű Vállalat Malomkő Üzemeként működik.

A gyárban korszerű technikai felszereléssel ugyan, de ma is ugyanúgy készítik a francia modorú köveket, ahogyan száz évvel ezelőtt. A királyhegyi bányában robbantással kitermelt anyagból szakértő kezek kiválogatják a megfelelő keménységű köveket. Ezeket durván kocka alakúra faragják, majd az így lenagyolt kövek az üzembe kerülnek. Egy malomkő összeállításához mindenekelőtt kell egy puhább kőanyagból készült, kör alakú, egy darabból faragott szívkö vagy mellkö, amely köré a simára megmunkált 12-15 darab kockát sugaras irányban cementtel hozzáerősítik. Az így elkészített malomkőre további erősítésül izzított vaspántokat, rajokat húznak, vagyis a szekérkerékhez hasonlóan megvasalják. Ezután „kikészítik” a követ. A szívkö közepét a szükséges nagyságra kifűrik, az őrlemény számára emésztőt vágnak rajta, vagyis kimélyítik. (A szívkönek az őrlésben nincs szerepe, az őrlés a kockákból összeállított őrlőfelületen történik.) A következő művelet az ún. tetejezés. A kockákból, szívköből összeállított malomkő félkész állapotban csak 20-30 cm magas. Hogy a kívánt vastagságot, súlyt elérje, a felső részét cementbe ágyazott nagyobb kődarabokkal kibélelik, majd lesimítják, és ezt a részt is körülvesszik vaspántokkal. A forgó kő felső részére átlós irányban négy egyensúlyozó dobozt helyeznek. A dobozokra azért van szükség, hogy ha a kő forgás közben esetleg valamelyik oldal felé lejt, szaknyelven szólva: „üt”; az ellenkező oldalon levő dobozba rakott ólomsúllyal a hibát kiküszöbölhessék. A kész malomkő súlya 8-10 mázsa.

Az egymás fölé elhelyezett, függőleges tengely körül vízszintesen forgó felső kő és az alsó nyugvó kő őrlés közben átforrósodik. Egyrészt a hűtés miatt, másrészt pedig, hogy az őrlemény útja a kövek között megrövidüljön, illetve az őrlemény kifelé sodródjék, a kövek őrlő felületére, (a forgás irányától függően) ívelt vonalú barázdákat, vagy légcSATORNÁkat, franciásan réméseket vágnak. (A pataki malomkőgyárban a munkaeszközök nevei, a mestersegbeli szavak között még ma is sok a francia kifejezés.) A lassú járatú köveknél ritkább, a gyors forgásúaknál sűrűbb a barázdák száma.

A francia köveken kívül a termelőszövetkezetek kisebb, vízszintes tengely körül függőlegesen forgó, függő köves darálói számára egy darabból faragott köveket is készít az üzem. Az évente előállított 150-200 francia kő zömét az alföldi paprikamalmok, hántolók, nagyobb termelőszövetkezeti darálók, a herendi és a pécsi porcelángyárak rendelik. Az utóbbi években Csehszlovákiába és a Német Demokratikus Köztársaságba is szállítottak belőlük.

Újabban az üzem hozzákezdett a kemény szemcséjű, kvarctartalmú ásványi anyagok vizes őrlésénél használt őrlődobok belső béléskövének készítéséhez, a herendi és a pécsi porcelán gyárak számára. A kikísérletezett új technológiával, a botkői kvarcitból előállított béléskövek kitűnően pótolják az eddig külföldről importáltakat.

Bár az üzem malomköveivel, új készítményeivel egyelőre még meglevő szükségleteket fedez, a malomkőgyártás lassanként ipartörténeti érdekességgé válik. Bár a paprikamalmok, hántolók, darálók és a porcelángyárak még használják ezeket a köveket, a technika fejlődése előbb-utóbb létrehozza azt az anyagot, amely a nehéz munkával előállított őrlőkövet pótolni képes és a malomkőgyártást teljesen fölöslegessé teszi.

A sárospataki üzemben raktáron levő nagy mennyiségű kész kő mérsékelt termelésre készíti a gyárat. Jelenleg hat munkást foglalkoztat az üzem, ezeket is néha csak időszakonként. Sárospatak városa – ahol fejlődőképes ipari létesítmény mindeddig nem tudott gyökeret verni – előbb-utóbb ezzel a szép múltú üzemmel is szegényebb lesz.

(1966)

???

BOGA Bálint

A huszonegyedik lakhelyemre költözés előtt...

Kétszáz méterre lakom attól a helytől, ahol születtem. Úgy látszik, bezárul a kör. Nyolcvanadik évem sok mellékhajlattal bíró nagy köríve után ide tértem a kiindulás közelébe, még csak közelébe, tehát még van időm szétekinteni a múlt tájaira és a ma roskadozó világára. Nem mintha a múlt nem lett volna tele acsargó veszélyekkel, de valahogy kitértem belőlük és talán az is mondható, hogy sikerrel, mert hát itt vagyok még ép ésszel és – bár meg-megroggyanva – loholásra is képes testtel.

Húsz helyen laktam életemben. Végigkövetésükben benne az életem magántörténelme, de benne a Nagy Történelem, ahogy a hordó borának egy cseppjében a több hektoliter minősége.

Első lakhelyem – bár nem így szokták számon tartani, de én így veszem számba – a kórház szülészete volt. A mostani Sportkórház egyik épülete volt ez. Akkor a Vöröskereszt Erzsébet Kórháza nevet viselte (1884-ben maga Ferenc József avatta fel a királynéről elnevezett intézményt), és aki világra segített, a nagy Semmelweis unokája, Lehoczky-Semmelweis Kálmán főorvos volt. Mindennek ellenére anyám gyermekágyi lázat kapott, minden valószínűség szerint nem volt súlyos, mert az antibiotikumok érája előtt viszonylag hamar rendbe jött, talán ultraseptylt adtak rá, ez már létezett. Az épületben most iroda van, de az emeleten, ahol a szüléset volt és ahol én is tartózkodtam életem első napjaiban, lezárt raktár. Mostani látogatásomkor néztem a felvezető lépcső díszes vaskorlátját és anyámra gondoltam, aki itt jött fel méhében engem viselve és itt ment le apámmal, aki engem tartott karjaiban. A kórház akkor Buda első kerületéhez tartozott, bár 1934-ben rendeletet hoztak a Szilágyi Erzsébet fasortól délre eső budai egységes I. kerület felosztására, azaz a XI. és XII. kerület megteremtésére, a mostani XII. kerület – a kórház is ide esik – közigazgatásilag csak 1940-ben alakult meg. Ennek megfelelően szüleim közeli lakása, ahová hazavittek, az első kerületben volt. A Fery Oszkár utca 24/e. számú házban bérelték. Első fényképem a lakás erkélyén készült. Az utca névadója csendőrtábornagy volt, akit 1919-ben, a kommün alatt kommunista különítményesek meggyilkoltak: felakasztották, majd a Dunába dobták. A háború után – természetesen – az utca nevét megváltoztatták, Kiss János altábornagyról nevezték el, aki a nyilas uralom elleni katonai ellenállás szervezésének egyik vezetője volt és ezért kivégezték. Íme, az utcanevekben a történelem!

Szüleim életében is ott volt a történelem (kinek nem ezen a tájon?). Apám erdélyi (székely) jogász lévén a trianoni döntés után jött Budapestre, anyámat is Erdélyből hozta ki 1934-ben. Minden valószínűség szerint azért bérelt ezen a tájékon lakást, mert ez közelében volt a század elején (1913) a Kisváthegy oldalán a jogászok számára a főváros által átengedett területen létesült és a híres építész, Arkay Aladár által tervezett lakótelepnek. Az utcák máig

neves jogászok nevét viselik (Ráth György, Tóth Lőrinc, Székács Ferenc stb). Innen az akkor még szintén I. kerület másik részére költözött a család, a Kissvábhegy túloldalára, még mindig közel az említett jogász negyedhez, a Bánffy utcába (ma: Acsády Ignác utca), amely ligetes környezetben foglalt helyet, nem sokkal a Városmajor utca felett. Apám gyakran vitt sétálni a Városmajorba. Ebből az időből több fényképem maradt fenn, például a nagy csizmában lépdelő Hüvelyk Matyi szobor (a neves Telcs Ede szobrászművész készítette) mellett készült kép.

1939-ben változás állt be családunk életében, apámat kinevezték a karcagi járásbíróság elnökének, így oda költöztünk, ám ott egy jó évet töltöttünk csupán. Ekkor lépett be – ismét – a család életébe a Nagy Történelem. 1940-ben a második bécsi döntés alapján visszakaptuk Észak-Erdélyt és apám örömmel tért vissza szülei ősi földjére. Kérésére kinevezték a törvényszék helyettes elnökének Marosvásárhelyen. Így hát a család Székelyföld fővárosába ment. Lakást béreltünk a promenád felső részénél. Ezután nem sokkal, 1941 márciusában született meg az öcsém. Később teljes családi házat béreltünk, szép udvarral (Rákóczi Ferenc u. 6.; a román érában Avram Iancu utca lett). Első összefüggő emlékeim ide kötődnek: 1943 karácsonya plafonig érő fenyőfával, az udvar hátsó részében habarcsfal, amelyen tenyérnyi lyukat készítettünk a szomszédban lakó kislánnyal és ezen át beszélgettünk, érintettük össze kezünket. Ez volt az első emlékem a lányok irányában valami érdekes belső érzésről. Kellemetlen emlékek is kötődnek ide: porcelánedénnyel elestem, felhasította a karomat, össze kellett varrni; apám egyik bátyjának halála, unokanővérem pár napot tölt ekkor nálunk, és egy borzasztó emlék: az a szürke reggel, amikor az ablakunk előtt hajtják, mint a barmokat az összeszedett zsidókat. Aztán, félve a bombázásoktól, 1944 tavaszán a közeli Udvarfalván béreltünk lakást, persze a városi megtartásával. Ide kapcsolódó emlék: öcsémre zuhant a betámasztott kapu és eltörte a kulcscsontját. A falu főterén német tank állt, ez már a német megszállás időszaka. Mi, gyerekek élveztük, hogy a fiatal, kölyökképű német katonák engedték, hogy felmásszunk a tankra. Hat éves voltam és ez már a hetedik lakásunk volt.

Ezután jött azonban az igazi lakásváltási életszakasz. 1944. augusztus 23-án a románok – látva, hogy a németek elvesztik a háborút – átálltak Sztálinhoz. Emlékszem, ez utáni napon anyám öccse (József), aki páncélos oktató százados volt a vásárhelyi hadapródiskolában, látogatott meg minket és vészjósló arckifejezéssel mondta el, hogy a románok átengedték az oroszokat egész Románián és a front egészen a közelünkben van. Így hát összehajtottunk és egy hétre rá két bőrönddel elindultunk – ahogy anyám mindig mondta – a nagyvilágba. Nem várhattuk be, mert nem tudták feltartóztatni őket, a szovjet és román csapatokat. A legfőbb hajtóerő az volt, hogy anyám végtelenül félt az oroszok általi meggyalázástól.

Első megtelepedési helyünk Hatvan volt, ahol anyai nagyanyám testvére és annak végzős gyógyszerész lánya élt. A családfő (Imre bácsi, korábban a hatvani járásbíróság elnöke) pár évvel korábban halt meg. Innen rövidesen tovább mentünk, mert ismét közeledett a front. A következő állomásunk Kápolnásnyék, ahol apám János bátyja Erdélyből menekülven, a Nagyatádi Szabó-féle földreformhoz kapcsoltnak, földet kapott, tanyát épített. Budapesten át jöttünk, a Keleti pályaudvarról a Délibe kellett átkerülnünk, taxival mentünk az Erzsébet hídon, néztem a szép hidat, a régit, amelyet később már nem láthattam, a németek felrobbantották.

Nagybátyám, aki egyúttal keresztapám is volt, kis épületben élt, egy szoba a konyhával, és az istálló is itt volt elhelyezve. Ezért néhány kilométer távolságra nagyobb, polgárisabban felépített villában béreltünk lakhelyet. Ez a tanya közigazgatásilag már a szomszédos Baracskaóhoz tartozott. Itt pár hónapot töltöttünk, közben a tél is beköszöntött. Éles emlékeim ebből az időből: Kápolnásnyéken a faluban járunk, amikor a tőlünk körülbelül száz méterre levő vasútállomásra zuhanórepülésben gépek ereszkednek és az éppen ott tartózkodó vonat-

ből kiszálló civil menekülteket légépfegyverezik, mi gyorsan az út melletti árokba hasalunk, mint később hallottuk, többen, köztük egy terhes asszony, meghaltak. Máskor: anyám ébreszt hajnalban, hogy lássam az ún. Sztálin-gyertyák karácsonyfához hasonló fényes alakzatát, ezzel világították be Székesfehérvárt az orosz raták, hogy jobban lássák, hogy hova dobják bombáikat.

A front közben már bőven Magyarország területén húzódott, az oroszok közeledtek Budapest felé. Így aztán továbbálltunk. A sors úgy hozta, hogy erre is közeli rokonaink adtak lehetőséget. Anyám már említett katonatiszt-öccse a hadapródokkal Vasvárra került, ő viszont feleségével a közeli Rum községben kapott elhelyezést, üresen maradt családi házban. Ide fogadtak be minket is. Az odautazás azonban a felfordult világban nem volt egyszerű, végül katonai teherautón kaptunk helyet, amely éjszaka haladt célunk irányába, zsúfolt, rossz utak, lassú tempó, az autónk sáros gödörben elakadt, apám a nyílt platón szorongott a hideg éjszakában. Így érkezünk meg Rumra, ahol a lakás, anyai nagybátyámékkal egy épületben, egész elfogadhatónak tűnt. Az udvarunkon disznóvágásnak is tanúi lehettünk, sőt részesültünk a hústermékekből. Itt ért minket a karácsony. Az ajándékot nagybátyám hozta: mindketten, öcsém és én egy-egy, nekünk akkor nagyon tűnő fatankot kaptunk, amelyek eredetileg terpmoellek voltak a páncélos tanórákon. A hadapródiskola azonban hamarosan tovább ment Németországba, a háború végén már Dániában jártak. Nagybátyámék is elutaztak velük, így egyelőre magunk maradtunk a házban. Pár hét múlva a visszavonuló német csapatok ellepték a községet, minden szabad szobát elfoglaltak, hozzánk is elhelyeztek a szobánk melletti helyiségbe két tisztet, a többibe pedig legénységet. A háború elvesztése már egyértelmű volt a németek számára, demoralizáltságuk kifejezte ezt. Máig borzalommal gondolok arra, a napra, amikor apám vásárolni ment, egyedül maradtunk anyámmal, és a részeg katonák randalíroztak a házban, a szobánkba is be akartak jönni, ökölrel verték az ajtót. Anyám átkiáltott a tisztetekhez, akik lecsendesítették a katonákat és megmentettek az esetleges atrocitástól. Rumról anyám másik fiútestvére, bátyja, László menekített tovább. Ő Sopronkövesden, tehát Ausztria – akkor a Reich – határához közel tartózkodott családjával. Jogászként katonapolitikai jellegű feladatokat kapott (előzőleg rövid ideig Zenta polgármestere volt), ekkor a zsidóktól összegyűjtött értékek vonatának (ez volt az egyik ún. Aranyvonat) irányításával bízták meg. A parancsnok Toldy Árpád ezredes volt, de ő csak névlegesen foglalkozott a szerelvénnnyel, nagybátyám volt az operatív főnök. Így aztán kis családunk átment Sopronkövesdre. Közben telt az idő, eljött a tavasz és a front csak közeledett. Nagybátyám feladata volt elmenekíteni a magyar vagyonnak tartott értékeket az orosz csapatok elől. A németek sok orosz foglyot ejtettek, láttuk, ahogy a falun keresztül hajtották őket nyugatra. Marcona, vad, számunkra félelmetes arcú emberek voltak, sok volt köztük az ázsiai népekből származó. Az értékekkel teli vonat Brennerbányán állomásozott és innen kellett továbbmennie a Német Birodalomba. A mi sorsunk ettől kezdve ehhez a vonathoz kapcsolódott, mert továbbra sem akartuk bevárni a szovjet ármádiát. Néhány család számára lehetőség nyílt a vonathoz kapcsolt marhavagonokban elhelyezkedni és azzal együtt elhagyni Magyarországot. A vagon négy részre osztották, az ajtajától jobbra-balra 2-2, egymástól felfüggesztett vastag szőnyegekkel elválasztva. Mindegyik résznek magas asztalhoz hasonló alkalmasítást ácsoltak, amely két szintre osztotta a negyednyi vagonrészt. Ebben helyezkedtünk el, felül szüleim aludtak, mi gyerekek lent és oldalt helyeztük el dolgainkat. Ez volt életem tizenegyedik lakhelye, itt töltöttünk el körülbelül fél évet.

A vonat 1945 nagypénteken hagyta el Magyarországot. A határátlépést engedélyező dokumentumon (nevemre is volt kiállítva) két pecsét: kiterjesztett szárnyú sas körmei között körben a horogkereszt és a nyilaskeresztben elhelyezett koronás magyar címer. Ugyanis köz-

ben a nyilasok átvették a hatalmat. Osztrák területen sokfelé vitték a vonatot. Nagybátyám mindenkiel szemben védte az értékeket és a családokat, így nem adta át az akkor idemene-kült Szálasinak, vagy más nyilasoknak, sem az SS-nek, pedig azok kilátásba helyezték, hogy elutasítás esetén szétlövik a vagonokat. Igyekezett a nyugati osztrák részre jutni, hogy mind az orosz, mind a francia megszállási zónát elkerülje és az amerikai zónába jusson. Ez sikerült is. Közben ugyanis befejeződött a háború, eljött – ahogy a szövetségesek ma is nevezik – a Győzelem Napja. Ebből – mint ahogy az utolsó hetek harcaiból sem – mi közvetlenül nem érzékeltünk semmit, legfeljebb annyit, hogy az egyik osztrák faluban a már győztes amerikai katonák teherautókról csokoládét dobáltak szét a gyerekeknek és ebből mi is kaptunk. Utunkról két emlékezetes helyet érdemes említeni. Az egyik: Werfen, a Salzach folyó mellett, szép hegyek között helyezkedik el, az egyik hegycsúcson szinte mesebeli várkastély, ahová az amerikai parancsnokság telepedett be (1969-ben Párizsba utazva erre vitt a vonat és újra láthattam). Itt hetekig vesztegelt a vonatunk. Mi, gyerekek kilőtt tankokon játszottunk, az otthagytott töltenyekből kivettük a puskaport és tűzijátékot rendeztünk. A másik: Böckstein, amelyet magas hegyek vettek körül, szinte dél volt, amikor feljött a nap és kora délután már lement. Itt volt egy hosszú alagút, ahová éjszaka védelmi céllal bevontatták vonatunk értékeket magukba foglaló vagonjait. És itt adta át nagybátyám ezt a vonatrészt az amerikaiaknak, mint a győztes hatalmak egyikének. Ahogy később megtudtuk, az értékek nagy részét az Amerika felé vivő úton elrabolták. Minket a vonatról elhelyeztek egy táborba (Radlager, Radstadt és Altenmarkt közelében), ez a kellemes hely szinte üdülőtelephez hasonlított. Innen azonban átvittek egy másikba, Salzburg közelében, amely átalakított istállókból állt. Ezen a helyen más nemzetiségűek is el voltak szállásolva, például lengyelek. Nem voltunk foglyok, szabadon mozoghattunk. Egy alkalommal belátogattunk Salzburgba, ma is emlékszem egyik főterének kiszáradt szökőkútjára.

Ebből a táborból jöttünk Magyarországra. Szüleim így döntöttek: akármilyen rendszer is van, mi visszatérünk a hazánkba. 1945 novemberének egy borús napján érkezünk meg, ismét marhavagonbeli utazás után Budapestre, a Keleti pályaudvarra (apám pár nappal később, mert a férfiakat Győrben igazolási procedura miatt visszatartották). Megtaláltuk egyik apai unokatestvéremet, Jolánkát (édesanyja volt apám nővére), a Ferenc körút 3-ban laktak. Befogadtak lakásuk cselédszobájába. Én csaknem 8 éves voltam és még egyetlen napot sem jártam iskolába. A közeli Bakáts téri iskolában kezdtem el tanulóéveimet, túlkorosként, csaknem a tanév felénél. Apám állást kapott, a törvényszéken bíróként és tanácselnökként dolgozhatott. Így aztán albérletet kerestünk és a XI. kerületben találtunk megfélelőt, a Budafoki út 10/c-ben. Az albérlet akkor azt jelentette, hogy egy nagyobb lakásban külön szobában a főbérlóvel együtt lakunk (nemrég tettek ki emléktáblát a házra: itt született Szeleczky Zita híres színésznő). Az első osztály anyagából még vissza kellett menjek vizsgázni a Bakáts térre, ekkor 1946 márciusát írjuk. Ez emlékezetes eseményként maradt meg bennem, nem a vizsga miatt, hanem mert csónakkal jutottunk át Budáról Pestre, ugyanis a németek által felrobbantott hidak még – természetesen – nem álltak, a pontonhidakat pedig elvitte a tavaszi ár. A Bartók Béla úti iskolában folytattam a 2. osztályt. Ekkor zajlottak a súlyos gyermekkori fertőző betegségek nálam és öcsémnél, sőt a diftériát anyám is elkapta, nála nagyon komoly volt. Mindannyian a László kórházban feküdtünk.

Önálló lakáshoz 1946 őszén jutottunk. A véletlen segített, és ismét a rokoni segítség játszott szerepet. Nagyszüleim közül csak anyai nagyanyámat ismerhettem, a többiek évtizedekkel születésem előtt meghaltak. Ez a nagyanyám az ostromot a budai vár melletti Pauler utcában élte át és véletlenül múlt, hogy élve maradt a telitalálatot kapott házban. A harcok után az óbudai Kiskorona utcába, barátnőjéhez, Bodolay nénihez költözött, oda lett bejelent-

ve. Így, amikor a hölgy idősek otthonában kapott helyet, övé lett a lakhatási jog, főbérelő lett és befogadott minket. A lakás háromemeletes ház földszintjén volt, a környezetünkben többnyire földszintes házak, valamint két nagy textilgyár. Most magas, házgyári elemekből épült tömbök veszik körül az épületet, a két üzem más célra lett átalakítva, emléküik csak az öregek tudatában él. Szobánk ablaka a szomszédos Lajos utcára nézett, a szemközti, háborúban megsérült kis ház magára maradt falára, amelyen ott volt az e házban működő, bolti kasszagép-készítő Monhalt mester hirdető táblája, az akkor használt gép jellegzetes képével. A lakás egyszobás félkomfortos bérlemény volt, azaz konyha, fürdőszoba és WC rendelkezésre állt, télen a szénkályhát be kellett fűteni és persze nem volt meleg víz. Távfűtés ekkor nem is létezett, helyi központi fűtés is alig. De hát végtelenül örültünk, hogy volt saját lakásunk, ugyanis nagyanyám valóságosan nem lakott ott, elvált fiának gyermekeit nevelte annak lakásában.

Ebben az otthonunkban 27 évet éltem/éltünk. A közeli Tímár utcai iskolában kezdtem a 3. általánost, majd negyediktől a csaknem szemben levő Kiskorona utcai iskolában folytattam, végig a nyolcadikig. Az ebben a lakásban töltött évek alatt rengeteg minden történt velem, a családdal és országunkkal. A legnagyobb csapás öcsém halála volt, 1947-ben. 1949-ben a kommunista párt átvette az ország irányítását, nyílt diktatúrát vezetett be. Félünk a kitelepítéstől, mert hát apám horthysta (a Horthy-érában dolgozott), nyugatos (elmenekült az oroszok elől), bíró (Rákosit bíró ítélte el a háború előtt) volt. Anyám becsomagoltan tartotta a legfontosabb holmikat, ugyanis akire sor került, annak mindössze szűk éjszaka maradt az összekapcsolásra. De hát – hála Istennek – kimaradtunk az embertelen meghurcolásból, úgy látszik, nem kellett senkinek a mi kis lakásunk. Apámat 1950-ben nyugdíjazták, majd egy évre rá elvonták a nyugdíját. Emiatt valamilyen, jogi diplomáját tekintve megalázó munkát kellett vállalnia (liftkezelő és ruhatáros egy szakrendelőben), másrészt anyám is elment dolgozni, felújította régi gyors- és gépírói tudását, és mivel Pesten nem kapott állást, az akkor épülő Sztálinvárosba ment. Utcánk neve sem maradhatott meg, hiszen benne volt a „korona” szó, s még jól jártunk, mert egy neves magyar festőről, Fényes Adolfról nevezték el. Itt laktunk az 1956-os forradalom, majd a Kádár-féle ún. puha diktatúra kialakulása ideje alatt. Éltünk, ahogy élni engedtek, meghúzva magunkat, rejtve véleményünket a minket körülvevő világról. Például a forradalom alatt összegyűjtött napilapokat anyám egy viaszosvászon zacskóba varrta és a ház pincéjében számunkra elkülönített részben a szénrakás alá dugtuk. Ha megtalálják, börtön járt volna érte.

Az általános iskola után a közeli Árpád Gimnáziumban végeztem középiskolai tanulmányaimat, majd a Budapesti Orvostudományi Egyetemen (apám miatt csak nehezen, a második fellebbezésre vettek fel, ez éppen 1956-ban zajlott) a hat kötelező évet. 1962-ben kezdtem orvosi munkámat az újpesti kórházban. Közben 1960-ban meghalt az apám. A 60-as évek végén beadtuk nagyobb lakásra szóló igényünket, főleg családalapítás lehetőségének biztosítására hivatkozva. 1973-ban négyszobás lakótelepi lakásra kaptam kiutalást az óbudai Berend utcában, háromemeletes ház földszintjén, körülötte régi épületek. Így kellemes környezetben állt, nem a magas lakótelepi blokkok miliójében. A sors szerencsés egybeesést biztosítva ekkorra érlelődött meg kapcsolatom házasságra egy kolléganőmmel. A teljes komfortot biztosító lakásban anyám viszonylagos elkülönüléssel tudott élni. 1974-ben és '79-ben megszülettek gyermekeink, felcseperedésük, első évtizedeik ehhez a lakáshoz kötődnek. Nagyszerű, egyszerre földi és transzcendentális feladat és élmény végigkísérni életüket a csecsemőtől az egyetemista korig. Ebben az időszakban gyakran meglátogattuk unokabátyámat Erdélyben, aki Marosvásárhelyt élt. 1980-ban az újonnan épült dél-pesti kórházhoz tartozó fekvőbeteg osztály vezetője lettem Pesterzsébeten, majd 1993-ban visszahívtak Újpestre egy aktív belosztály vezetőjének. 1993-ban meghalt édesanyám. S közben bekövetkezett a világ

földcsuszamlása, a már rég nem remélt kommunista hatalom eltűnése, ami után persze megjelentek a „túlzabadság” és a kapitalizmus Lenin által leírt ótvaros bibircsókjai. De a világ megnyílt, bejárhattam tengeren túli tájait is.

Családom közben elhatározta, hogy komplettebb, modernebb lakásba kell költöznünk. Mindkét gyermekem így akarta, pedig a lányom már férjhez ment és nem élt velünk. Én nagyon jól éreztem magam ebben a lakásban, nem akartam költözni. Más változás is elért ekkor: főállásomból nyugdíjba mentem, de végül elnyerték beleegyezésemet és 31 év után, 2004-ben átköltöztünk az új lakásba. Újonnan épült lakópark egyik épületének harmadik emeletén foglaltunk helyet, nagy, közös terű és három kisebb szobával, tetőterasz is tartozott hozzá. Ebben a lakásban idegennek éreztem magam, úgy közlekedtem benne, mint egy vendég. A lakópark a külső Bécsi út mellett (a szép nevű Lángliliom utcában), a volt szovjet laktanya helyén épült, az óbudaai temető mellett. Mondtam gyerekeimnek: ha meghalok, nem kell hullaszállítót rendelni, kordélyon toljatok át az út túlsó oldalára. Arra, hogy itt fogom befejezni az életemet, azt is jelnek vettem, hogy amikor először beléptem a berendezett szobámba, az ágyamon teljes hosszában szürke, áttetsző fóliába tekerve feküdt egy faliszőnyeg, amely így az utcán lefedett holttesthez hasonlított.

A sors azonban úgy hozta, hogy mégsem onnan visz el Szent Mihály lova. Feleségemmel megváltozott a kapcsolatunk, 2009-ben elváltunk és én elköltöztem. Így kerültem mostani, huszadik lakóhelyemre, születési helyemtől pár száz méterre, a Déli vasút közvetlen közelébe, a Kuny Domokosról, a tehetséges, de hányattatott életű, elzász-lotaringiai származású keramikus mesterről elnevezett utcába (itt állt a műhelye a 18. század végén). Ebben a lakásban első perctől otthon éreztem magam. Közelemben művészeti emléknymok: egy közeli házban Andrea della Robia Madonnát és kis Jézust ábrázoló kerámiájának a pécsi Zsolnay-gyárban készült mása, a másik irányban Melocco Miklós Lédát és a hattyút megformáló szobra. A Horváth-kertben Medgyessy Ferenc nőfigurája, valamint Haydn, Chopin és Déryné szobra. A Vérmezőnél (egykori közeli lakásukra emlékeztetve) Babits, Márai szobrai, Németh László és Vészi Endre volt lakásainak házain emléktáblák, hogy csak a számomra ismételtlen is élményt jelentő műtárgyakat említsem. A Déli pályaudvarról kifutó sínek talán száz méterre húzódnak ablakomtól, kedvelem a képet, ahogy a szerelvények jönnek-mennek. Amikor felébredek, az első, hogy kinézek és látom, éppen elindul egy vonat valamerre délnyugatra. Későn este jönnek az utolsók, de gyakran éjfél után fekszem le, és még ekkor ide-oda mennek a mozdonyok, csikorognak a kerekek, rendezik a kocsikat a másnapi menetrendnek megfelelően. Úgy érzem magam, mint a gazda, aki figyel reggel a gulyát, mikor kihajtják, majd megint este, amikor hazaterelik őket. Ugyanígy kedvvel, örömmel ül meg a tekintetem a vonuló kocsikon. És ide besuhan időnként az Istennek, lelkemet az élet lényegével szembesítő angyala.

Két szobám falai körben könyvpolcokkal telítettek, a könyvek a hajók – ahogy Emily Dickinson írja – amelyek bármilyen távolra elvitorláznak velem. A kikötőből ki sem kell lépjek. Innen, közülük fogok – ha Isten is megsegít – csöndben az örök vizekre elvitorlázni. Könyvek közül, ahogy Puskin is végzetes párbaja után, még hazavitték és onnan szállt el a lelke.

A huszonegyedik lakhely a temető lesz, a béke udvara (Friedhof), ahogy a németek mondják. Vajon melyik? A Farkasrétihez vagyok közel, de anyám, apám, öcsém együtt fekszenek az Óbudaiban. Igen, nekem is ott a helyem. Amikor majd búcsúztattok, ne sírjatok, a Nagy Kapun lépek át, hallgassátok a fenséges zenét (Muszorgszkij–Ravel: *A kijevei Nagykapu*).

A Mandarintól Mercutióig

Beszélgetés Szakály György balettművésszel

Szakály György táncművész, balettmester, koreográfus, Kossuth-díjas Kiváló Művész. 1955. december 15-én született Nyíregyházán. Az Állami Balett Intézetben Gál Jenő osztályában végzett 1976-ban, majd egy tanéven át a leningrádi Vaganova Balettkadémián tanult. 1977-től az Operaház tagja, 1979-től magántáncosa, 1992–95-ben balettigazgatója, jelenleg örökös tagja és Mesterművésze. 1985–88-ban a dortmundi opera, 1988–90-ben a bonni opera vendégszólistája. 1993–95-ben és 2003 óta a Magyar Táncművészeti Főiskola, utóbb Egyetem balettmestere, 2008-tól egyetemi tanár. 2006–08-ban intézetigazgató, 2008–11-ben rektorhelyettes, 2011-től 2018. augusztus 15-ig rektor.

Bólya Anna Mária: Egy olyan pálya állomásairól kérdezzünk, amely a legmagasabb szintű művészeti díjakkal jutalmazottan töretlenül ívelt felfelé a táncos pályán, majd a pedagógiai munkásságban a hazai táncművészképzés vezetői posztjain át a rektorságig. Miben látod ennek az egyenletes haladásnak a titkát? Mi dominált, a szülői háttér, a jó adottságok, a tehetség, a szorgalom?

Szakály György: Az utóbbi kérdésedben felsoroltak mind nagyon fontosak, de azt hiszem, hogy tudni kell bizonyos dolgokat elengedni is. Szükséges továbblépni, s azt is tudni kell, hogyan. Még eléggé foglalkoztatott táncos életem, amikor elvégeztem a pedagógusképzőt, ekkor kerültem ide, a főiskolára, ma már egyetemre. Egyre jobban megszerettem a tanítást, ekkor tapasztaltam meg először azt a jó érzést, hogy sikerült valamit átadnom, viszontlátnom a növendékeken. Most már ott tartok, hogy még annál is jobb érzés a növendékek sikere, mint amikor én álltam a függöny előtt.

Visszatérve a sikerre. Valójában nem elég tehetségesnek lenni, szorgalmasnak lenni, nem elég elkötelezetten gondolkodni, hanem szerencse is kell. A szerencse legalább egyszer az életben megtalálja az embert. De akkor azt felkészülten kell tudni fogadni. Jól kell dönteni, hogy melyik együtteshez kerüljek, elfogadjam-e a feladatot, vagy nem. Maximálisan hiszek abban, hogy a jó döntés hozni fogja a következő megbízást, vagy a következő felkérést. Szerencsés voltam, amikor Dózsa Imre akkori főigazgató ide hívott tanítani, szerencsés voltam, amikor ifjú Nagy Zoltán rektor felkért a Táncművészképző Intézet igazgatói tiszterére. De mielőtt mindenért a szerencsét „okolnám” nyilvánvaló, hogy fontos a szakmai felkészültség, de mindenképpen fontos az is, hogy bizony jó időben kell lenni jó helyen.

Kővágó Zsuzsa: Amikor az 1980-as évek elején egy tavaszi táncfilm-sorozat vetítésén találkoztunk, elűjságtoltad, hogy megkaptad *A csodálatos Mandarin* címszerepét. Rögtön hozzá is fűzted, hogy úgy érzed ez neked még túlságosan korai. „Túl fiatal vagyok ehhez” –

mondtad. Szimpatikus volt számomra az alázat és önreflexió. A művészi szereppel való mély kapcsolatra utalt a mondat. Hogyan alakult a *Mandarinnal* való viszonyod az évek során?

SZGY: A *Mandarin* szinte végigkísérte az életemet. Ha nagyon korrektül akarok számolni, akkor öt különböző verziót táncoltam, illetve négyet, mert a Seregi-féle verziókban nincs sok eltérés. A kevés piros pont közül – amit magamnak adnék – az egyik az, hogy nem zavart a különböző verziók eltérő felfogása egy-egy szerep megformálásában, és az sem zavart, ha a zenét megváltoztatták. Seregi László például előszeretettel vágta meg a zenéket, akkoriban még nem vették olyan szigorúan a szerzői jogot. Érdekességként jegyzem meg, hogy az első *Mandarinok Fesztiválján* egy estén két különböző verziót táncoltam, s a két színpadra lépés között körülbelül háromnegyed óra telt el.

KZS: Azt hiszem, az általad korábban táncolt verzióktól nagyon eltért a Milloss-féle *Mandarin*. Ő – amikor felmerült koreográfiájának hazai bemutatása – csak benned tudott gondolkodni. Nagyon szép levelet írt neked.

???

SZGY: Sajnos az előadást már nem láthatta, addigra meghalt. Nagyon szerettem a művet. Elmondhatom, hogy rendkívül gyorsan tanulok mozgást. A Milloss-*Mandarintól* ellenben rettegetem, annyira komplikált volt. Az első megjelenés mozdulatanyaga visszaköszön, csak egy pici változtatással. Memória szempontjából a kis változtatás a legnehezebb. Ebben bizony előfordult, hogy bakiztam, ami pedig rám nem jellemző. Nagyon izgalmas változat volt.

Minden Mandarint másért szerettem. A Seregi-féle első változat bemutatója Mexikóban volt. Nagyon nagy feladat a világ végén debütálni egy ennyire ismert magyar művel. Pártay Lilla volt a Lány, nagyon sokat segített. Fodor Antalé volt a másik. Szerettem. Meggyőződésem, hogy ha nem akkor mutatják be Magyarországon, hanem például Németországban, sokkal nagyobb elismerést váltott volna ki, a maga székeivel, díszlettel és az egész koncepcióval. Huszadik, sőt 21. századi gondolkodás volt. Seregi második darabja a koreográfia, jelmez- és díszletválasztás tekintetében mixtúra. Az első jelmezeivel futott. S végül eltáncolhattam a Harangozó Gyula-féle változatot is. Kevés szerepért izzadtam meg annyira, mint a Milloss-darabért. Ott a Mandarin alakja nagyon különbözik a többitől. Nem nagy gólem, aki mindenkin keresztülgázol, hanem kicsi könyvelő, amolyan magának való zsugori alak.

BA: És milyen erő van ebben a kis könyvelőben? Itt a Mandarin figurája maga a vágy. Hogyan látod a Mandarin és a tehetség kapcsolatát?

???

SZGY: Ez az. A könyvelő. Nem a kinézet a lényeg, hanem az, hogy belülről mi hajtja az embert, mi viszi előre. A tehetséggel kapcsolatban is az a helyzet, hogy bármilyen jó adottsága, vagy oktatója lehet egy embernek. Ha az ember maga nem akar igazán, ha minden nap nem hajtja valami előre, feljebb és feljebb, akkor nem éri meg. A mi szakmánknál szerintem nincs nehezebb. Ha nincs magam felé megfelelni vágyás, ami előre hajt – hogy most megint egy kicsit léptem előre, most megint egy kicsit – akkor nem éri meg. Nem azért dolgozom, hogy világsztár legyek, vagy sok pénzt keressek. Saját magam elvárásainak kell tudnom megfelelni, az adottságaimat kell tudnom használni szorgalommal, és persze szerencse is kell.

KZS: ...a kínjaimmal...

SZGY: Azt el kell felejtetni.

KZS: Az előbb mondtál valamit, „kívülről nem kell semminek látszani.” Mercutióról azt szokták mondani, hogy felszínes figura. Amikor megcsináltad, olyan színeket tártál fel, amelyek után azt mondta az ember, hogy Mercutio az abszolút mélység. Azt a színészi játékot nem lehet elfelejtetni, ahogy megjelenítetted a halálát, szinte süttött a színpadról. Döbbenetes élmény volt. Azt szoktam mondani erről a darabról, hogy Rómeó..., hát istenem, egy kamasz, de a férfiember, az Mercutio.

SZGY: Szerintem az egész *Rómeó* és Júlia tánc történeti esemény. Már abból látszott, ahogyan készültünk rá, abból, hogy ezt Seregi László „kiöntötte magából”. Már akkor tudtuk, hogy korszakalkotó mű. Onnan is érződött, hogy a fél Madách Színház ott ült a színpadi próbákon. Készült is az elhangzottakról egy Seregi aranyköpés-gyűjtemény. Rómeóról egy történet jut eszembe: Ülök a 86-os buszon, egyszer csak érzem, hogy valaki néz. Rám néz egy negyvenes-ötvenes hölgy és azt mondja: Mercutio? ...És megsimogatta a kezem. Szólni sem tudtam. Ez az, ami az emberben megmarad.

BA: Nagyon sok szerep futott egyszerre a táncmemóriádban. Legendásan híres ez a készséged. Úgy tudjuk, hogy voltak olyan szerepek, amelyekbe azért ugrottál be, mert éppen tudtad, vagy pedig gyorsan megtanultad az előadás előtt. Ez valóban így van?

SZGY: A *Cédrus* volt az első ilyen eset, megint egy Seregi-mű. A Sas. Éppen tébláboltam az Operában, mint első éves tag, nem volt semmi komoly dolgom. A jó darabokba, utazó darabokba nehéz volt bekerülni. Kaszás Ildikó – Seregi asszisztense – épp elkeseredve ült a próbatáblánál, mondván: „holnap nem lesz Sas, Erdélyi Sanyi Japánban van, Forgách Jósának meg kiment a térdé”. Ott ültem és azt mondtam, hogy én megtanulom. Erre bevitt Seregihez: „Te, ez a fiú azt mondta, hogy megtanulja” Ildi két óra alatt betanította. Ebbe az időbe körülbelül kétszeri mutatózás fér bele. Nagyon nehéz volt a ritmusa. Szerintem a *Cédrus*-ban ez a legizgalmasabb szerep. Az együttes nem tudta, hogy lesz-e szereplő, előző nap úgy próbálták a darabot, hogy a Művész-pas de deux és a Sas nem lesz, tehát a darab legjobb része kimarad. Mikor megláttak, kérdezték, hogy te mit csinálsz itt? – Mondtam, hogy én vagyok a Sas.

Ugyanígy történt a Zuboly szerep is, a *Szentivánéji álomban*. Ekkor éppen balettigazgató voltam. Kiderült, hogy nincs Zuboly. Oberont már táncoltam, mondtam jó, akkor majd én táncolom Zubolyt. El is táncoltam. Összekapták a másik négy fiút – a többi Mesterembereket – másnap kaptam is tőlük egy oklevelet, hogy „befogadtak a céhbe”.

BA: A táncmemória különleges képesség. Ezzel kapcsolatban van-e valamilyen módszered, amivel ezt átadhatod a növendékeknek?

SZGY: A táncmemória gyakorlat kérdése. Azt hiszem, elsősorban a koncentrálóképeségtől és a figyelem képességétől függ. A mozdulatra való koncentrálás képességétől. Viszonylag nehezen tudok szöveget megjegyezni, nem is szeretek nyilvánosan szöveget mondani.

Improvizálni tudok, de ha nincs ott az írásos segédlet, azt nem szeretem. A szövegmemória egészen más.

BA: A táncban gondolataidat fejezted ki?

SZGY: Nem feltétlenül a sajátjaimat. Abban biztos vagyok, hogy rajtam, a testemen keresztül az alkotó gondolatainak kell megjelennie. Tánccal a koreográfust kell kifejeznem. Elképzelhetetlen, hogy Petipa-, Seregi-, vagy Balanchine-balettet az ember megváltoztasson. Igen, a táncos életcélja lehet, hogy a koreográfusok gondolatát a testével kifejezze. Ezt elfogadom, még akkor is, ha esetleg nem tetszik az adott mű. Amit nekem kiosztottak, mindent elvállaltam és eltáncoltam, eszembe sem jutott, hogy valamire azt mondjam: „köszönöm, nem”. Talán jobb lett volna, ha némelyiket nem vállalom el, több energia jutott volna másra. Kaszatkina és Vasziljov *A Világ teremtése* c. balettjében az Ördög figurája – amely egyébként nagyon jó szerep – talán két előadást ért meg velem...

BA: Szerinted egy táncosnak jobb érzéke van-e ahhoz, hogy a másik ember egyéniségét, mentalitását a mozdulatain keresztül ismerje meg?

SZGY: Mostanában kezdem ilyen módon figyelni az embereket. Konkrétan nem fogalmazom meg, hogy milyen ember is lehet, de nagyon sok minden kiderül a tartásból, gesztikulációból, a viselkedésből. De nem analízálom. Az elemző látásmód rám inkább a növendékek

próbáinál jellemző. Ma éppen két olyan szerepet próbáltunk, amelynek csak egy részletét tudják, ám a részlet pontos megfogalmazásához az egész darabot kellene ismerniük. Ez sajnos nagyon sok esetben hiányzik. Próbálom rávenni őket, hogy nézzék, ismerjék meg az egészet, gondolják végig. Adott esetben nem csak egy glissade assemblé-ről van szó, hanem arról, hogy a szereplő miért csinálja ezt a mozdulatot ott és akkor? Fogalmazzák meg maguknak! Annak idején én a darabokhoz, szerepekhez próbáltam mondatokat kreálni. Lehetetlen volt, hogy ne ismerjem a darab egészét, amelyből részletet táncoltam. Csak egy példa a *Giselle* c. balettből. Albert variációja nagyon gyakran feladat a különböző versenyeken. Kevesen fogalmazzák meg, hogy Albert miért nyújtja a kezét a rendezői jobb oldal felé, és nem mindegy, hogy könyörögve teszi, vagy épp csak egy port de bras-t csinál. A megoldás kulcsa, hogy a darabban ott áll Myrtha, a villik királynője, neki szól a könyörgő mozdulat, hogy hagyja életben. Amikor a növendékek meglepett arcát látom, akkor úgy tűnik, hogy a többségük ezt nem is tudja. Azért meglepő ez számomra, mert amikor én növendék voltam, nem volt olyan balett, vagy színházi előadás Budapesten, amit ne láttunk volna. Ma már persze jóval nagyobb a kínálat. Ma más a világ, a növendékeknek több információja van a világról, de az emberekről nem. Nem biztos, hogy a másikat jobban ismeri, akivel csak a közösségi oldalon tart kapcsolatot.

BA: Lehet, hogy egy mozdulatból többet tudna meg?

SZGY: Biztos vagyok benne.

KZS: A magyar tánc történet egyik legfontosabb pillanata volt az, amikor a szegedi színház felújítása után megszületett a Szegedi Balett. Amit akkor ti csináltatok, az nagyon fontos dolog volt. Te és kollégáid eljöttetek az Operából, a pályát korábban már elhagyó művészek újra elkezdtek táncolni, külföldről is érkeztek. Hihetetlenül izgalmas volt számomra, ahogyan összehoztátok az első bemutatókat és az is, amelyen elánnal dolgoztatok.

SZGY: Kellems és családias volt a légkör. Egészen különleges atmoszférája volt ennek.

KZS: Ebben a borzasztó önző szakmában egy olyan baráti és művészi erő jött össze, ami talán nem fog többé megismétlődni a magyar tánc történetben.

SZGY: Azért én kívánom, hogy megismétlődjön! Sajnos ez számomra nem sokáig tartott, mert más elfoglaltságaim miatt nem tudtam részt venni a továbbiakban. De lehetett érezni akkor és ott, hogy valami jelentős dolog készül. Jó hangulatú volt, szerencsés csillagzat alatt született. Jó ötlet volt Bokor Roland részéről – ő volt akkor a társulat balettigazgatója – és fogadókészséget tapasztaltunk a színház részéről. Arra gondoltunk, fontos, amit csinálunk, hogy külföldi előadók, koreográfusok jöjjenek haza és mutassák meg tudásukat. Nekem sokat jelentett, hogy az egyik művet én taníthattam be, Vámos György *Paganini* c. darabját. Bár ezt már táncoltam előtte, a betanítás egészen más, sokkal jelentősebb feladat.

Így, ahogy most végignézzük életem egyes állomásait, valóban úgy érzem, hogy a pályám töretlen volt. A köztes küzdelmek ugyan jelentősek, de ugyanakkor szerencsés vagyok, hogy egy idő után túl tudom magam tenni az esetleges bántásokon. Ha közös ügyért tovább tudunk dolgozni, tudok felejtetni. Akkor is, ha érzem a feledtetés szándékát. Ilyen volt az is, hogy sok konfliktus után az Operaház örökös tagja és Mesterművésze lehettem. Ez mindent felülírt. Amikor néhány nappal korábban megtudtam, hogy megkapom az elismeréseket, átszerveztem a programomat, mert ott akartam lenni személyesen. Nem magam miatt, hanem azért, mert aznap van édesanyám születésnapja, és ő ezt nem érte meg. Azt mondtam, „ezt Ő küldte”. Erre az elismerésre nagyon büszke vagyok.

BA: S az egyetem vezetésében milyen a mérleged?

SZGY: A rektori pozícióim belátható időn belül megszűnnek. Erről az időszakról egyfajta leltárt készítek magamnak. Az intézményben sok minden történt az elmúlt tíz évben.

Természetesen egy percig sem gondolom, hogy mindez csak az én érdemem. Nagyon sokan dolgoztunk az egyetemmé válásban, az új épület és a teljes campus felépítésében, a színházterem felújításában. Vezetőként a nem szűken vett táncszakmai kérdésekre is figyelnem kellett. Sok mindenre gondoltam, hogy mivel fogok majd aktív táncos pályám után foglalkozni, de arra nem, hogy még a nyílászárók kiválasztása is szerepel a feladataim között.

BA: Nem az a típusú vezető vagy, aki nagy vonalakban meghatározza a koncepciót, majd a részleteket a beosztottakra bízza, hanem éles szemmel átlátod a struktúrát, igyekszel precízen odafigyelni a teljes mechanizmus egyes működési pontjaira. Miben látod a táncos képzés, a táncoktatás jövőjét?

SZGY: Sokszor eszembe jut, amikor elhangzik a klasszikus balett és a klasszikus értékek kapcsán: „már túlhaladtunk rajta”. Aztán kiderül, hogy szó sincs erről. Nem ment ki a divatból, ahogy az opera vagy az operett sem. A mi képzésünk sem fog kimenni a divatból, amely sok magyar specialitással rendelkezik. Ráadásul a Magyar Táncművészeti Egyetem az utóbbi években új szakok megjelenésével bővült. A balett mellett jól megfér a néptánc, a modern tánc, a színházi tánc, vagy a divattánc. Ilyen széles spektrumú és országos hatáskörű táncos felsőoktatási intézmény nem létezik a világon. Ez különleges adottság. Nem véletlen, hogy egyre több külföldi érdeklődőnk van, több kontinensről.

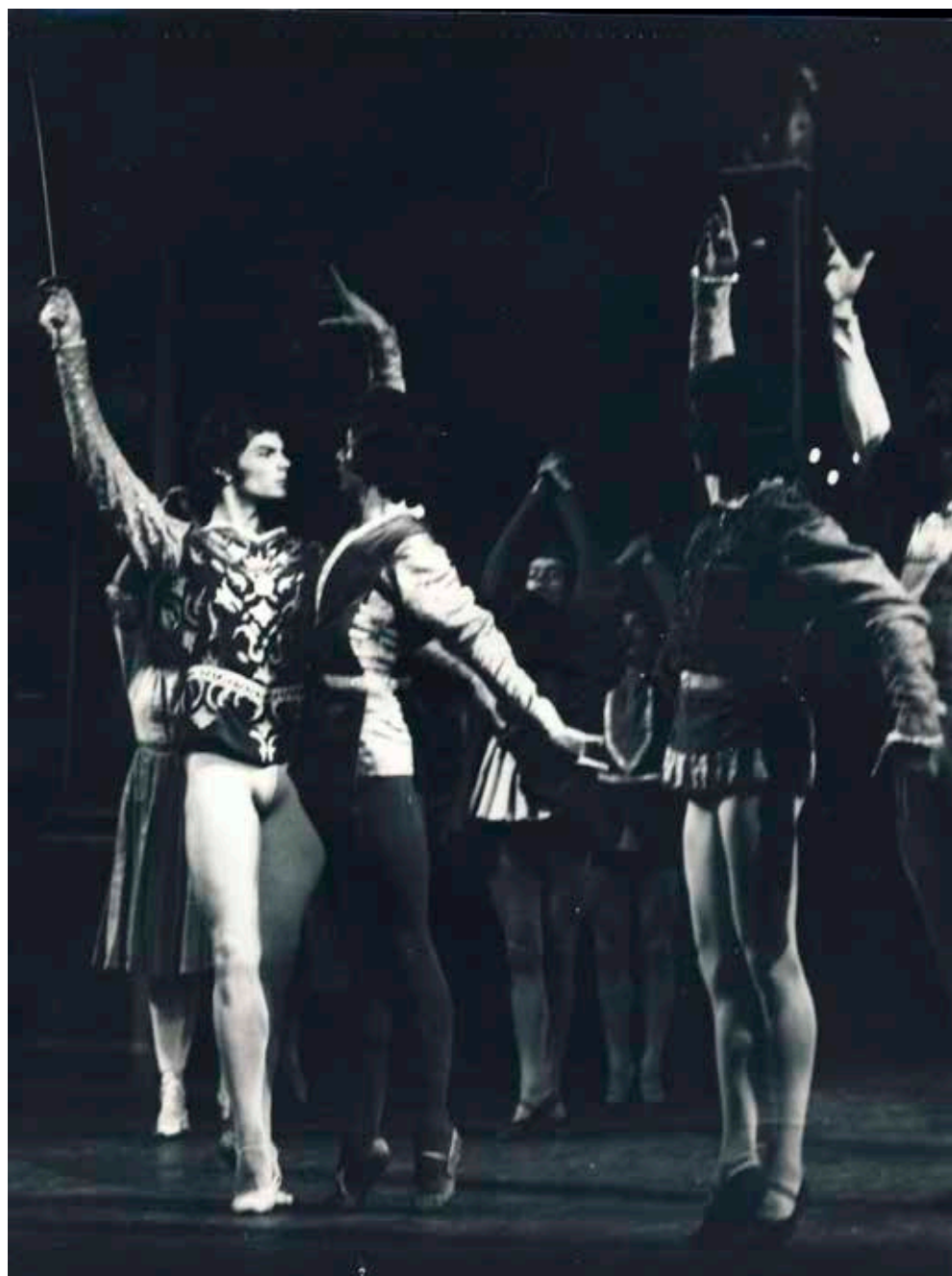
(Az interjú készítette Bólya Anna Mária és Kővágó Zsuzsa.)

Szakály György pályájáról önálló kötet még nem jelent meg. A vele készült legrészletesebb életútinterjú: Marik Sándor: Mozdulatokkal csodákat kifejezni. Beszélgetés Szakály György Kossuth-díjas Kiváló Művésszel, a Magyar Táncművészeti Főiskola rektorbhelyettesével = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, XLV. évf. 1. szám, 2010. február, 97–110. o. Raktorként adott legfontosabb nyilatkozatai (2011, 2014, 2017) elokvaszatók: Bolvári-Takács Gábor: Táncos tanévek. Szemelvénygyűjtemény a Magyar Táncművészeti Egyetem történetéhez 1950–2017. MTE, Budapest, 2017. 118–125. o.

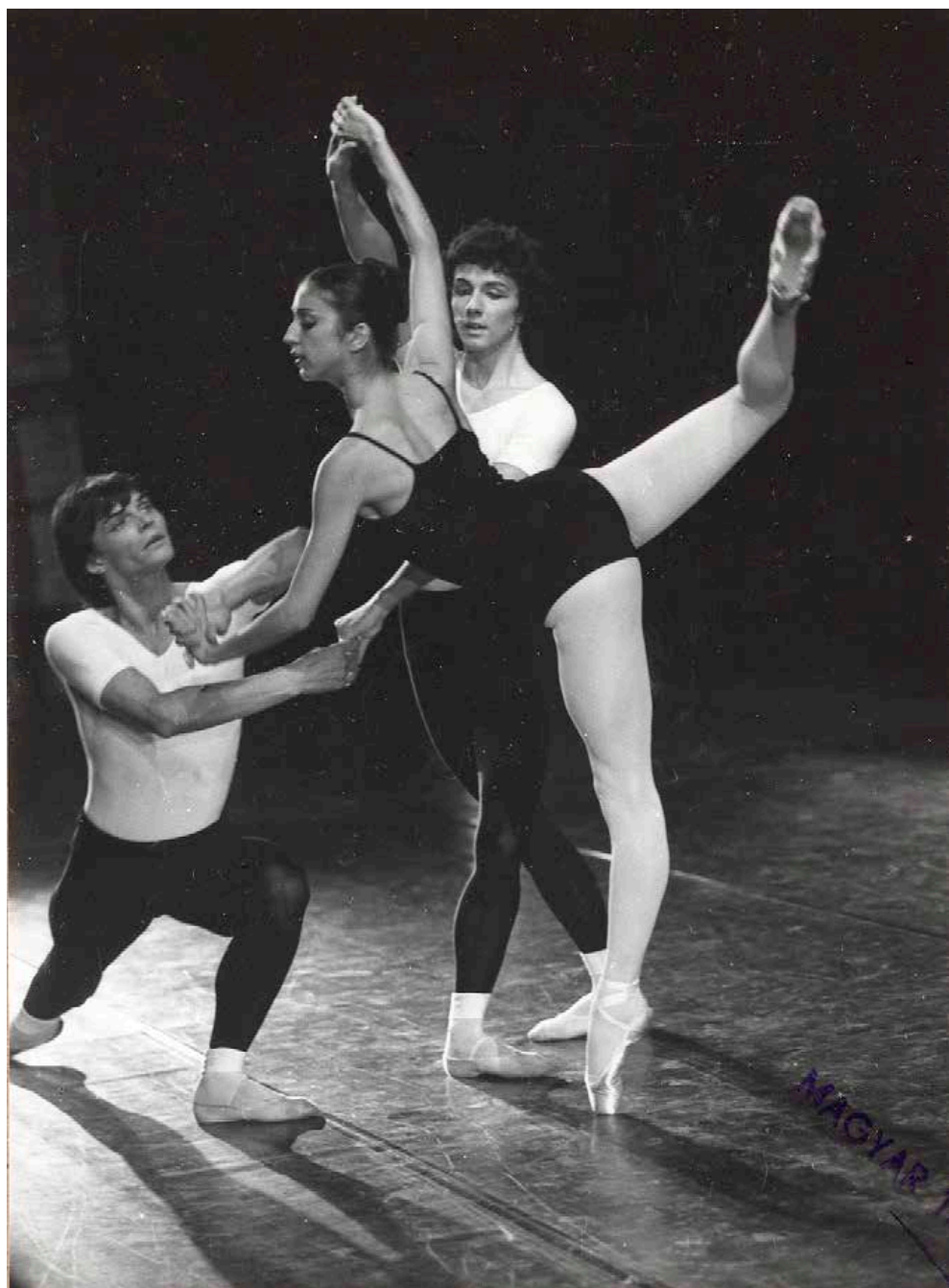
???

???

???

???

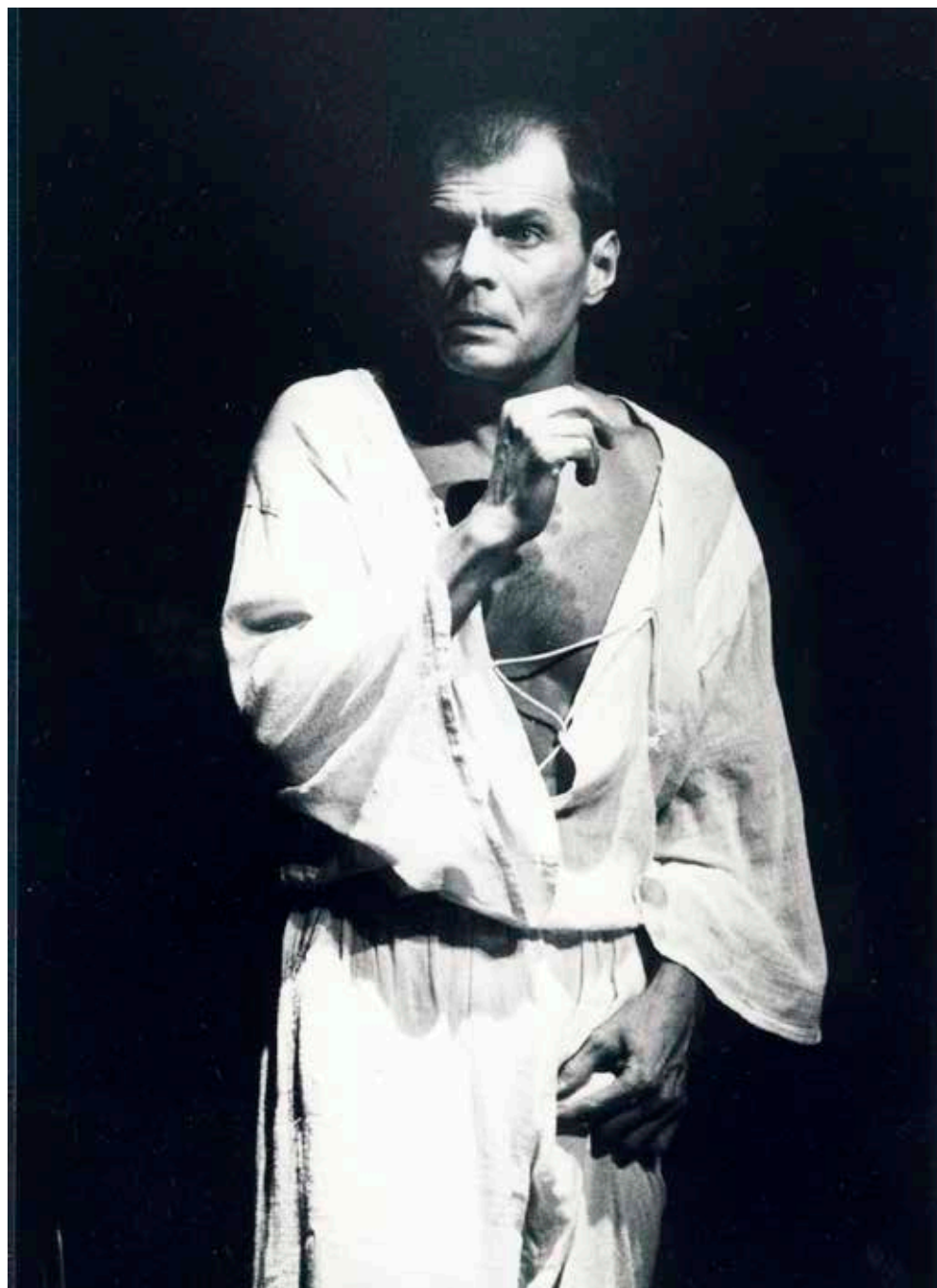
???

???

???

???

???

???

LAPIS József

Üzenet. Haza

Mellemre vonom nagymamám
kendőjét, szürke haját.
Görcsös gyöngédség,
hogyan eltűnhet az, aki
mindent túlélte.

Három évre vitték el
ifjú házasként
kis munkára
a Donyec-medencébe.
Férjét
másfél év után
nyomta agyon a bányá-
súlya.
Ezután is bírni,
Valahová
haza
jönni.

A falusi iskolában
gyerekként
rendre
így kezdte a napot:
hiszek egy Istenben
hiszek
egy
házában,
hiszek
Magyar
ország
feltámad-
ásában
Ámen.
Miklósnak nevezte elsőszülött fiát,
és szarkalábak nőttek a szeme alá.

Erdélyben kétszer járt,
míg
mint cérnát a tű fokán,
átfűzte rajta,
s visszahozta a kényszer.
Úgy emlékszik,
Kolozsváron a marhavagon
rövid időre megállt.

Nincsen többé kendő,
szürkeség,
rég nincs ifjúság.
Hűvös föld alatt van,
avar nem lepi mellét.
Sarjad benne a legtürelmesebb halál.

Eltűnt szöveteiből a hegyek
átöröklött hidege,
ereiből a vonalakon túlról
eredő folyók
emléke.
Bomlik a szik árvasága,
a lapályok unalma
hideg őszi vizek alatt.

Kéreg nőtt a sebekre,
s az elkótyavetyélt test
hasad a varratoknál.
Elfoszlik lassan a szívburok.
Nem marad,
csak egy ferdülő csigolya
a gerinc közepén.
A szem megőrzött homálya.

Velünk maradtak
a lesütött szemű utcák.

SZENDRŐI Csaba

Ceruza

Cipellek magamban, mintha muszáj lenne.
Csak a hiányodra vannak szavaim régóta.
Én vagyok a ceruza, te a grafitbélés bennem;
tudjuk, hogy törött, de azért farigcsálom, olyan
mintha még egyszer jó lehetne. Hogy végül
nem bicsaklik meg a szeretlek szó, leírva.
Mi nem kopunk el, csak a gondolat fogy,
hány halott fa fér el egyetlen papírban?

Dohányzó halak

nem köd az a tó felett,
azok a
a nász után
dohányzó halak.-
pont olyan hangot
hallatsz
orgazmus közben,
mint mikor
kiskorunkban
megharaptalak.

hiányoztál mindig,
akkor is,
mikor már elfelejtettelek.
szépen raszterizált
rétegekben úsznak
pupillád tükrén
a pirosuló
fellegek.

Zár

mielőtt becsuknád az ajtót,
gondold végig;
mi az mit ki, s mi az mit bezársz?
mielőtt becsuknád az ajtót,
szagolj be! mennyit kopott a
falak közt esszenciád?

Hogy beszívta-e már a parketta,
azt a jónéhány pakk keserű
cigarettát?
Hogy füstöt, vagy gyertya illatot
viselsz-e, ha magadra öltöd
a kedvenc ruhád?

Mielőtt elfordítod a kulcsot,
gondold végig;
Csak az van-e nálad, ami kell?
Vagy elviszel mindent,
s túl későn derül ki, hogy
másnak nem maradt hely.

Mielőtt hátat fordítasz,
tapogasd magad végig;
elviszel-e mindent, ami zörög?
A törött dolgok közt lesz-e
mi eszedbe juttatja az elásott
ördögöt?

Mielőtt kizárod magad,
gondold végig;
mit zársz be, s mi az mi bezár?
Mennyi időt vesztegetsz el majd
veszettül, elveszetten,
egy ismeretlen kulccsomónál.

GAJDOS Ágoston

leképeződés

Szitává szól géppuska-szád,
ha kérem sem hallgat el.
Halántékom ölelésedtől fáj.
Réseim hasadnak ahol érsz.
Koordinátáim sem kérted el.
Szemeid sóhaja
elsivatagosít, kérlek ne nézz.
Fúzionál és meghasad szived.
Villanófény-halálíg élsz.

zöldszembolt

ülő helyzetben pontosan
háromszázhatvan fokban
fordulva feléd két ujjam
hegyén tartva könnyhéjaid
egy orvos közönyét emelve
mágiád elé pajzsomul:
így landolok fényesen
szöveteid lelket-kapuzó
szeretetvégződésein

BAKONYI Péter

A nagykapu előtt

Éreztem, nem figyel rám a gyermek:
szólítom, s csak bámul a felporzó útra,
de ahogy lépegetünk az iskola felé,
kezét önkéntelenül a markomba fúrja.

Öntudatlanul öklömbe nyomta kis kezét
ez a büszke, lányosan-férfias, göndör
fiú, s az apa körülnéz: látja-e valaki,
hogyan a szemébe pattanó homokba dörzsöl...?

Meddig járhatunk még együtt iskolába?
Amíg az ős-diri fentről ránk nem dohog?
„Szülő nem léphet már ennél beljebb,
engedd el őt, különben káromkodom!”

Emlékszem: apám engem is elvitt... talán
egyszer. De hisz' a suli tíz lépésnyire állt
házunk falától a keskeny úttest túloldalán!
Október volt már, Debrecen, Simonffy ucca,
Fazekas Mihály Általános. A világháború
előtt anyám s apám is ott tanult szorozni,
egy padba vésve meggleltem a BE betűt.
Ily közelre már elsőst se kellett behozni...

Megálltunk, s mondtam: „Apa, én megyek.”
„Ahogy ígértem, fiam, kapuig kísérlek.”
„De hisz' már iskolás vagyok, nem gyerek!”
„Akkor fussunk!” – tréfára ketten mindig készek...

Aztán a járdaperemen álló aggott vaskorlát
mögül, a zöldre festett, döngő kapuból
még egyszer visszanéztem, s az ifjú jól lát:
észrevettem a szemében csillogó könnyet.

De elindult, ahová máskor hajnalban szokott,
a kefegyárba, s én, talán, hogy örök emlékem
legyen róla, bár nem tudhattam, amit ma már
igen: hogy e percről őt majd sose kérdezem,
még odakiáltottam: „...és délután gyere értem!”
Csak visszaintett. Nem is említettem senkinek.
De a napközi végén, mikor almára cseréltem
uzsonnám, a vastag hitler-szalonnás kenyeret

éppen, s beleharapva kiléptem a nagykapun,
ott állt a túloldalon, ugyanúgy, ahogy reggel:
sötétkék munkaköpeny, kalap és aktatáska...

Néha egyetlen perc felér egy emléksereggel.

Apámról

„Apádról sose írsz?” – kérdezte
gyermekkorom egyetlen
élő nagylány szemtanúja, Jolán,
amikor nemrég felkerestem,
s faggattam reményekkel tele:
milyen volt, mesélje végre el,
fiatalon, az én Lili édesanyám.

„Szép volt, mint a vasalt vitorla
a friss, büszke, reggeli szélben –
mondta Jolán (a volt gyári munkás,
takarító, irodista, szöv-alkalmazott) –.
Apád imádta őt, az esküvőn
aranyszélű tányérban adott
inni a lovaknak, és azt ígérte:
úgy hordja majd ő Lilikét is,
mint a fodros, áttört porcelánt,
óvatosan, erős, nagy tenyerében...”

„De apádról sose írsz?” – kérdezte
Jolán, akinek már a nagyanyja
ölében is ültem, s a nagyapja
lovak voltak befogva a paraszthintó
elé, mikor szüleim összeházasodtak
fél évvel a világháború vége után.

Vajon miben, kiben bíztak ennyire?
Talán, hogy a történelem, e torz, púpos,
néma, gonosz majd jó tanítómestere
lesz tényleg jövőnknek? De
a bizalom talán a legrövidebb életű
tévedés a sok hibás emberi döntés között.

Vagy talán mibennünk hittek így előre,
hogy majd a biztos jövő: a gyerekek?
Apám már majd' harminc éve halott,
sose kérdeztem, büszke-e bármire is,
de az aranyszélű tányér egy törött kis
darabját a halála után megtaláltam
az egybekötött régi villanyszámlák
között egy kopott női cipős dobozban...

CZIRJÁK Mihály Gergő

Szerelemkorzó

Csak száanalomból mentem hozzád, te szemét. Hangzott el Mása szájából, miközben a férje Egon, a meghitt, esti sétájukat kettéhugyozó megvadult tiniket bámulta megrökönyödve. A férfinak eszébe jutott egy nem is olyan régi emlék, amikor rájött, hogy hosszú évekig nem érzett vanília illatot, pedig ami azt illeti, Egon nagyon is szerette a vaníliát. Felnézett a feleségére, akinek még mindig olyan erős bizonyossággal és hűséggel fogta a kezét, mint a legelején, majd csak annyit mondott: Hallgass, mutatok valamit. Mása hirtelen elcsendesült a negyedórányi fáradhatatlan vegzálás után, majd mélyen belenézett a férje szemébe, amiben nem látott mást, csupán fáradtságot és egy mosolyt, amit az Egon agyában elraktározott végtelen számú szaremlék között talált önmagáról. Aztán arra gondolt, hogy ez a gondolat rohadt közhelyes, és ha valaki ezt így írná le, biztos lenne hozzá néhány keresetlen szava. Ennek ellenére Mása romantikus embernek festette le magát, de már régóta nem szerette a férjét. Az éjszaka egyre feszesebb lett az alkoholtól, a hétfégi fiatalok pedig egyre türelmetlenebbek lettek a szerelemtől, amit soha nem kaptak meg, azonnal. Csak egy magányosan világító lámpaoszlop őrizte a Percelédi korzó torz fényében pislákoló szerelmeket és édes csókokat, melyek arra készítették a bókászókat és bohócokat, hogy abban a pillanatban valami merész és visszafordíthatatlan dolgot tegyenek. Egon leült az Eötvös utca sarkán lévő szoci piros kispadra, amit még tavaly a harmadikosaival festettek újra egy ötösért és ahonnan tökéletes rálátása volt a korzóra, a szertelenségre és a megfégezhetetlen bizonyosságra, hogy az élet soha nem volt még ilyen mocskosul kurvára csodálatos. Mása helyet foglalt a férje jobbján, majd feltette a kérdést, amire Egon azóta vágyott, mióta tavaly karácsonykor befizette magukat prolikártyával egy wellness hétféjére és vacsoránál a háromezer forintos fő ételben megérezte a vanília eszencia nosztalgikus varázsát.

Mit akarsz mutatni? Nincs itt semmi, én pedig haza akarok menni. – zsörtölődött tovább Mása, miközben már a hétfői munkára gondolt, amit nagyon utált, a főnökét viszont annál jobban kedvelte. Egon felállt, majd két kézzel megragadta a felesége arcát és valami ilyesmit mondhatott: – Olyan kibaszott csúnyán és lekezelően beszélsz velem mindig, a férjed vagyok, most az egyszer ülj le a seggedre és csináld azt, amit mondok. Mása még sohasem érezte annyira vonzónak a férjét, mint abban a pillanatban. A szeme megtelt könnyekkel, majd végig kísért a tekintetével Egont, ahogy az visszaült mellé a padra. Eközben a tér megtelt emberekkel, az elviselhetetlen nyári hőség pedig tovább ontotta magából a jó kedvet és a bús utca zenészeket. Az aszfalt úgy izzadt a mezítlábás cigány gyerekek lába alatt, mint egy ténsasszony a negyvenkettes buszon, nyáridőben. Mása átszellemülve férje parancsára, nézni kezdte a téren lebzselő embereket, nézte, ahogy a szerelem forrón és önelégülten bekúszik az ereikbe, majd megpördíti őket a levegőben és lassan visszaereszkednek a valóságba. A fiatalok kikacagták a holnapot, az öregek pedig már nem számolva az időt, andalogva várták az utolsó éjszakát, mikor az emlékek már nem számítanak. Másának egy pillanatra eszébe jutott az este, amikor megismerte Egont egy Izzadság-Vér-Csigatészta nevű művész gettóban. Egon csapoként dolgozott a helyen a Kastély utcában. Az egyik tavaszi estén, amikor a polihiszto-

rok és bohém vándorok újra birtokba vették a Csigatésztát – ahogy ők hívták – Egon annyira berúgott, hogy letépte a falról a dekor arany kürtöt és szólózni kezdett vele. A hangszer hamis volt és Egon amúgy sem tudott rajta játszani. Azonban a közönségben volt egy fiatal lány, aki két deci száraz vörös kíséretében ült a performanszhoz legközelebbi asztalnál és őszintén és ízesen nevette ki a férfit. Egon, miután befejezte önmaga szénné égetését, letette a pultra a kürtöt, majd kiugrott a kocsmából, mint aki menekülőre akarja fogni a helyzetet. Ahogy leugrott a három és fél lépcsőfokról kibicsaklott a lába és úgy hullott a földre, mint egy tíz kilós krumplis zsák. Mása ekkor utána szaladt és felsegítette a férfit. Egon leporolta ötszázkettes levis farmerjét és oda fordult a lányhoz.

– Mindig ilyen kedves vagy a részekhez? – kérdezte, majd kihúzta magát és elővett egy szál cigarettát, amit ráhelyezett a lány ajkára.

– Te mindig ilyen szórakoztató vagy részen? – kérdezett vissza a lány miközben elővette kedvenc piros öngyújtóját.

A nyári krizantém illat visszacsábította Mását a valóságba, ahol saját meglepettsége ellenére is jól érezte magát. Megszorította férje kezét, majd megajándékozta őt egy mosollyal. Egon, az ő rá oly jellemző kedvességgel viszonzta azt, közben csodálattal bámulta, ahogy a felesége nyakívét kettémetsző árnyalakok, hogy zongoráznak a magányos lámpaoszlop beton pillérjein.

– Talán tényleg ideje elindulni, nem maradt itt már semmi. – mondta Egon, majd hatalmas kézmozdulatokkal szétmázgálta az éjszaka sötét vásznára hazudott csókokat és szerelmeket.

– Egy éjszakára mindig beléd szeretek, te szemét. De egyszer adhatnál egy kicsivel több időt. – kezdte újra a zsörtölődést Mása, miközben már a jól megszokott Templom utcában sétáltak hazafelé, ahol soha nem történik semmi.

FÁBIÁN Tibor

Csak te sietsz

Vágtatsz keresztül a Fő utcán, sietsz, mert megszoktad, mert ez a sétálást, andalgást, ballagást nem ismerő leszegettfejú, valójában értelmetlen sietség jellemez kora kamaszkorodtól, így szocializálódást, erre neveltetted magad, kiszajtolni az időt, vagy az idő sajtol ki téged?, bárhogya is, de folyton harcba lenni az idővel, mintha attól tartanál, hogy egyszer a kismutató és a nagymutató találkozása lefejez, és akkor rohanhatsz tovább fej nélkül, és akkor ott, azon a kora délutáni órán egyszer csak rájössz, hogy senki sem rohan ott a Fő utcán, csak te; csak te sietsz valami homályos, közlebről meg nem állapított célt kergetve, félve, hogy a múltó idő egyszer csak lefejez, és akkor sem időd, sem fejed nem lesz, mert nem sietnél eléggé..., pedig most azt kell látnod, azzal szembesülsz, ott a Fő utcán, úgy negyed egy körül, hogy csak te vagy ilyen futóbolond, miközben mások andalognak, kirakatokat bámulnak, sétálva telefonálnak, peracet rágszálnak, de ez még mind semmi, mert a kávézók utcára telepített teraszain minden szék foglalt, ráérős fiatalok beszélgetnek, szürcsölik a frappét, a futóbolondnak járó elnéző mosollyal figyelik együgyű és céltalan rohanásod, ott a Fő utcán, sőt olyan jólesően üldögélnek, mintha ez lenne nekik a nap fénypontja, az egyetlen cél, a főmüsortidő, leülni egy barátal vagy többel és csak nézni az elhaladó futóbolondot, és néhány lány közben még kihívó mosollyal a szemed közé is néz, mintha csak hellyel kínálna, megállásra késztetne, megannyi fékező tekintet, de te csak sietsz tovább, fontos dolgaidd nyomában, annak tudatában, hogy „Tanár úr, én készültem”, minden elintézendő ügy fel van írva, ki kell őket pipáljam, eme szent meggyőződéstől hajtva rohansz hát végig a Fő utcán, újabb és újabb teraszok jönnek szembe veled, ahol senki nem siet, csupa ráérős kiegyensúlyozott arc, magadban lázasan találgatod, vajon miből élnek ezek?, mindenki nem lehet bankár és ügyvéd, honnan jöhet ez a sok ráérős ember?, akad persze néhány turista is, néhány idegen szó foszlánya elér hozzád, de a többi mind helybeli ráérős ember, szóval ezek a vidám és szép arcú, kiegyensúlyozott emberek honnan veszik az időt, az időhöz a bátorságot, és mindkettőhöz a pénzt?, vagy az időt is a fizetés mellé adják nekik, vagy csak beosztás kérdése lenne az egész?, talány ez az egész Fő utcai ráérős kép, amely már-már csendéletet idéz, amelyben te vagy a szorgos hangya, ami tovasiet a békésen szunnyadó alma és körte között, éhesen figyeled a pékség kirakatát, de mész tovább, lassítasz, tűnődsz, kattognak a fogaskerekek és végül hátratulatsz, mégis csak kérsz egy palacsintát, mert egy palacsinta jár neked, egy palacsinta még egy sietős embernek is jár, ha más nem is, ha egy laza üldögélés és frappézás nem is, de azt a palacsintát meg kell venni, mert az jár neked, annyi a sietős hangyának is jár, és már azon tűnődsz, hogy a pékség eladói is olyan végtelen megértéssel szolgálnak ki, mintha tudnák, jönni fog valaki, aki ennyire siet és még egy palacsintára is csak nehezen szánja rá magát, amit aztán néhány perc alatt befal, mert sietős neki, mert nem érsz rá békés nyugalommal enni, mert ez a palacsinta is csak egy teher számodra, amit meg kell enni, ehhez lassítanod kell, pedig körülötted anyagi nyugalommal szürcsölik a kávé a lányok és ettől a békés üldögéléstől csak még szebbek lesznek, te meg néhány harapással felzabálod azt a szegény Fő utcai palacsintát és a papírárt rohanvást a szemetesbe dobod, nehogy időt veszíts a cipelésével, és közben már magadra haragszol, pedig

az előbb még azokra haragudtál, akik olyan ráérősen üldögélnek, hadarás nélkül beszélgetnek, és a határidőnaplójukat sem lapozzák páni félelemmel, hogy ugyanbiza, miről maradnak le, az előbb még rájuk haragudtál, hogy jönnek ők ehhez, merthogy, gondoltad nemrég, még a palacsinta irgalmatlan befalása előtt, egy ilyen nyugodt békés üldögélés negyed egy körül a Fő utcán kész időpocsékolás, de az a néhány lépésnyi lassítás, mialatt kivégezted azt a szegény palacsintát, rádöbbsentett, hogy milyen értelmetlen tud lenni ez a három lépésnyi palacsintaevés, amikor csak ennyire telik tőled, az időből, és úgy egyáltalán, milyen értelmetlen is ez a Fő utcai rohanás, ez a hajsza az idővel, ez a folytonos párbajozás, amiben állandóan veszítesz, mert olyan jó lenne leülni egyszer, nem sokára, hanem hamarosan, akár most, oda a Fő utcára, az egyik teraszra, a sok-sok ráérős ember mellé, hogy te is érezd milyen az, amikor ráérsz, amikor időben vagy, egyik kezében az idő, a másikban egy kávéskanál, és ráérsz visszamosolyogni a frappézó lányokra, és még azon a nyamvadt palacsintán sem kellene gondolkodni, hogy jut-e három lépés rá, és egyáltalán csak ráérni, élni.

???

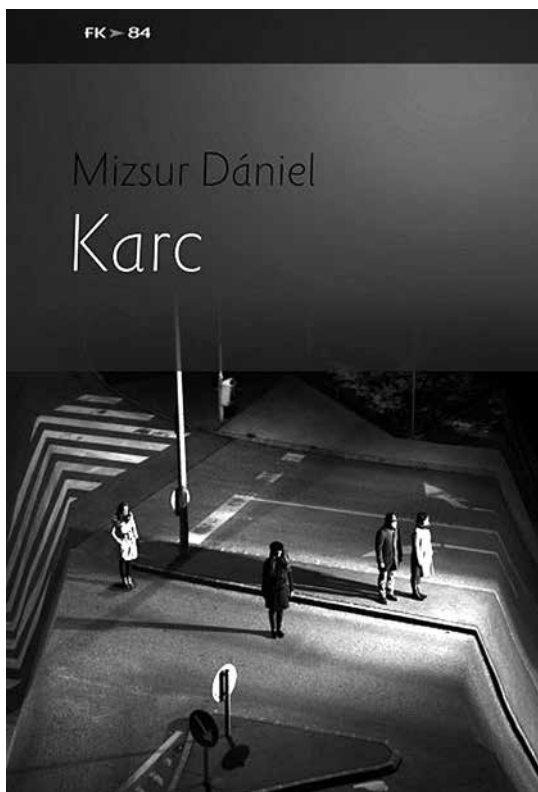
VIGH Levente

Áthaladni képzelt városon

Mizsur Dániel első kötetében valaki folyton megindul és megtorpan, magányosan andalog és elmélkedik az „ellenoldalakon”, a mindig valamin kívül esőnek az ekképp adódó belső összefüggéseit térképezi és felügyeli, a hiábavalóságba látszólag jelentőségteljes gesztusok hiányával avatkozik be. A *Karc* központi kérdése talán az, hogy létezhet-e két dolog egymástól függetlenül, mégis a maga jogán – jelen esetben egy univerzummá kiterjesztett város és az azt létrehozó, abban pásztázó tekintet. „Mielőtt elindulok, már ismernem kell / mindazt, amit majd könnyűszerrel elhagyhatok; / tárgyak, viszonyok könnyű súlyát, / gátak, akadályok rám szabott rendszerét.” – olvashatjuk az *Egy áttűnés kísérletében*, majd a *Mindig késésben* ezt: „nem vár semmi a látvány tövében, ami itt lenne / öröktől fogva és csak / nekem fenntartva. Ahonnan / nyugodtan fordíthatnám vissza / arcomat, a birtokát ismerő vendég / szelíd gesztusával.” Egészen megrendítő verssorok és -mondatok szervezik, szálazzák szét a kötet első felében ezt a feszültséget, az viszont a zárathoz közeledve kérdéses maradt számomra, hogy sikerült-e túllépni ennek a problémának az exponálásán, hogy a versek tudnak-e kellően mély vágásokat ejteni a felszíni összefüggéseken, vagy be kell érünk a valóság szövetén ejtett karcokkal, a meghasonlások és meghamisítások felszínes összjátékával.

A tekintet és a látvány egymásrautaltságát, illetve mikéntjének kétségeket támasztó bizonytalanságát már a kötetkezdő, *Az elcserélt város esélyei* című vers a fókuszába emeli: „Ami innen látszik, mert csak én látom: / egy görbe híd, az elcserélt város. És belőle / mindig ugyanaz, egy fénykép négyyszögén belül: / a szürkére meszelt, biztató ég, az állandó mozgólódás a meredek domb felől”. Az első sorokban a fényképként rögzített, ebből kibomló látvány színrevitele elsősorban nem a technomediális közvetítettsége, és nem is a látás vagy a (fény)képnézés kultúrtechnikája miatt elevenedik meg – mindezeket felülírva a líra médiuma akként veszi át a közvetítői funkciót (és „cseréli el a várost”), hogy az ábrázolt (ön)azonosság válik az „én”-ként megnevezett értékelői és érzékelői tudat általi egyidejű percepciójával és (re)prezentációjával („mintha a város lélegezne, nem is én”). A kép statikusságát ez dinamizálja, illetve ez törli el a referencialitás problémáját és a mimetikus leképzés ábrándját, a képzetet világítópotenciáljának megmutatkozása. Az átszerveződő, átszervezhető alapokra épülnek rá („Képzetbeli daruk magasan, forgolódva / rakodják az elcserélt város márvány alapköveit”) a „kinagyított, apró részletek”, és a vers végére a látványkonstituáló eljárás az én emlékezőmunkájával, tudatműködésével már akképp is megfelleltethető, hogy nem válik különbségük reflektálttá. Az én ráhagyatkozik az általa szavatolt, így elcserélt látványra: „Beragadt pillanatok növelik a város esélyeit.” Az ekképp létrehozott és érzékelt „helyeken” a jelenlétnek megváltoznak a vonatkozási rendszerei, tér- és időkoordinátái. A kötet következő versei, jóllehet, ezt bontják ki, hogy a képlekeny köztességekben megrekedt én miképp

adja át magát körülményeinek vagy keres kapaszkodókat a mindig módosulni kész összefüggésekben: „Egy magára hagyható rendszer / önműködése: az én dolgom / csupán annyi, hogy a lehetőségek / tolakodásában felmérjem azt, ami / – egy üres foglalat ellenértékeként – / majd helyemen visszamarad.” (*Kiterített háló*)

A verseknek így fokozatosan válik alapélményévé a rezignáltság és a magány. Különböző léptékek és képzetek torlódnak egymásba, mintha az én számára mindig felismerhető volna a változékonyságban az állandó, a pillanatnyiban az örökkévaló és fordítva – ahogy az megfigyelhető a *Folyam* záró soraiban: „Ezen az estén egyedül vagyok. Kővér hónapok érlelte, / állandó szükségállapot, mely ellen védekezni sem erőm, / sem lehetőségem a másvilági folyamként / zuhogó időben; hiszen a foszló ég alatt egyenarcúnak tűnik / minden ember – / mindegyik egy-egy veszteglő csillag, / mely mozdulna, ha egyenarca nem kötelezné / állandó maradásra.” A kötet első felében a rögzíthető viszonylatok helyett pulzáló kölcsönhatások működnek, és mintha csak ezek lenyomatai lennének a jelenben (az előzmények ismeretének hiányában és a következmények kalkulálhatatlanságában) kétes sikerrel vizsgálhatók vagy felmutathatók: „Ahogy egy furcsa nyom, / amelyből olvasni szeretne, / de a tekintet, kezdeti erejét veszítve, / mégis visszatéved / az eredetre vonatkozó ismeretek / kongó hiányától. [...] a nyom nyommá lesz”. (*Nyom*) Ami a jelen(lét) érzékelésére és átélésére képesíti az ént, korlátozza is abban, hogy mögé vagy utána tekinthessen annak. A legtöbb lehetőségben egy-egy lehetetlenséget is felismer, például – párbeszédben a *Nyommal* – a *Mindig késésben* első soraiban a vers médiumán keresztül a lejegyzés így kudarcra ítélt (?) kísérletét: „Akkor kéne

írni erről, amikor / nem lehet. Mint aki a folyóparton ül, / egy darabig figyel is, milyen itt / a foszló csend, aztán távozik, mert tudja előre, / hogy a találkozás úgyis elmarad.” (*Mindig késésben*) Ahogy máskor épp a váratlanul megmutatkozó idegennel történő találkozás garantálhatja a megszólalás lehetőségét: „Ha majd új test közelít, ahogyan hajó fordul / éjszaka a folyón, lassan és kimerően, vöröses fénnel, / változó árnyékkal – akkor megindul, / megindul a mondat alatti csönd, mozdolódni kezd valami / a vastag kéreg alól, ami majd megtöri / ezt a túl régi hallgatást, / az eltévedést.” (*Újra, megint*)

Ez az eltévedés központi, folyton visszatérő motívummá válik (szemléletes példái ennek a *Másik város*, a *Kijutni valahová*, a *felidézhető séta*), valaki mindig áttűnik, átlényegül, képlékennyé válik vagy késésben van. Az én elmozgásaival és mozgalmasságával a saját és a mások kontúrjai is gyakran elmosódnak: „Egyik-másik előrelép az erős félhomályból, / a többi szinte a feledésig zsugorítva: egy tér, / amikor megérkezel. Köröd épül, mintha / rád szabták volna eleve – de minden egyes / új lépéssel egyre távolabb kerülnek, amíg / végleg elfelejtenéd őket. Még be-benéznek, / szemükkel téged keresnek / a pusztá érzékelés reményében: hogy itt vagy. / És éppen ennyi elég, hogy elfogadják / köröd iratlan határait.” (*Tér*) Ebben a szövegvilágban kitüntetetté csak az válik, aki minderre reflektálni képes, hogy majd egyedül tovább tévelyedve hordozza a felismerések súlyát – a létkérdések feszegetésétől sem óvakodó, sokszor vallomásszerűnek tűnő állapot- és hangulatrögzítő versekben az én pozíciója és perspektívája legtöbbször már az első sorokban kijelölődik, így marad meg a megszólalások deiktikus centrumaként, viszont a versekben felaprózódó önmagának szolipszizmusában az én egyre excentrikusabbá is válik. A kötet felétől az énbeszédek mellett megjelennek a(z ön)megszólítások, az önszemlélések a külsővé tett perspektívákból (például a kötetzáró vers kezdősoraiiban: „Csontsoványra fogyasztod a várost. Elég lenne / a teher, amit nélküled is hordania kell, és / nélküled is állandó készenlétben.” [*Egyre hangosabban mondhatod*], vagy a beszédes című *Nincs már, aki kimentse* legelején: „Nem tanulsz – ott állsz, és folyton / ott állnál a kifoszthatatlan látvány / előterében”).

A *Karc* első versei érzékenyen fűzik tovább az egymásból kibomló problémaköröket, mintha mindegyik verssel képes volna újraszerveződni, a mindig másképp artikulált kérdéseket végül szervesíteni az a kötet, ami úgy tűnik, sajnos előbb-utóbb belegabalyodik a sokáig koncepciózus következetességgel kidolgozott viszonylagosságokba, eltévedésekbe. Bár ezt a kötet két, kis kezdőbetűs címmel ellátott verse is expliciten színre viszi: a központozás nélküli *felidézhető séta* („fordul a kétely mossa alá a kirajzolódó lehetőség / alappilléreit hirtelen visszabukik cseréli vissza színeit / mindez elérhető-e egyáltalán a kitartó lépések hátoldalán”) és a gondolathangsúlyokat csak egy-egy beékelődő ponttal jelölő *utolsónak maradtunk* („eltűnik minden út / járda és kockakő minden omlani / készülő tűzfal minden kapualj és ágykeret / minden éles ág törzs és gyökér / elsüllyed minden tér / és beomlik minden rögös arc / minden zavaros nyom / minden követelő mondat”). Ez mégsem válik, mint például *Az elcserélt város esélyeiben*, poétikailag motivált és izgalmas vállalkozássá – inkább túlhangsúlyozása történik az addig érzékletesen és érzékenyen körüljárt összefüggéseknek. A zárathoz közeledve a versnyelv mintha fokozatosan feldúsulna, sőt, helyenként képzavarokat kitermelve dagályossá, talán modorossá is válna, mint például egészen zavarba ejtő módon az utolsó előtti, *Biztonság* című versben: „Csak a lassú nehézkedés néma szírénei / adnak hírt arról, hogy valamiről / állandóan megfeledkezem [...] De ebben a levegőtlen / biztonságban legalább tudni, hiába / váltja színeit a törékeny képzelet, / többet nem várhatok a mellkasomban / mélyülő szelídségtől, ahová korhadó kérgű fák / vertek gyökereket, hogy fenntartsák / fűszál-idegeim állandó remegését.” A kötet második felében olvasható *Jobb dolgunk nem akadt és A nehezebb úton* bár valamiképp helyet talál (motivikus és tematikus megfeleltethe-

tőiségek miatt) a korpuszban, ki is esnek némiképp a társ, a másik (számomra ilyen módon indokolatlannak tűnő) beemeléseivel, ezzel együtt mintha a nagyot- vagy épp keveset mondas veszélyeit sem kerülnek el: „A pincér, aki kiszolgált, / a kései időpont ellenére már aludt. [...] egyikünk ott maradt, de te sem mentél el.” (*Jobb dolgunk nem akadt*). A záróvers visszautalásaival keretezi a kötetet (miként párbeszédbe lép egy meglátásom szerint rendkívül fontos [sikerültebb Pilinszky-reminiscencia] szöveghellyel: „A kiterített háló alatt, / a háló durva szöveteként, / veszélytelenre csiszoltam / durva vonalaim [...] Hol szakadna a háló hiányomtól?” [*Kiterített háló*]; „Visszahúzod / a kidobott hálót, hátha fennakad egy-két / vergődő emlék.” [*Egyre hangosabban mondhatod*]), de a *Karc* az erősebb, kötetkezdő szövegek visszaidézésével sem enged el maradéktalanul elégedetten.

Mizsur Dániel első kötetének versei rendkívül meggyőzőek és izgalmasak tudnak lenni. Legfőképp azok, amelyek – talán e költészet erősségeit jó érzékkel felismerve – a szerkesztés során a *Karc* elejére kerültek. Épp ezért fájlalom és figyeltem sokszor értetlenül azt, hogy ebbe a vékonyka, ciklusokra nem tagolt füzetbe miért, hogyan kerülhettek be a szerző valóban kiemelkedő verseihez képest jóval kevesebbet teljesítő, és még a kötet kompozicionális épületességét is helyenként kibillentő szövegek. Jóllehet, egy másképp hangsúlyozó olvasás a bosszantónak talált, mert aránytévesztésként felismert megoldásokat e költészet kulminációs pontjaiként tárhatná fel. Hiszen a versekben méltatott egzisztenciális bizalmatlanság (a létezésre mint tranzitállapotra rákérdezni, az én képlékenységet a határainak perforálásával állítani) színrevitelének éppúgy része az elbizonytalanítás, mint ahogy az lehet az elbizonytalanodás is. A kötet záró sorai sem oldják fel a kitartott rezignáltságot, egyszerre érhető tetten bennük a bizakodás és a lemondás: „Még csak tétova mozgás, / feszült figyelem. [...] Csak te látod, hogyan vesztí súlyát, / hogy szinte ugyanabban a pillanatban / vissza is szerezze azt. Lassan formálódik / a név, hangról hangra. És te bátran, egyre / hangosabban mondhatod. Egyetlen szó lesz a vége.” (*Egyre hangosabban mondhatod*) A *Karc* úgy tartja az olvasóját képlékeny köztességek között, hogy afelől mégse hagyjon kétségeket: érdemes lesz figyelemmel kísérni ennek az ígéretes, rengeteg potenciált rejtő költői elindulásnak a folytatását.

(Mizsur Dániel: *Karc. Fiatal Írók Szövetsége*
– *Apokrif Könyvek*, Budapest, 2017. 46 o. ISBN
978-963-7043-98-7)

A. GERGELY András

A civil hatalom kételei

Van-e (még) politikai tér, amelyben a civilség, a civilitás, s netán a civilizáció is otthonossá lehet? S ha nincs, kiszorítható-e vagy visszafoglalható-e mindazoktól, akik épp uralják, belakják, elfoglalják?

A civil társadalom eszméje, s a civilség mint politikai-életviteli attitűd nemcsak korunk új akciótérre, hanem legalább fél évszázados kihívás a nemzetközi kapcsolatok politikájában és a helyi társadalmak lét-ideológiai szempontjából. Újra porondra került a helyi világok küzdelme a följük rendelődő politikai hatalmakkal szemben, s átfogalmazott verziókban megjelent a társadalmi kivonulás mint lázadás, a „tarka ellenállás” mint lehetséges nem-politikai attitűd, vagy a „puddingforradalom” kérdése is, párhuzamosan meg az egyetemi diákok közötti apátia vagy radikalizálódás korunkbeli szakirodalmá. A civilitás társadalmi (és társadalomtudományi) alapkérdései nyomában egyre sűrűsödnek az életvilág-szinten megfogalmazódó problematikák, amelyek talán korunk tesztjei is egyúttal.

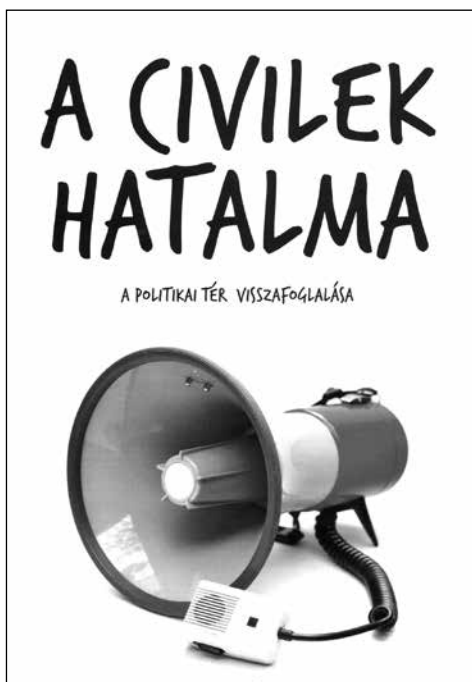
Ami mindezek alapján/nyomán megmarad, mint kihívó alapkérdés, az nem pusztán a civilitás problematikája, vagy az államiság határainak archeológiája, hanem az a tisztázandó eszmekör, hogy a társadalmi aktivitás, aktor-szerep és ellenállási kultúra miként szervezi önmagát, s hogyan határozza meg mindezt az államiság ellenkultúrája, avagy a két kultúra szembesülése. Így lesz korántsem érdektelen kérdés, hogy amikor

maga az államhatalom készíti, kedvezményezi, serkenti, szorgalmazza, olykor támogatja is a civil szféra formálódását (lásd pl. polgári körök kialakítását országos szintű mozgalomban, nem-kormányzati szervezetek életre kelését az elmúlt negyedszázadban, vagy akár hatalom- és társadalomkritikus tömeg önkreatív betagolódását félkatonai szervezetekbe, vagy épp a CÖF előtérbe juttatását a politikai szcéna eseménymenetében), akkor még civilségről van-e szó, vagy csalárdságról, a hatalmi tér civil segítséggel bekebelezéséről, az uralmi szféra kiterjesztett ügyeskedéséről? S amikor már éppen a megfontolás határán állunk a cselekvések kihívásai előtt, miképpen is alkotunk fogalmat olyan kezdeményezésekről, amelyek sem az államberendezkedés, sem a gyülekezési törvény, sem a párttámogatási vagy pártalapítási szabályozók felől nézve nem nyerhetnek főhatalmi legitimitást, hisz akkor az uralom elvitatása sokkal nehezebbé válik. Egyszóval: a hatalom által kisajátított politikai térben adott esetekben és időszakban főszerepet kaphatnak olyan társadalmi (civil, önjelölt, helyi, érdekcsoportos, képvisleti, nem-intézményes) önreprezentációk, amelyek a napi sajtóban és a főútvonalakon is az „utca szintű politizálás”, az „Occupy-mozgalom”, a Tanítanék Mozgalom, a Milla, a Hallgatói Hálózat, vagy A város mindenkié alakjában jelennek meg. S akkor ezek mégiscsak civilek a szó tradicionális értelmében, ugyanakkor a polgári ellenállás új formáit is előveszik, ki-

találják, megkonstruálják. Ilyenek például az egyre hatékonyabbnak tetsző állampolgári kezdeményezések, provokált népszavazások, plakátkampányok, polgári engedetlenségek, új mozgalmak, állandósult demonstrációk, petíciózások, önkéntes megtagadási játszmák, melyek az ismét ébredező civil társadalom előjelei.

Erről az utcai szintű, politikai és társadalmi térben új erőként megjelenő, meglepetéseket kínáló, váratlan, kiszámíthatatlan és efemer engedetlenségi világról szól a társadalmi közjó és a politikai érdekszférák kortárs csatáinak megannyi változatát áttekinthető rendszerbe tagoló, Antal Attila szerkesztette könyv, amely tizennégy tanulmányban járja körül a mai civiltársadalmi jelentéstartalmakat. *A civilek hatalma* c. kötet politológusok, jogászok, filozófusok, szociológusok, ügyvéd, szociálpszichológus, kulturális antropológus, közgazdász, közösségfejlesztő, médiakutató szerzők, akadémiai kutatók és egyetemi emberek, társas kapcsolatok széles mezőivel foglalkozó szakmabeliek tanulmányaiból áll, akik szinte mind a maguk tudásteréből, tapasztalati világából és mások kutatásaiból összegzik a civil világ mai állapotrajzát. A testes „kézikönyv” nemcsak áttekinthető múltkép, hanem jelen állapotrajz is. Eltérő kutatástechnikák lakoznak benne, de ha apróbb eltérésekkel is, mindannyian ugyanazt a főirányt, a közpolitika, nyilvánosság és az új tömegmozgalmak mozgásdinamikáját belátni törekvő alapszempontot érvényesítik. Ha föltételezzük, hogy állampolitikai szinteken a működési stratégia a „hard power” (kényszerítés) technikáival él, akkor szinte kézenfekvő, hogy a társadalmi védekezés, és maga a „védekező társadalom” alpműködési rutinja a „soft power” (a késztetés) programosságával fog élni és tud is élni.

A kötet szerkesztői bevezetőn túli első kerettanulmánya Ágh Attiláé, aki „vitairatában” a civilek hatalmáról értekezik, s közelebbről a védekező társadalom mai magyar helyzetéről, késztetéseiről, kooperatív megoldásairól, a részvételi demokrácia Közép-

Kelet-Európában kialakulni látszó alapdimenzióiról, melyek egyre inkább a „semmit rólunk nélkülünk!” álláspont körül alakulnak, hiszen a kiüresedő és devalválódó demokráciák struktúraváltásainak hősei, részint szervezet-ember, részint viszont mozgalmi emberek, akik a (liberális) piaci viszonyok közötti szociális támogatási modelleket, mintákat és utakat keresik vagy érvényesítik is. A képviseleti demokrácia jelezhető csődjeinek klasszikus szakirodalmi mentén maga is rávilágít a konstruktív, pozitív civil és a „negatív civil”, a jó és a rossz civil, a közjogi és a makropolitikai modellektől eltérő dinamikájú „társadalmi közép” új normarendszerének kialakulási fázisaira (11–46. o.). Új szempont-együttest, a közjó és a civilek képviseleti világa melletti populista és szélsőséges szerveződések, negatív politikai fejlődéshelyzetek veszélyzónájában jelen lévő érdekek és tömegek, a liberalizmustól távolodni kívánó vagy depolitizálódó politikai világok kritikai értékelésére fókuszál Antal Attila (47–60. o.). A kormányzati szándékok

(NER) és a politikai irány- és kormányváltás új stratégiai felől tekinthető NGO-k, civil kódex és új, közhasznú, jogiasuló? formájú társadalmi mozgások szervezetrájtát adja Sebestyén István (61–84. o.). Új mozgalmi formák, ciklusok és alulról szerveződő érdekérvényesítési csapdák vagy kiutak belső vidékeire vezet Kerényi Szabina (85–102. o.). Az ő írásaik alkotják az első fejezetet.

Nincs mód itt minden írást érzékeny körvonallakkal jellemezni, így hát csak jelzem, hogy a második fejezet közbizalom, közhatalom és civilség témaköre már a non-profit szervezetek jogi szabályozásait, állami ügytelenségeit és zavarodottságait, bizalomhiányos tömegtevékenységek normái és „részvételi fordulat” felé navigáló tömeges helykeresések témaköreit mutatja be Bíró Endre, Nagy Ádám, Oross Dániel és Péterfi Ferenc tanulmányai révén (105–197. o.). A harmadik, *Civil esetek* keret cím alatti tanulmányok pedig tényleges esetsorokat követnek, a lakásfoglaló mozgalomtól a genderellenes hazai diskurzusokon valamint a kormányzati civilek nemzetközi hatásgyakorlási módjain át a civil nyilvánosság formálódásának kísérleteiig és a norvég civil támogatások elleni kormányzati támadás-sorozatig követik a kortárs folyamatokat Tóth Fruzsina, Lehotai Orsolya, Varga Áron, Zsolt Péter és Torma Judit alapos dolgozataikban (201–281. o.). Végül a hazai NGO-k korai, még késő-szocializmuskori kialakításáig visszatekintve is az elsők közötti kutatója, Kuti Éva értékeli a tartós trendeket és múlt zavarokat, beleértve a civilség trendkutatási és jövődőlhető stratégiai szerepváltozásait (283–304. o.).

A könyv nem csupán alcímében hordozza a politikai tér birtokbavételéért folyó harc jellemzését, a kiszorítási és bekebelezési küzdelmeket, erőhatások konfliktusát tükröző szimbolikus politikák föltérképezését. A látható és a sejtelmesen rejtőzködő folyamatok a késő-szocializmus korában teljességgel „fű alatt” meginduló mozgalmak részint mai újraéledését tükrözik, részint a látható

felszínen immár megjelenő, „szárba szökkenő” aljnövényzet dzsungelre emlékeztető kuszaságát is megjelenítik. A politikai tér meghatározása, értéke, birtoklása vagy ki-sajátítása oly régóta alapvető felülete a civilségnek, hogy e folyamatok talán másképpen nem is nyerhetnének teret, mint magában a térszemlélet, a makropolitikai térben ki-módolt mikropolitikai milió birtokbavétele árán. De (Ágh Attila szavaival) „A sokat emlegetett hasonlattal a demokrácia épületébe nem költöztek be a lakók, és csupán a kiüresedett, tönkreeltesedett képviselői demokrácia jutott nekik. Magyarán, nem teljesedett ki a nyugatias civil társadalom, mint a fenntartható demokrácia alapszintje, nem épült ki a társadalmi közép ’emelete’, és ezért beomlott a tetőszintje is. Nem csoda persze, hogy ez az állampolgárok nélküli és feletti demokrácia pocskéul működött...” (23. o.). Ezért aztán a megmaradó világok állapotrajza kínálta virtuális birodalomban lakozás, tervezés, építkezés és életvitel több mint képtelenné, lehetetlenné vált. Egyelőre. S ez nem pusztá jóslat, vágyakozás, hanem a civilitás alapszabálya is: amire engedélyt kell kérni, amit lehet megtagadni vagy fölülről és kívülről korlátozni, szankcionálni vagy ellehetetleníteni, az nemcsak összedől idővel, de megteremti új építőit, a civilizáció hagyományát mindennek ellenére alapvető programként vállaló állampolgári magatartások túlélő stratégiáit, a civilek hatalmát is.

Már csak annyi kérdés marad tisztázandóként: van-e, s egyáltalán lehet-e a civileknek hatalma, vagy maguk is politikaivá, államivá, hatalmivá válnak ezen az úton. A válasz nem egyszerű, nem egyértelmű, s nem jóslat-értékű. A mindenkori teszt az államtól való távolság, a partnerség, a kooperáció vagy kivonulás, lojalitás vagy szembenállás mértékét tükrözi. Már ameddig még tükrözheti...

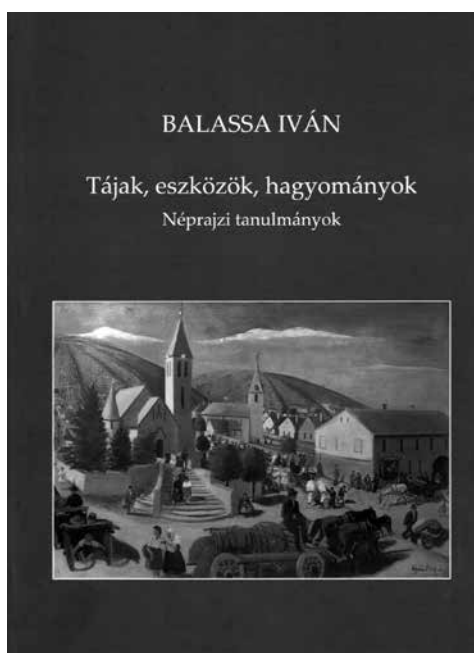
(A civilek hatalma: a politikai tér visszafoglalása. Szerkesztette: Antal Attila. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2016. 336 o. ISBN 978-615-5667-28-2)

JÓSVAINÉ DANKÓ Katalin

Balassa Iván írásai tájakról, eszközökről, hagyományokról

Tavaly emlékeztünk a kiváló néprajztudós, a határon túli magyarok népi kultúrájának európai hírű kutatójára, Balassa Ivánra, születésének 100. évfordulóján. Felemelő érzés így visszatekintve is, hogy a visszatekintés mennyire széles volt, térben – Budapesttől Sárospatakon át Bárándig – és témában egyaránt, kutatásaitól közéleti szerepvállalásáig. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum tavaszi konferenciája, majd a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumának Balassa Iván itteni tevékenységét összegező kiállítása – amelyet fia, Balassa M. Iván nyitott meg (beszédét a Zempléni Múzsza tavaly őszi számában tette közzé) – és az emlékező konferencia mind arról tanúskodott, hogy amíg emlékezünk rá, sokszínű egyéniségére és sokrétű tevékenységére, addig közöttünk és bennünk él. Ebben a sorban nem felejtendő a Magyar Néprajzi Társaság ünnepi ülése, amelyhez sok szállal kapcsolódott a kutató. Az év végén Báránd, a szülőhely emlékezett, amelynek díszpolgára volt, ahol végső nyughelye van. A szűken vett néprajztudomány, a tágran értelmezett helytörténettel foglalkozók, a múzeumügy egyaránt fontosnak tartotta a tiszteletadást, amely bizonyítja, hogy bár eltávozott közülünk, életműve maradandó és megőrizzzük, ápoljuk emlékét. Mindezen események méltó megkoronázása méltó a jubileumi évre megjelent, Kováts Dániel és Viga Gyula által szerkesztett *Tájak, eszközök, hagyományok* c. kötet.

A tekintélyes terjedelmű, közel 700 oldalas mű a Kazinczy Ferenc Társaság kiadásában látott napvilágot. A kezdeményezés széles bázisát jól jellemzi, hogy a Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollégiuma, a Magyar Néprajzi Társaság és a Bodroghközi Művelődési Egyesület mellett Tokaj-Hegyalja, Bodroghköz és Hegyköz kistelepüléseinek és városainak, Báránd önkormányzatának, a Petőfi Irodalmi Múzeum sátorajtajához, a Kazinczy Ferenc Múzeumának, a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumának, Herceghút német nemzetisé-

gi önkormányzatának és a Zempléni Múzea Alapítványának a támogatásával jelent meg. Az igényes nyomdai előkészítés a nyíregyházi Feliciter Kiadó, a szép kivitelezés a debreceni Kapitális Nyomda munkáját dicséri.

Kováts Dániel a munka szervezésekor így fogalmazta meg elképzelését „elsősorban Iván írásait tennénk közzé a kötetben, amelyek folyóiratokban, konferencia kiadványokban szétszórtan jelentek meg”. E célt teljesítve a tisztelgő kötet tartalmi egységekre tagolódik. Az *Ember és szerep* először itt közreadott emlékezés a gyökerekre, amelyek meghatározták a közösség, a paraszti-polgári társadalom felé irányuló érdeklődését, másrészt a pataki esztendőket, amelyek a számkivetés helyett a gyűjtés-gyapartás évei lettek. A Sors elrendelésére, s Újszászy Kálmán teológiai professzor, a Faluszeminárium majd a Népfőiskola létrehozója révén segítőkre is talált nemcsak a Kollégium munkatársaiban, hanem a térségben élő, tevékenykedő volt faluszemináriumi hallgatókban is. Közös gyűjtőutakat szervezett Takács Béla teológussal, aki a Kollégium Múzeumában dolgozott, s akinek érdeklődését a néprajz, művelődéstörténet felé fordította. Együtt mentették a Zempléni hegység üveghutáinak tárgyi emlékeit, s ezek az üvegek ma a Rákóczi Múzeum legértékesebb, legszebb darabjai. Cigándon Kántor Mihály tanító, Zemplénagárdon Kováts Dániel irodalomtörténész, Révleányváron Iski Bertalan és Sőhajda Mihály református lelkész, Karcsán Nagy Géza tanító, Vajdácskán Szűcs István református lelkész, Nyíriben Ötvös Károly református lelkész, Hegyalján Papp Miklós és Szilágyi Dezső szőlészeti-borászati felügyelők mint önkéntes gyűjtők segítettek. Sokuk a szakma elismert tudósai lettek! Ehhez a megnyerő, közvetlen, barátságos egyéniség közeledésére, nyitottságára volt szükség, s ő megtalálta a hangot, amelyre nem az elutasítás, hanem a segítség, megnyílás volt a válasz. Folytatta a Néprajzi Múzeumban megkezdett munkáit és új kutatásokat is indított, gyűjtéseket folytatott, amelyek mind a Múzeum gyarapodását hoz-

ták, későbbi gyümölcsei a megjelent néprajzi tanulmányokban, önálló kötetekben öltöttek testet (pl. *Karcsai mondák*, 1963; *Földművelés a Hegyközben*, 1964; *Lápok, fák, emberek. Bodrogek*, 1975). Az ekkor létrejött emberi kapcsolatok mély és egész életre szóló, nemcsak munkatársi viszonyt, hanem meghatározó barátságot jelentettek.

Az ezekben az években gyűjtött néprajzi tárgyi anyag a későbbiekben megvalósult állandó kiállításokban, mint a *Hegyaljai szőlőművelés és borászat története* és a *Rákócziak dicső kora* nyerték el bemutatásukat, kifejezésre juttatva azt a megbecsülést, amely egyrészt a szellemi öröksége, másrészt a tárgyi anyag iránt a múzeumunkban máig jelen van.

A következőkben a szerkesztők Balassa Iván írásait jó érzékkel tematikus egységekre tagolták: *Elvek és módszerek; Agrártechnikák és eszközök; Szőlő és bor; Hagyomány és költészet; Szókészlet és névkincs*. A fejezetek átjárhatóak, s az illusztrációkkal együtt színesek. Az *Elődök és kortársak* fejezetben sokirányú tájékozódás mellett az elődök nagyrabecsülése is kifejeződik, s az emberi példamutatás, amely az értékek megmentésének, ápolásának, továbbadásának, megőrzésének szükségességét állítja követendőnek. A szerkesztők úgy válogatták össze az írásait, hogy az északkeleti régió kerül túlsúlyba, de behelyezve tágabb országos, sőt európai összefüggésekbe. A *Visszhang* és örökség részben tanítványok, egykori munkatársak írásai adják a Balassa életmű áttekintését, s egyben nagyrabecsülésük és tiszteletük a tudós és az ember elhivatottsága, teljesítménye, emléke előtt is kifejezésre jut. A kötetet Balassa Iván lenyűgözően gazdag szakirodalmi munkásságának jegyzéke teszi teljessé.

Jó szívvel ajánljuk a kötetet mindazoknak, akik maguk is szívükben őrzik a néprajztudós emlékét.

Balassa Iván: Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok. Szerkesztette: Kováts Dániel – Viga Gyula. Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak, 2017. 688 o. ISBN 978-615-80035-9-9

ORTUTAY Mária

Családi reformáció – az erkölcs aranyfedezetével

A sok területen és műfajban alkotó dr. Koncz Gábor tanulmányai, írásai sokszínűek, gazdagok, de most nem róla van szó, hanem arról, hogyan tárja elének a kortársak gondolatait, családi „örökségét”, őseinek szellemi kincseit. A *Napút* folyóirat 2017. novemberi száma, a *Családi reformáció* a család lelkész, tudós nagyjairól ad áttekintést. Radácsy György teológus (1846–1928), Finkey Ferenc jogász (1870–1949), Harsányi István irodalomtörténész (1874–1928) és Koncz Sándor teológus (1913–1983) életműve táruul az olvasó elé, ahogyan mérvadó szakemberek látják őket. „A családi örökség nem érdem, hanem felelősség és feladat.” – vallja a vendégszerkesztő (76. o.). A lapszámnak a reformáció 500. évfordulója ad keretet: a nyitó cikk Luther Márton kilencvenöt wittenbergi tétele (3–9. o.).

A lapszám tematikus részében a szerkesztői preambulum (Koncz Gábor: *Családi reformáció*) után az *Emlékjelek, bizonyságok* fejezetben Finkey Ferenc Radácsy György-életrajza, Kovács I. Gábor Finkey Ferencet és Finkey Józsefet bemutató tanulmánya, Szathmáry Béla Finkey Ferenc-portréja, Pocsainé Eperjesi Eszter Harsányi Istvánról szóló áttekintése, valamint Bolvári-Takács Gábor Harsányi István akadémiai tagajánlását ismertető forrásközleménye olvasható. Az Értelmes hit, cselekvő erkölcs fejezet teljes egészében Koncz Sándorról szól. Ebben Szajtmári Emília általában az életművét, Bojtor István a közegyházi szolgálatát,

Dienes Dénes a mindennapi igehirdetőt, Hörcsik Richárd a levéltár igazgatót, Molnár Márton a kirkegaardi szellemi hatást, Farkas Szilárd filozófiai munkásságát mutatja be. A lapszámot az Örökség és vállalás blokkban Egey Emese református hagyományról szóló írása zárja.

Mitől érdekes és értékes a *Családi reformáció* tanulmánygyűjtemény? Elsősorban attól, hogy minden elemzés és mondat mögött érzékelhetően ott az erkölcs, „aranyfedezeté-

vel” együtt. Ott van a bátran és hittel kimondott szó. Különösen a 20. század második felében alkotó egyéniségeknél volt erre nagy szükség. Hiszen ebben a világtörténelmi periódusban a korábbi „uralkodó osztályhoz” tartozni szinte „büntetett előéletet” jelentett. Koncz Sándort is arra ítélték, hogy falun legyen pap. Erre ő így reagált: „Ha Isten ide tesz, itt kell az Igét hirdetnem.” (175. o.). Hajnalban kapált, olvasott, majd foglalkozott a gyülekezettel. Alsóvadász tisztes paraszti közösség volt. Büntetésül ide deportálták a „társadalomellenes” elemeket. A középparaszti rétegből lakott községet „kulák” falunak nyilvánították. A lakosság vallásos volt, követték a hitet, minden kockázatos következményével együtt.

Pedig Koncz Sándor pályakezdésekor „amikor egyértelműen kiderült az ő különleges képessége, felkészültsége, tehetsége, a tanárai és azok, akik bábáskodtak az ő pályája kezdetén, egyértelműen valamilyen közegyházi szolgálatra szánták őt. Hosszabb távon nyilván itt Sárospatakon már az körvonalazódott, amikor szervezték az ő külföldi tanulmányútjait, hogy majd a katedra vár rá, hiszen igen alkalmas a teológiai tanárságra...” – írja Dienes Dénes (190–191. o.). Roppant figyelemre méltó hasonlóságot mutat Koncz Sándornak a tanulmányban vázolt cselekedete az általa jól ismert Hamvas Béla filozófus életrajzával. A nagy gondolkodó írja a *Láthatatlan történetben*, hogy a hatalom főntről ered, s aki viseli, annak meg kell őriznie a véghetetlenül bőkezű Teremtővel való hasonlóságát: „Amikor bennünket elküldtek, az útra bocsátó hatalom így szólt: Rád bízok minden embert külön, kivétel nélkül mindenkit. Adj ennie, adj ruhát mindenkire vigyázz úgy, mint magadra és ne hagyd a sötétben elmerülni. Amit szerzel, amit elérsz, amit tudsz, amit átélsz, osszad meg. Az egész világ a tied. Szabad vagy a kövektől az éterig, de jaj neked, ha magadnak tartod!...” Koncz Sándor azért volt olyan népszerű, mert nemcsak az igehirdetéseivel, hanem minden cselekedetével megpróbálta

az ismeretet, a tudást visszakapcsolni a szeretet légkörébe, a szakralitás dimenziójába. Alsóvadász gyülekezetének szerencséje volt, mert olyan papot kapott, aki rendelkezett a korábbi elit alapértékeivel: műveltség, kereszténység, szeretet, hazafiasság, hit és erkölcs.

Valamikor nagyon régen, talán még a nomád népeknél, általános szabály volt, hogy a valamire való ember hét nemzedéig visszamenően ismerje őseit. Persze, nem mindet, de egyenes ágait mindenképpen, s az sem kevés. Azért értékelem nagyra e családtörténeti áttekintést, mert olvasmányosan, tisztelettel és a mai tanulságok levonásával mutat be nagyszerű személyiségeket. Ők adták tovább a nép, a nagycsalád mítoszáit, legendáit, történelmét, hitét – és nem csak a saját familiájukban, hanem széles szellemi hatókörükben is.

Végezetül magáról a *Napút*ról, amely az összeállításnak helyet adott. Kiválóan szerkesztett, széles látókörű, változatos tartalmú folyóiratról van szó, amely tematikus számokban gondolkodik. A mostani téma előzménye a *Kálvin 500* című 2009/9. szám, ugyancsak Koncz Gábor vendégszerkesztésében. A *Családi reformáció* tartalma vállaltan másodközlés: a szemelvénygyűjtemény-jelleg az értékek maradáóságát és a lap szintetizáló szemléletét reprezentálja.

(*Családi reformáció. Vendégszerkesztő: Dr. Koncz Gábor. = Napút. Irodalom, művészet, környezet. Főszerkesztő: Szondi György. XIX. évf. 9. szám, 2017. november, 65–227. o. ISSN 1419-4082*)

MÁRIÁS József

Személyes és nemzedéki krónika 1987 - ről

Romániai útinaplójában Németh László az erdélyi magyar értelmiségieknek a hatalomhoz való viszonyulásában három típust különböztetett meg: a magányosan dohogót, a hatalomhoz lojálíst és a cselekvést ellenszélben is felvállaló szervezőt. Megállapítása, minősítése nemcsak a múlt század harmincas éveinek romániai viszonyaira érvényesek, a későbbi korok, a kádári Magyarország esetében is általánosíthatók.

A párhuzam nem véletlen. A Németh László-i minőségeszményen nevelkedett, a magyar haza sorsáért aggódó gondolkodó, a magyarság sorskérdéseivel azonosuló Kiss Gy. Csaba esszéiből ugyanez az igény, ugyanez a magatartás sugárzik: elutasítja az alárendeltséget felvállaló lojalitást; kilép a magába zárkózó, a nyilvánosságot nem vállaló dohogás cselekvést bénító ketrecéből; belső indíttatástól vezérelve válik szervezővé, aktív organizátorrá a puha diktatúrát bomlasztani, megdönteni kívánó politikai küzdelmekben. Ugyane forrásból táplálkozik az irodalmár és művelődéstörténész növésterve, életre szóló elhivatottsága: a magyarsággal szomszédos, kelet-közép-európai népek sorsközösségének, tejttestvériségének hirdetése, évtizedeket felölelő elkötelezett – a Zágórában, Nyitrán, Prágában és Varsóban vállalt – vendégtanári szolgálata a „most, punte, silta” építése, szélesbítése, szilárdítása szellemében.

A Nap Kiadónak a Domokos Mátyás által megálmodott és 1999-ben – „a nyilvános tanulás műfajaként” – útjára indított *Magyar*

esszék című sorozata kiváló szellemi fórumot teremtett a magyar értelmiség számára, lehetővé téve a közös gondolkodás, jövőépítés cselekvési programmá érlelő szándék megjelenítését. Kiss Gy. Csaba korábbi kötetei – *A haza mint kert* (2005), *Hol vagy, haházam? Kelet-Közép-Európa himnuszai* (2011), *Nemzetek és előítéletek* (2013), *Understanding Central Europe: Nations and Stereotypes* (2013), *Budapest–Zágráb: oda-vissza* (2015), *Hogy állunk a számvetéssel?* (2015) – már a címükben is jelzik a bennük foglalt/tárgyalt témakört, orientálódást, belső akaratot. Ezt teljesíti ki a személyes és a közéleti vonásokat egybe ötvöző, a lakiteleki találkozó előkészítésében, a Magyar Demokrata Fórum megalakításában aktív szerepet vállaló személyiség újabb kötete: *Harminc év után: 1987. Személyes történelem*.

Németh Lászlót kora – a „szorongó tájékozatlanság” – készletti munkára. Ugyane motiváció fogalmazódik meg Kiss Gy. Csaba kötetének bevezető soraiban is: személyes tapasztalata, hogy „milyen keveset tudnak az utánunk jövők arról, hogy mit jelentett nálunk a kommunista korszak brutális, illetve alattomos változata, hogyan történt meg Magyarországon ennek a rendszernek az átalakítása. Visszatekintésemért ezért első renden a fiatal nemzedéknek szánom.” Az 1987-es korfordító esztendő eseménysora – a szemtanú és a résztvevő által megrajzolt krónikája bontakozik ki a kötet lapjain. Személyes és nemzedéki krónika, azé a sze-

mélyé és nemzedéké, aki/amely a változásban reménykedett, gyökeres változást akart, józan számvetést, amely elvezet a diktatúra megdöntéséhez, előkészíti egy új korszak cselekvési programját. Soraival egy időben kívánja az egyéni és közösségi identitástudatot építeni/szilárdítani, segíteni az utána jövők tájékozódását, kortársait munkára biztatni az átmeneti kor leírásában tapasztalható pontatlanságok korrigálása, a külföldön és itthon is elterjedt hamis mítoszok, értelmezések oszlatása végett.

Az egyetem padjaiból kikerült ifjú Kiss Gy. Csaba eszmei tájékozódását nagyban segítették, befolyásolták a személyiségében föllelhető karakterjegyek: „Lázadásra volt bennem hajlam, tagadásra, kételkedésre. Írtóztam minden kánontól, hivatalosan előírt igazodási kényszertől.” Szellemi útmutatói közt az első sorban említi Németh László tanulmányköteteit, a *Készülődés* és *A minőség forradalma* esszéit, amelyek „a tájékozódás mélysége, a szövegek magyar európaisága és európai magyarsága” révén csillagként vezették a követendő, járható út keresésében. Ugyanily újtjelzőként vezették a Czine Mihály vezette szemináriumon hallottak, az erdélyi Nyíró József és Tamási Áron műveiből sugárzó, cselekvésre buzdító eszmék, gondolatok, a Prágai tavasz fakasztotta felvidéki magyar ébredés, a Charta '77, a lengyel Szolidaritás mozgalmi kisugárzása.

A *Köznevelés* és a *Nagyvilág* szerkesztőségében, a Magyarágkutató Csoportban eltöltött évek, a mind gyakoribb külföldi utazások, „szomszédolások”, segítették a kitekintést, a szellemi horizont tágulását. A szélesebb körű tájékozódás erősítette benne azt az érzést, hogy „a kommunizmusnak egyszer vége lesz”. A „mit tehetünk?” kérdés indította arra, hogy keresse a hasonló gondolkodású pályatársakat. Ez az időszak – a hetvenes évek vége – egyre több jelét adta annak, hogy a mélyben megmozdult valami: egyesületek, klubok alakulnak, keresik az új kibontakozás lehetőségeit, cselekvési tereit, a mozgalom má fejlődés, kibontakozás útjait/módjait.

A megújítást/megújulást szolgáló szellemi áramlatok sorában ott találjuk a Bakos István ötletéből fogant Bethlen Gábor Alapítvány létrehozásáért, az 1985-ös engedélyeztetéséig vívott több éves küzdelmet, amelynek Kiss Gy. Csaba is aktív résztvevője lett. További tájékozódását segítették a külföldi és hazai tudományos konferenciákon – az Európai Protestáns Szabadegyetemen, a bécsi II. Nemzetközi Hungarológiai Konferencián, a balatonszárszói értelmiségi találkozón – való részvétel. Előadásainak témája/tárgya már előrevetíti tudományos/oktatói tevékenységének erővonalait, földrajzi, térbeli, kelet-közép-európai koordináta-jegyeit.

A készülődés éveit a határozottabb cselekvés esztendei váltják fel. „1986 nyara bizonyos határpont volt nekem a hatalomhoz való viszony tekintetében. A *Tiszatáj* betiltása után úgy gondoltam, betelt a pohár, így nem mehet tovább, erre válaszolni kell, eljött az egyértelmű nyilvános tiltakozás ideje.” Ilyen volt az Írószövetség megújulásáért vívott küzdelembe való bekapcsolódás és szerepvállalás, amely önkörén túllépve, „valóságos politikai és társadalmi reformok szükségességéről” tett tanúbizonyságot. Bölcsész barátai körében ő is megfertőződött „a politikai tettvágy vírusával”. Előadások, rendezvények – Hétfői Teakör, Márton Áron Társaság, egyetemi klubok – sora nyújt cselekvési teret. A részvétel motivációja: „1987-ben már nemcsak az volt egyértelmű számomra, hogy nem érzem magaménak a kádári Magyarország politikai rendszerét, valami módon személy szerint is változtatni szerettem volna rajta.” Mind szorosabbá fűzte kapcsolatait azokhoz a személyekhez, közösségekhez, akiknek/amelyeknek értékrendszere megegyezett az övével: „a szabadság hiánya, a magyarság válsága, szakítás a kiegyezésnek nevezett beletörődéssel”; cselekvéseik közös nevezője: „társadalmi igazságosság, demokratikus szabadságjogok, nemzetiségi kérdés”.

A nyolcvanas évek közepén jött el az ideje annak, hogy a sok elszigetelt, egymástól külön tevékenykedő szerveződések

KISS GY. CSABA

Harminc év után: 1987

Személyes történelem

NAP KIADÓ

közös akcióba kezdjenek. „Úgy gondoltam, szükség van részint egy meghatározott arcélű nemzeti demokrata szervezetre.” Ennek a létrejöttére kínáltak/teremtettek alkalmat a monori találkozók, azokat követően pedig az 1987-es lakiteleki tanácskozás. Ez utóbbin zömében a nemzeti sorskérdések iránt elkötelezett értelmiségiek, a fennálló rendszer elleni politikai/társadalmi változásokat szorgalmazó, ezért tevékeny szerepet vállaló személyiségek gyűltek össze s adtak hangot a változtatás szükségességének, elodázhatatlanságának. „Mi a lakiteleki találkozót eleve széles merítésű rendezvénynek képzeltük, az ellenzéki gondolkodású értelmiségnek különböző köréből készültünk meghívni személyeket.” A szervezők sorában – Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos és Lezsák Sándor mellett – ott találjuk Kiss Gy. Csabát. A róluk készült portrékból, cselekvési irányultságukból ra-

gadunk ki néhány jellemző „ecsetvonást”. Bíró Zoltán cselekvési irányai: „A nemzeti önbecsülés visszaszerzése a magyar irodalomban és kultúrában, és hozzá a nemzet határon túli részének képviselete.” Csoóri Sándorról: „Magával ragadó személyiség volt. Kisugárzása érezhetően hatott az emberekre, szellemi mozgósító ereje képes volt táborot toborozni, szívesen gyűltek köré meghallgatni őt.” Csurka István eszméiről: „A magyar társadalom helyzetéről készült diagnózisai (...) hiteles számadások voltak az általános válság társadalomlélektani hátteréről.” Fekete Gyula központi gondolatairól: „Furfangosan és makacsul beletörődve abba, ami megváltoztathatatlan, de mindent megtenni a megmaradásért, a nemzeti kultúra értékeinek a megőrzéséért.” Für Lajosról: „Körmönfont alkudozások, félrevezetések, háttérbeszélgetések világa idegen volt tőle. Nála az emberi kapcsolatokban a bizalom volt meghatározó.” Lezsák

Sándorról: „Fáradtnak láttam néha, csüggedtnék soha. A megbeszélések alkalmával tárgyalagos volt és gyakorlati.”

Lakitelek, 1987. szeptember 27. Közel kétszázan szorongtak a súlyos katonai sátrak alatt. Lezsák Sándor „baráti találkozóként” határozta meg összejövetelünket, és az együttes cselekvés lehetőségeiről beszélt. Az elhangzott felszólalások kulcsszavai: megújulás, reform, párbeszéd, a szomszédokkal való viszony, egy új fórum létrehozásának szükségessége. Kiss Gy. Csaba, frissen lejegyzett hangulatképe szerint, a tanácskozást „derülátó borulátás és borulátó derulátás, aggodalom és remény” jellemezte. A végkifejlet viszont történelmi eseményként jelenítette meg a rendszerváltó Magyar Demokrata Fórum megszületését.

Az 1986-ban megalakult Magyarságkutató Csoport tagjaként nyílt tér számára arra, hogy a nemzeti sorskérdésekkel, az elszakított területeken kisebbségben élő magyar nemzetiségű közösségek helyzetével – a lakiteleki tanácskozás egyik központi kérdéseként/feladatául megfogalmazott célkitűzés megvalósításával – behatóan foglalkozhasson. Vallotta: az elszakítottság ellenére „létezik (vagy nagyon is kellene léteznie) a különböző állampolgárságú és lakóhelyük számára egy közös identifikációs keret, ha úgy tetszik egy nyelvi kulturális-etnikai haza, amelynek határai függetlenek a politikai határoktól, és jelen van (kellene lennie) minden magyar közösségben”. Korántsem volt ez a gondolat elfogadott abban a korban, amikor az internacionalista ideológiát valló hatalom „nem kívánt tudomást venni ezekről a magyar népcsoportokról”. A nemzet és az elszakított magyarság sorskérdéseinek vizsgálata nem lehet eredményes a „tejtévéreink” megismerése, a kelet-közép-európai térség nemzeti történelmének/társadalmának egyidejű, elmélyült vizsgálata nélkül. Ez új teret nyitott Kiss Gy. Csaba előtt. Egyre mélyebben és határozottabban foglalkoztatta a kérdés: „a régió más nemzeténél mennyire él az összetartozás tudata, milyen hívei

vannak a közép-európaiság gondolatának?” A közvetlen napi politizálás helyét a nemzetpolitikai kérdésekkel való foglalkozás vette át. Az új, szélesebb, a régió színterére kivetített kutatási szándék személyes cselekvési programmá érett. Meggyőződésévé vált: „a térségünkben hosszú múltra visszatekintő államszocializmus, melynek célja a homogenizálás – hogy egy államnak csak egy nyelve legyen – mindenképpen zsáktutca. „Ma a magyar nemzet fogalma sem alakítható ki másképpen, csak az etnikai és kulturális nemzetfogalom alapján. (...) Nemzetfogalmunknak nyitottnak, határokon átívelőnek kell lennie.” E gondolat- és eszmekör kiteljesítését szolgálták a vendégtanári évek alatt nyert tapasztalások, következtetések, megnyilatkozások, előadások, könyvek sorában kidolgozott, tudományos alapokon nyugvó ismeretek terjesztése, tudatosítása, ami Kiss Gy. Csabát e kérdéskör legjobb ismerői sorába emelte, összefogásra szólítva a szomszédos országok haladó szellemű, a nemzeti gondolat elkötelezett híveit a kelet-közép-európai régióban. Németh Lászlóval együtt vallotta: „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet” az egyetlen járható út, amely a Kelet és Nyugat határmezsgyéjén élő nemzeteket eredményesen együttműködő, közösen és külön-külön is prosperáló, önmagát megvédő érdekközösséggé avatja.

A kötet dokumentumértékét növeli a lakiteleki tanácskozás résztvevői névsorának közlése, a nemzeti korfordulót jelentő 1987-es esztendő történéseinek kronológiája, a jól dokumentált névmutató s a találkozóról készült fotóanyag.

(Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1987. Személyes történelem. Nap Kiadó, Budapest, 2017. 264 o. ISBN 978-963-332-115-7*)

FITTLER Katalin

A Zeneakadémia könyvtárának százharminc éve dokumentumokban

Csaknem hetedfélszáz oldal, strapabíró kivitelezésben – súlyra is tekintélyes! De mindez semmi ahhoz az élményhez képest, amelyben részesíti mindazokat, akik végigolvasják. Tanúsíthatom: megéri a ráfordított időt. Az élmény szót jobb híján használom, mert egyetlen szóval még mindig ez közelíti meg leginkább azt az értelmi-érzelmi-indulati hatást, amelyet az olvasás korán, továbbá hosszú lecsengésként még utána is kelt az érdeklődőben. Mert a hosszabb-rövidebb szemelvények egymásutánja mágikus hatású: folyondárként behálózza az olvasót, aki (előbb-utóbb) azon veszi észre magát, hogy a részletek mindinkább képekké állnak össze benne, afféle képregény-kockák sorozatává, s ő oly kíváncsian várja a fejleményeket, miként egykor tehették a folytatásokban megjelenő kaland- vagy családregények rajongói. Azok, akik személyesen is részesei voltak a könyvtár életének, ezt fokozott mértékben érzékelik. Számukra személyes töltést nyer az időutazás része, míg azok, akik ebből kimaradtak, empátikusan – viszont sokkal egyenletesebben – követhetik ezt a 130 évet. S történeti kalandutazás a fiatal generációnak, hiszen nekik már másfajta állapotában természetes a könyvtár. A Könyvtár, amelynek életében a Zeneakadémia 135. születésnapja alkalmából Szirányi Gábor a következő lényegi határként jelölte ki a kötetzáró évet: „Kárpáti János 2005-ben történő nyugdíjba vonulásával a hagyományos értelemben vett könyvtári tevékenység lezárult. Előterbe került a teljes

könyvtári automatizálás. 2005 októbere óta csak a számítógép segítségével végezzük feladatainkat a katalogizálástól a kölcsönzésig és a gyarapításig.” Kárpáti János utóda e kötet közreadója, Gábor Ágnes lett, aki megannyi dokumentumfeltáró és egyéb publicisztikai munka után minden bizonnyal egyik főművét alkotta meg ezzel az összeállítással. Tőle származik a könyv érdemi „ismertetése” a kötet hátoldalán, bevezetésként pedig – *Könyvtártörténetek* címmel – Wilhelm András hívja fel a figyelmet arra, hogy a dokumentumkötet tanulságai többszálúak. Erre egyébként

a figyelmes olvasó magától is rádöbbenhet, amikor egy-egy szempontra „rákérdezve”, az azonos típusú dokumentumokat „olvassa össze”, szakítva immár a folyamatos végigolvasás gyakorlatával.

Öt fejezetre tagolódik az anyag, érzékletes címekkel. 1. *A polctól a szekrényig a Régi Zeneakadémián (1875–1907)*; 2. *A szekrénytől a könyvtárig a Zenepalotában (1907–1928). Az első hivatásos könyvtáros: Sereghy Elemér*; 3. *Prahács Margit tevékenysége a II. világháború végéig (1928–1945)*; 4. *Prahács Margit és az ötvenes évek (1945–1961)*; s végül 5. *A katalóguscéduláktól az Aleph-rendszerig: Kárpáti János könyvtárigazgatói korszaka (1961–2005)*. A dokumentumok néha hosszabb (különböző műfajú) iromány részei, amelyekből csak a könyvtárra vonatkozó részlet került a kötetbe, máskor terjedelmesek. A szemelvények sorszáma 580-ig halad, de nem ritka, hogy egy-egy szám válaszok és viszontválaszok láncolatát tartalmazza. A leghosszabb levélváltás egészen abszurd történet, amely arról szól, hogy a *Hunyadi László* kikölsönzött zenekari anyagát próbálta visszaszerezni a Főiskola. A hivatalos levélváltások labirintusa ez, amikor ki-ki érvel, indokol, magyarázkodik, hárít (s nem utolsó sorban: áthárít) – és az olvasó szomorúan veszi tudomásul, hogy nem tudja meg a végkifejletet, tehát, hogy végül is megkerült-e a kölcsönadott anyag, avagy kénytelen lett beérni a könyvtár a kárpótlásul felajánlott másolattal. Tény, hogy dokumentumkötetéről van szó, s a folytatásnak nincs írásos dokumentuma – de itt mutatkozik meg az összeállítás olvasmányértéke, az, hogy az olvasó beleéli magát az adott szituációba, s immár nem közömbös számára a befejezés. Szemelvények sorozata szemlélteti, hogy mindig több állomása volt a hivatalos útnak, amíg egy kérés eljutott az illetékeshez, és ezt az utat mindkét irányban végig kellett járni. Kiderül az is, hogy a hivatalos évkönyveknek a könyvtárra vonatkozó, példaszerűen lényeglátó szakaszai a könyvtárvezetők beszámolóin alapulnak, azok teljesen vagy nagyrészt átvett megismétlésével. De a sti-

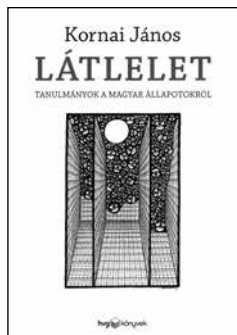
lári finomságok iránt érzékenyek számára is csemege a könyv; figyelni a nyelvezet változását, a cirkalmas protokolláris formulák mögül kihámozni a lényegét, aztán felüldülni, amikor először olvasunk tegező levélváltást, később pedig szembeülni azzal, hogy ugyanazzal a személlyel hogyan lehet megütni barátiabb-közvetlenebb és hivatalosabb-protokolláris hangot. Az pedig örök talány maradhat, hogy hogyan lehet, hogy a több rektort megélt személy az egyik rektort következetesen Tanár úrnak szólítja, míg a másikat – aki hivatali elődjével egyidős – mindig a hivatalos Rektor úr titulussal szólítja meg.

Gádor Ágnes nemcsak szemelvények közreadója, hanem a jegyzetanyag megfogalmazásával tárgyi ismereteket is ad a közelmúlt zenei életéből, szerzők és előadók, tanárok és tisztségviselők vázlatos élet- ill. pályarajzával. E tekintetben nem maradéktalan az elismerésünk, hiszen a részletezés, illetve a lakonikus rövidséggel való elintézés némiképp értékrendet is sugall. Zenei életünk néhány szereplőjéről méltatlanul kevés olvasható itt, míg más esetben előfordul, hogy egyazon személyről két ízben is közöl a kötet (alig eltérő) ismertetőt. Sajnálatos, hogy a jegyzetanyag adatai nem naprakészek. Több esetben előfordul, hogy nincs feltüntetve valamely személy elhalálzásának ideje. Alapelv lehet, hogy a dokumentumok szövege betűhíven jelenjék meg (akkor is, ha némi pontatlanság van például a nevek írásában), de névelírás a jegyzetanyagban is előfordul. Apró pontatlanságok a dokumentum-szövegeknél szemre is észrevehetők, amikor pl. táblázat-jellegű felsorolások valamely oszlopa nem a megfelelő helyre került. Kár az ilyesfajta hibákért, mert kétségkívül korszakos jelentőségű kiadványról van szó, s ilyen esetben érdemes célul tűzni a hibátlanság (elérhetetlen, de megközelíthető) állapotát.

(Gádor Ágnes: *A Zeneakadémia könyvtárának története dokumentumokban (1875–2005)*. Gramofon Könyvek, Budapest, 2017. 640 o. ISBN 978-615-80474-3-2)

Polcravaló

– főszerkesztői könyvajánlók –

A közgazdasági Nobel-díj várományosai között évek óta számon tartott Kornai János szakmai karrierje a kritikai gazdaságtan bűvkörében ívelt; alkalmasint a fogalom is tőle származik. Munkáinak

közös vonása, hogy mindig az éppen fennálló politikai rendszert tette vizsgálatának tárgyává. Sajnos sohasem jutott megnyugtató eredményre. Így van ez a közelmúltban megjelent *Látlelet* című könyvével is. Ha visszaugrunk az időben, elsőként *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* (1957) lépte át a hivatalos tűréshatárt. Hasonló visszhangja volt 1980-ban *A hiány* című munkájának, bár azt legalább nem tiltották be. 1993-ban elsőként elemezte a mögöttünk hagyott világrendet (*A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*). Önéletrajzában (*A gondolat erejével*, 2005) szintén számos rendszerleíró-elemző szövegrész található. S most itt az újabb látlelet. A kötet hat tanulmánya közül az első 2011-es, az utolsó 2016-ból való. S éppen ez a kettő a legkidolgozottabb. Az elemzések és következtetések mérlegelését az olvasóra bizzuk, ám az tény, hogy Kornai többször hangsúlyozza: készen áll fogalmi apparátusának és kategóriáinak megvitatására. S ennél többet aligha várhatunk el egy valódi értelmiségitől.

Kornai János: Látlelet. Tanulmányok a magyar állapotokról. HVG Kiadó, Budapest, 2017. 232 o. ISBN 978-963-304-513-8

Szabó Márton életműve kétségtelenül súlyos, amit jól tükröz e könyvnek terjedelme is. Korántsem szójátékról van szó. A humán tudományokban ismert jelenség a felhalmozott tudásanyag ku-

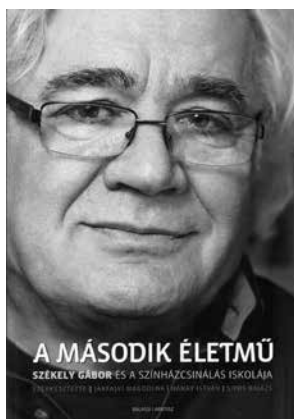
mulációja, amely a mennyiség-minőség dialektikus elve alapján – még ha e magyarázat idejétműltnek tűnik is – idővel szükségképpen kiforrja a szintézist. A szerző hihetetlen termékenységgel építette fel – és bocsátotta részenként szakmai vitára – új szemléletű megközelítést. Az ebből született összefoglalás számunkra legérdekesebb része a politikai nyelvi tényezőinek tudományos kánonba emelése, hiszen talán először látjuk igazolva azt, hogy az ún. szocialista világrendszer működési mechanizmusa nem érthető meg a – rendszerint szimpla propagandának tekintett – politikai retorikai termékek megfelelő helyi értéken történő kezelése nélkül. De ez csupán apró szegmense a 33 fejezetből álló monográfiának, amelyet hét „könyv” alkot: Tények, Megismerések, Keretek, Szereplők, Ügyek, Kutatások, Politológiaiák. A szerző maga is egy alternatív szemléletű politikatudomány első rendszerező kísérletének tekinti a művét, az olvasó számára a felfedezés izgalmát is kínálja.

Szabó Márton: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. Osiris Kiadó, Budapest, 2016. 700 o. ISBN 978-963-276-273-9

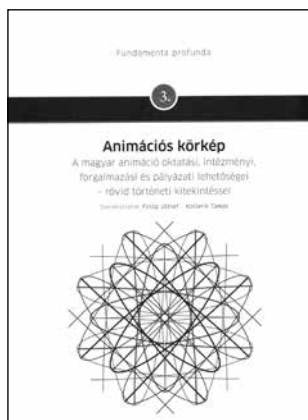
A polgári Magyarországon 1848–1944 között működött 1044 egyetemi tanár életrajzi adattára és életútleírása összeállításának grandiózus folyamata immár a harmadik kötetet eredményezte, amely tiszáninneni református egyházkerületi gyökerekkel rendelkező 19 személyt – köztük tizenegy akadémikust – mutat be. Nem pusztán egykori pataki diákokról van szó, hanem olyan későbbi professzorokról, akiknek származását, családi hátterét és neveltetési környezetét a pataki iskola (alapvetően egyházkerületi hatókörű) kisugárzása határozta meg. A Kollégium szerepe mindazonáltal meghatározó: az életrajzokból kiderül, hogy a nem itt diákoskodók felmenői között is rendre pataki diákok bukkannak fel. A társadalomtudományt nyolc jogász, két történész és egy esztéta, a természettudományt két-két orvos, geológus, illetve mérnök, valamint egy-egy botanikus és vegyész képviseli. A szovjetizált tudománypolitika 1945 után csak néhányukat tartott meg állásukban, a többiekre meghurcolás, eltávolítás várt – sajnos ők voltak többen.

Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Szerkesztette és írta: Kovács I. Gábor. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III. kötet. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016. 356 o. ISBN 978-963-284-804-4

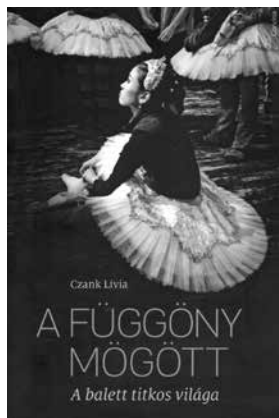
Az emberek többségének egyetlen életmű is elegendő. Van, akinek az is sok. De hogy kettő épüljön? Az állítás logikai értelmezésétől tekintsünk el, mert a lényeg a tartalom és a szándék: a kötetben a 20. század utolsó harmadának egyik legjelentősebb színházcsinálójáról van szó, a szolnoki, majd a Nemzeti Színház főrendezőjéről, a Katona József Színház első, meghatározó igazgatójáról, az Új Színház alapító direktoráról. A könyvben e szakaszok rendezéspedagógiai esettanulmányokként jelennek meg, néhány meghatározó jelentőségű előadás rekonstrukciója révén. A második életmű ugyanis az oktatás. Az egykori Major Tamás-növendék maga is a Színház- és Filmművészeti Egyetem tanára lett, öt évig rektora is volt. 1976–1990 között három színészosztályban tanított, az utolsót vezette is. 1990–2015-ben négy színházrendező osztály végzett a kezei alatt. Ez utóbbiakból kerültek ki a mai színházi közélet meghatározó rendezői, mint Bagossy László, Hargitai Iván, Novák Eszter, Rusznyák Gábor, Schilling Árpád. A könyvben tanítványok idézik fel mestereik alakját és módszereit, kritikusok szólnak róla, és saját írásaival is jelen van.

A második életmű. Székely Gábor és a színházcsinálás iskolája. Szerkesztette: Jákfalvi Magdolna – Nánay István – Sipos Balázs. Balassi Kiadó – Arktisz Kiadó, Budapest, 2016. 400 o. ISBN 978-963-506-974-3

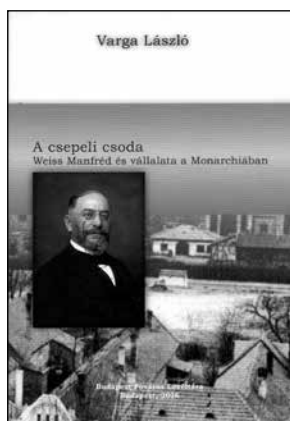
A magyar animáció nemzetközi elismertségét Hollywoodban George Pal, Angliában John Halas a 20. század közepén kellően megalapozta. A Pannónia Filmstúdió alkotói stábjának szakmai színvonalát Rofusz Ferenc 1980-as Oscar-díja fémjelezte (*A légy*). 2007-ben M. Tóth Géza *Maestroja* jutott el az Oscar-jelölésig. Azóta újabb és újabb tehetségek tűnnek fel, képzésükben a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem meghatározó szerepet játszik. A téma szakértői most arra vállalkoztak, hogy összefoglalják a hazai animációs filmművészet és -ipar legfontosabb ismérveit. A könyvben tizenöt szerző mutatja be az ágazat nemzetközi és magyarországi történetét, fejlődését és oktatását, az animációs filmszemléket, a forgalmazást, a televíziós kapcsolatokat, az internet hatását, a gyártástámogatási lehetőségeket, a koprodukciós formákat. A függelékben közölt adatok az utóbbi tíz év statisztikáin alapulnak, közte a hallgatói fesztiválsikerek és a nevesített állami támogatások. Végül a kecskeméti Animációs Filmszemle 1985–2015 közötti díjazottjai olvashatók.

Animációs körkép. A magyar animáció oktatási, intézményi, forgalmazási és pályázati lehetőségei – rövid történeti kitekintéssel. Szerkesztette: Fülöp József – Kollarik Tamás. MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, Budapest, 2017. 320 o. ISBN 978-615-5464-75-1

A klasszikus balettet mindig is egyfajta misztérium övezte, hiszen a szakma elsjátítása nem csupán egyedi képzést, de az átlagostól teljesen eltérő életformát igényel. Kész balerinaként született művészek nincsenek. A tehetség alapfeltétel, ám a szakmát meg kell tanulni. Ha valami, ez kiderül Czank Livia könyvéből. A szerző egyesíti a professzionális újságírói attitűdöt a táncosok iránti tisztelettel, s a téma iránti olyan fokú alázattal, amilyennel hősei közelítenek a színpadhoz. Úgy van jelen a művészek között, ahogyan bármely laikus néző lenne, ha beléphetne az Operaház kulisszái mögé. Könyvében a Magyar Nemzeti Balett 2016/17-es évadát követjük végig, nyolc különböző balett színpadra állításán át. Betekintést nyerünk az előadás megszületésének fázisaiba (koreográfia, szereposztás, betanítás, próbák, díszletek, jelmezek) és a társulat napi rutinjába (reggeli gyakorlat, esti előadás). A mondanivaló további bázisát a táncosok vallomásai jelentik, több mint ötven művész, köztük szólisták és táncvari tagok, a társulat tagjainak közel fele megnyilatkozik. Az összkép változatos, de minden a balettről szól. Olvassák el a könyvet, ha szeretik a táncot. Ha pedig esetleg nem szeretik, akkor annál inkább.

Czank Livia: A függöny mögött. A balett titkos világa. Corvina Kiadó, Budapest, 2017. 288 o. ISBN 978-963-13-6472-9

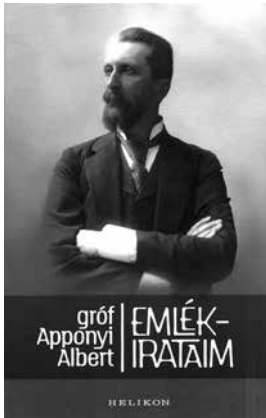
Melyik gyár volt a hazai nehézipar fellegvéra az Osztrák-Magyar Monarchiában, majd a Horthy-, a Rákosi és a Kádár-rendszerben egyaránt? A válasz egyértelmű: Csepel. A Weiss Manfréd által alapított cég elnevezése többször megváltozott, de a funkciója nem: a királyi Magyarország meghatározó üzeme utóbb a szocialista nagyipar büszkeségévé vált, szinte „feudális” előjogokkal. A nemzetközi sikertörténet a 19. század második felében kezdődött. A dualizmus évtizedeiben törvények sora biztosította az adó- és vámkedvezményeket, a kamatbiztosítást, illetve az állami megrendelésekhez a hazai beszállítók elsőbbségét. Weiss Manfréd 25 éves korában, 1882-ben hozta létre az első hazai húskonzervgyárat (amely kapacitását tekintve hamarosan a Monarchia második legnagyobb ilyen üzeme lett), majd rátalált Csepelre: 1893-ban itt létesített tölténygyárat. A bécsi udvar a balkáni háborúk lázában égett, mindkét üzem a hadseregnek termelt. A termékszerkezet inntől kezdve szinte magától értetődően bővült. Nem soroljuk tovább a kulisszatitkokat, zárásul Tisza István első világháború végi szavait idézzük: „csak kettő vált be: fiaink hősiessége és Weiss Manfréd teljesítőképessége”.

Varga László: A csepeli csoda. Weiss Manfréd és vállalata a Monarchiában. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2016. 370 o. ISBN 978-615-5635-01-4

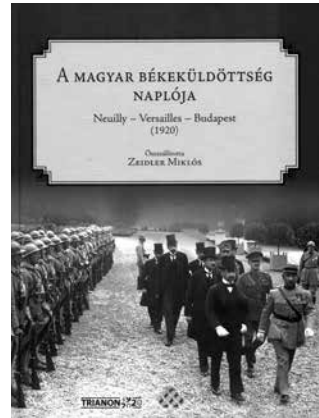
Az egykori Szovjetunió érdekszférája lényegesen túlnyúlt saját államhatárain. A II. világháború befejezésekor fennálló katonai erőviszonyok befolyási övezetté tették Európa keleti felét, amelyhez persze a nagyhatalmak jaltai megállapodására is szükség volt. A kommunista pártállam fokozatos kiépítése lényegében azonos elvek mentén zajlott, s a térség működését hamarosan gazdaságilag a KGST, katonailag a Varsói Szerződés szabályozta. A kétoldalú kapcsolatokban is szovjet dominancia érvényesült. Ennek szembevető, bár mostanáig kellően fel nem tárt szegmense volt a szovjet tanácsadók rendszere. A nemzetközi szakirodalom Mongólia húszas évekbeli szovjetizálását tekint mintának, ennek tapasztalatait adaptálta Sztálin európai csatlósaira, országonként eltérő hangsúlyokkal. A szerző bemutatja a tanácsadói rendszer kelet-európai és hazai vetületeit, sorra véve a kommunista pártok belső „megtisztításában” (értsd: koncepciók perek), az állambiztonsági szerveknél, a hadseregben, a hadiiparban, a gazdaságban, a közigazgatásban és a kulturális életben játszott szerepüket. A meglepő nem is a „szakértők” jelenléte, sokkal inkább hatásuk és kölcsönhatásaik igen széles köre.

Baráth Magdolna: A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 254 o. ISBN 978-963-693-757-7

A politikai memoáírás etalonja Pulszky Ferenc Életem és korom című opusa, amely ma is élvezetes, olvasmányos és informatív mű, nemcsak a 19. század, hanem általában a magyar társadalomtörténet iránt érdeklődők számára. A mintát a 20. században többen is követték, közülük szintén alpművé váltak Bánffy Miklós és Apponyi Albert emlékiratai. Az előbbit a Helikon Kiadó 2013-ban jelentette meg új kiadásban, az utóbbi – 1922, illetve 1934 után – a közelmúltban látott napvilágot. A második rész első megjelenésekor Apponyi már közel járt a 90. életéhez, így a folytatás megírására nem maradt ideje, ami azért is sajnálatos, mert így csak az 1906-os koalíció megalakulásáig jutott el. Persze a 19. század utolsó harmadának részletes krónikája, amely számára a „huszonöt év ellenzékben” időszaka volt (1872-ben lett először képviselő), némi kárpótlást nyújt. A szerző a magyar történelem különleges alakja, életműve nemcsak hosszú politikai pályája miatt kuriózum. Biográfiája még várat magára, így csak őhozzá fordulhatunk, ha motivációit meg akarjuk ismerni. A kötet sajtó alá rendezői elsősorban Apponyi nemzeti elkötelezettségét, elhűségét, politikai ellenfelei iránti tiszteletét és értékközpontúságát ajánlják a mai olvasó figyelmébe.

Gróf Apponyi Albert: Emlékirataim. Helikon Kiadó, Budapest, 2016. 472 o. ISBN 978-963-227-671-7

A trianoni békeszerződés centenáriumaához közeledve mind aktuálisabbá válik rá vonatkozó történelmi ismereteink újraelemzése és értékelése. Ehhez kínál páratlanul izgalmas forrást Zeidler Miklós kötete, amely az Apponyi Albert által vezetett magyar békedelegáció 1920. január 5. és június 4. közötti működését mutatja be, a küldöttség két változatban fennmaradt hivatalos naplója alapján. Az egyik verzió Csáky Istvánnak, Apponyi személyi titkárának munkája, amely 1939-ben és 1946-ban angolul már megjelent. A másik – magyar nyelvű – forrás Wettstein János, a delegáció főtítkárhelyettesének hagyatékából 2014-ben került elő. Ez egyrészt hitelesíti az angol szöveg állításait, másrészt lényeges kérdésekben túlmutat rajta, miközben vannak adatok, amelyek csak a Csáky-naplóban szerepelnek. A közzététel tipográfiai megoldása külön figyelmet érdemel. Az oldalszéleken bal felől a két napló jelenik meg, felül Wettstein, alul Csáky szövege, lehetővé téve egyazon nap párhuzamos megismerését. Jobb oldalon pedig a naplókat kiegészítő más források, ábrák és fotók kaptak helyet. Összesen közel száz dokumentum teszi teljessé a kötet tartalmát.

A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920). Összeállította: Zeidler Miklós. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2017. 312 o. ISBN 978-963-416-072-4

Számunk szerzői

A. Gergely András CSc 1952-ben született Budapesten. Szociológus, politológus, kulturális antropológus, egyetemi oktató, szerkesztő, az MTA Politikatudományi Intézet Etnoregionális Kutatóközpontjának vezetője, az ELTE Társadalomtudományi Karának címzetes egyetemi docense.

Árva László CSc 1949-ben született Budapesten. Közgazdász, az Ecole Supérieure des Sciences Commerciales d'Angers budapesti tagozatának habilitált professzora.

Bakonyi Péter 1949-ben született Debrecenben. Író, újságíró, dramaturg.

Boga Bálint dr. med. 1938-ban született Budapesten. Belgyógyász, onkológus, geriáter főorvos.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, kulturális menedzser, jogász, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi tanára, rektorhelyettes, lapunk alapító főszerkesztője.

Bólya Anna Mária PhD 1968-ban született Budapesten. Zenepedagógus, táncművész, néprajzkutató, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense.

Czirják Mihály Gergő 1992-ben született Debrecenben. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának kommunikáció szakos hallgatója.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Nyelvész, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense, lapunk szerkesztőségi tagja.

Fábián Tibor 1974-ben született Nagyváradon. Református lelkész, újságíró, publicista.

Ferencsik Marcell 1994-ben született Szikszón. A miskolci Zrínyi Ilona Gimnázium angol nyelv és irodalom tanára.

Fittler Katalin 1952-ben született Mosonmagyaróváron. Zenekritikus, szakíró, tanár.

Gajdos Ágoston dr. med. 1987-ben született Debrecenben. Pszichiáter.

Jósvainé Dankó Katalin dr. univ. 1945-ben született Tokajban. Régész-muzeológus, műemlékvédelmi szakmérnök, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának (Sárospatak) ny. igazgatója, lapunk tanácsadó testületének tagja.

Kővágó Zsuzsa 1944-ben született Budapesten. Táncművész, kritikus, a Magyar Táncművészeti Egyetem címzetes főiskolai docense.

Lapis József PhD 1981-ben született Sárospatakon. Irodalomtörténész, kritikus, költő, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárosa, az *Alföld* és a *Prae* folyóiratok szerkesztője, lapunk tanácsadó testületének tagja.

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán (Románia). Újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője.

Ortutay Mária 1945-ben született Ungváron. Irodalomtörténész, tanár, újságíró, kulturális szervező.

Szendrői Csaba 1987-ben született Szombathelyen. Költő, kreatív szövegíró, dalszövegíró, az Elefánt zenekar énekese.

Takács Béla CSc (1930, Sárospatak – 1997, Debrecen). Református lelkész, néprajzkutató, egyházművész-történész, a sárospataki, majd a debreceni református kollégium múzeumának igazgatója.

Ugrai János PhD 1977-ben született Egerben. Neveléstörténész, az egri Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Karának habilitált egyetemi docense, lapunk szerkesztőségi tagja.

Vigh Levente 1993-ban született Debrecenben. A KULTer.hu olvasószerkesztője, a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola hallgatója.

Vitéz Ferenc PhD 1965-ben született Kisvárdán. Irodalomtörténész, költő, újságíró, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanszékvezető főiskolai docense, a *Néző* • *Pont* folyóirat írója, szerkesztője, kiadója.

Magyar
Táncművészeti
Egyetem

Bővebb információ:

[http://mte.eu/kepzesek/
tanfolyamok/nemzetkozi-
nyari-kurzus](http://mte.eu/kepzesek/tanfolyamok/nemzetkozi-nyari-kurzus)

**SÁROSPATAKI
REFORMÁTUS
KOLLÉGIUM
ALAPÍTVÁNY**

**Nemzetközi Tánckurzus
a Magyar Táncművészeti Egyetemen
*nem csak egyetemistáknak***

2018. augusztus 6-18.

klasszikus balett – modern tánc technikák –
képességfejlesztés

10-24 éves korig várjuk a táncot tanuló
gyerekeket és fiatalokat

országhatáron belülről és túlról

kiváló magyar és külföldi oktatók,
kellemes környezet,

szállás és ellátás biztosítható

**Támogassa a Kollégiumot
Alapítványunk közreműködésével!**

Az Alapítvány folyamatosan nyújt támogatást:

- tanulmányi és szociális ösztöndíjakkal a gimnázium diákjai számára,
- pályázati lehetőségek révén a kollégium tanárainak a
kiemelkedő munka elismeréseként,
- kulturális, sportprogramokhoz és iskolai rendezvényekhez.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- rendszeresen szervez továbbtanulást segítő mentornapot a
gimnáziumban és vezetőképző hétvégét Sárospatakon,
- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő,
tavaszköszöntő és évzáró találkozót szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban
(Bertalan – ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40)
találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

**Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal
a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt.**

A kuratórium elnöke: Bogdán Dániel.

Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.

E-mail: info@patakidiak.hu. Honlap: www.patakidiak.hu.

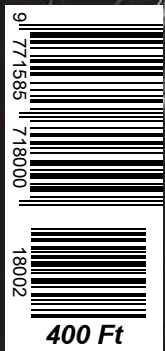
Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

???

zemplenimuzsa.hu